

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

Alırza BÜTÜN

89952

'93 HARBİ'NDE
GENERAL İGNATİEV'İN ROLÜ

89952

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç Dr. Selahattin TOZLU

ERZURUM - 1999

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****'93 HARBİ'NDE GENERAL İGNATİEV'İN ROLÜ****Alırıza BÜTÜN****Danışman : Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU****1999 - Sayfa : 86****Jüri : Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU**

.....
.....

1864-1878 yılları arasında Rusya Büyükelçisi olarak İstanbul'da görev yapan General Nikolay Pavloviç İgnatiev, '93 Harbi adıyla bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın hem ortaya çıkışında, hem de barış aşamasında önemli rol oynamış bir diplomattır. Bu çalışma hazırlanırken, İgnatiev'in çeşitli Osmanlı iç meselelerinde rolüyle beraber, '93 Harbi'nin ortaya çıkışına sebep olan faaliyetleri ve bu süreçte Osmanlı yönetiminin acizliği ortaya konmaya çalışılmıştır. Devletlerarası ilişkilerde diplomasi önemli bir silahtır ve General İgnatiev, bu çalışmayla görülecektir ki, bu silahı en etkili biçimde kullanmıştır. Dolayısıyla denilebilir ki İgnatiev, kendi misyonu çerçevesinde başarılı bir diplomattır.

1858'de başlayan diplomatik faaliyetlerinde gösterdiği başarılarla yükselen İgnatiev, 1864'te İstanbul'a elçi olarak atanmıştır. Buradaki 14 yıllık görevi boyunca, panslavist idealleri yönünde çalışmıştır. Başta Sultan Abdülaziz olmak üzere Osmanlı yöneticilerini etkisi altına almayı başaran İgnatiev, Osmanlı islahat çabalarını engellemek için büyük çaplı faaliyetlerde bulunmuş, Bulgarlar'ı ve diğer Osmanlı Slavları'nı, Osmanlı Devleti'nden ayrılmaları yönünde desteklemiştir. Bu arada Osmanlılar'ın, bir Rus savaşında dışarıdan yardım alamaması için de büyük çaba harcamış, savaş sonunda ise Osmanlı Devleti'ne, tarihteki en ağır antlaşmalardan biri olan Ayastefanos Antlaşması'nı imzalatmıştır.

Bu çalışma hazırlanırken, çeşitli araştırma eserlerden ve söz konusu dönemle ilgili arşiv malzemelerinden yararlanılmış, kaynak ve dökümanlar bir araya getirilmiş ve sonunda amaca uygun bir çalışma oluşturulmuştur. Bir elçinin, görev yaptığı ülkenin iç ve dış politikasına nasıl egemen olabileceği, o ülkeyi bir savaşa sürükleyebilecek kadar aciz bir hale getirebileceği, bu çalışmanın gözden geçirilmesiyle, net olarak ortaya çıkacaktır.

ABSTRACT**Master Thesis****GENERAL IGNATIEV'S ROLE IN THE WAR OF '93****Alirıza BÜTÜN****Adviser : Asst Assoc Professor Selahattin TOZLU****1999 - Pages : 86****Jury :****Asst Assoc Professor Selahattin TOZLU**

.....

.....

Between 1864 and 1878 General Nicolai Pavlovich Ignatiev was the Russian ambassador to the Sublime Porte in İstanbul. As a diplomat, he played a key role in the events leading up to the Ottoman-Russian War of 1877-1878 (known as the War of '93) and also in the peace negotiations that followed that conflict. In preparing this study, the author has focused not only upon the role that General Ignatiev played in various domestic matters within the Ottoman Empire of the day but also upon the activities in which he was involved and which led to the outbreak of the War of '93 and upon the utter helplessness of the empire to do anything about it. Diplomacy is an important weapon in the armory of international relations and, as this study will make clear, it was a weapon that General Ignatiev was able to deploy with devastating effectiveness. It must be admitted that, in the context of his own mission and brief, the general was a success diplomat indeed.

Ignatiev's career in the czarist diplomatic service began in 1858 and was marked by immediate success and rapid advancement. In 1864 he was posted as the tsar's envoy to Istanbul. He remained here for fourteen years during which time he supported Panslavic ideals. He became very influential among high-ranking members of the Ottoman government and court and had access even to Sultan Abdülaziz. He worked assiduously to frustrate every attempt that might be made by would-be Ottoman reformers while simultaneously encouraging the efforts of the Bulgarians and great pains to ensure that there would be no other power who might conceivably come to the Ottomans' aid as an ally in the event they were embroiled in a war with Russia. In the wake of the war that did follow, it was he who dictated the terms of the Treaty of San Stefanos, the most humiliating pact that the Ottoman Empire was ever forced to sign in its long history.

The present study is based on the work of various researchers and on archival materials from the period. Resources and documentation were gathered and compiled in its development and composition. A perusal of this monograph demonstrates how it is possible for an ambassador to dominate the foreign and domestic policies of the country to which he has been assigned and maneuver it into a position where it is powerless to avoid being dragged into a war.

ÖNSÖZ

Dünya siyasi tarihi incelendiğinde büyükelçilerin, görev yaptıkları ülkelere bazen çok yüksek derecede etki ettikleri görülecektir. Bu da diplomasiyi devletlerarası ilişkilerde önemli bir iletişim unsuru olduğunu ortaya koyar. Esasen diplomasiyle bir devletin dış politikası aynı şey olmakla birlikte dar anlamda dış politika bir devletin uluslar arası amaçlarını, diplomasi ise bu amaçlara varmadaki araç ve mekanizmaları ifade eder.

Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren yabancı devletlerle siyasi ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Komşu veya yabancı devletlere çeşitli amaçlarla (cülus ve doğum, savaş ilanı, ittifak teklifi gibi) geçici elçiler gönderen Osmanlılar'da bu biçimde bir dış politika yürütülmüşse de XVIII.yy. sonlarına kadar diplomatik faaliyetlerden pek söz edilemez. Oysa Batı'da ilk dâimî elçilik 1455'te İtalya'da kurulmuş, İstanbul'daki ilk dâimî elçiliği de yine Venedikliler, şehrin fethini takip eden yıllarda oluşturmuşlardır. *

Osmanlılar'ın dünyada bu kadar erken başlayan diplomatik faaliyetlerin önemini anlamaları, artık dış ilişkilerini savaş, fetih ve kendini Avrupa'dan soyutlama temellerine oturtarak sürdüremeyeceklerini görmeleri ile birlikte gerçekleşmiştir. Ancak diplomasiye başarılı olmanın ilk şartı, geleneksel bir çizginin tutturulması olduğundan ve Osmanlılar'da da köklü bir diplomasi teşkilatı bulunmadığından Osmanlılar'ın giderek gerilediği dönemlerde diplomasiye yararlanılması söz konusu olamazdı. Ayrıca diplomasi, ortama ve menfaatlerin gereğine göre faaliyet göstermeyi öngördüğü halde, özellikle gerileme dönemlerinde Osmanlı devlet adamlarının, meylettikleri ülkeleri kayıran politikalar gütmeleri yüzünden diplomasiyi bu önemli kuralı da uygulanamamıştır.

Tam aksi olarak, yabancı devletler, Osmanlı klasik düzeni bozulduktan sonra, diplomasiyi bütün inceliklerini İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla uygulamışlardır. Bu elçiler içerisinde 1864-1878 yılları arasında Rusya'yı temsilen görev yapan Nikolay Pavloviç İgnatiev'in ayrı bir önemi vardır. Çalışmamızın esas konusu İgnatiev'in " '93 Harbi" diye meşhur olan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşındaki rolü olmakla beraber,

* Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu Ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri* (1793-1821), TKAE., Ank. 1988, S. 10

çalışmamız bir elçinin bir devlet aleyhinde neler yapabileceğini açık biçimde ortaya koymaktadır. **

Bu çalışmaya, öncelikle “ Şark Meselesi” ve “ Panslavizm” hakkında geniş bilgiler verilmeye çalışılarak başlanmıştır. Çünkü bunlar, '93 Harbi'nin uzak ve yakın sebeplerini oluşturan temel unsurlardır. Bu kavramlar gereğince açıklamadıkça '93 Harbi'ni de, General İgnatiev'in misyonunu da anlamak mümkün değildir. Bu kavramların açıklanışında Şark Meselesi'ne, Osmanlı-Rus ilişkilerinin ve panslavizmin tarihçesine bilhassa önem verilmiştir. Bunu gerektiren, İgnatiev'in faaliyetlerinde temel düşüncüyü, Osmanlı-Rus ilişkileri sürecinde Rusya'ya kesin bir üstünlük sağlamak ve bunu da panslavist ideolojiyi kullanarak gerçekleştirme amacının oluşturmasıdır.

Çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak İgnatiev'in İstanbul elçiliğine tayini öncesindeki faaliyetleri ve bu cümleden olarak Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik politikalarının belirlenmesinde oynadığı önemli rol üzerinde durulmuştur. Bu bölümün ikinci kısmında ise Osmanlı Devleti'nin 1864 ile 1875 arasında karşı karşıya kaldığı iç ve dış meselelerden bahsedilmiştir. Bu kısım, İgnatiev'in dolaylı ya da doğrudan etkisiyle '93 Harbi'nin uzak sebeplerinin ortaya çıkışından bahsetmektedir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, '93 Harbi'nin yakın sebeplerini oluşturan Hersek ve Bulgar isyanlarından, Sırbistan ve Karadağ'la yapılan savaştan ve İstanbul Konferansı'ndan bahsedildikten sonra konuda kopukluk olmaması için ve ayrıntılara inilmeden 1877-1878 Savaşı'nın seyri hakkında bilgi verilmiş, sonunda da Ayastefanos Antlaşması'nın imzası sürecinde İgnatiev'in oynadığı rol açıklanmıştır.

Bu çalışmada '93 Harbi'nden Osmanlı-Rus ilişkilerinden ve söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı meselelerden bahseden araştırma eserlerden ve arşiv malzemelerinden yararlanılmaya çalışılmış, bu kaynak ve dokümanlar bir araya toplandıktan sonra gerekli tenkit ve tasnif işlemleri gerçekleştirilmiş, ardından terkip safhasına geçilmiş ve bu çalışma oluşturulmuştur.

Bu çalışma imkanlar nispetinde ve bir yüksek lisans tezinin kapsamı çerçevesinde hazırlanmıştır. Tarihi araştırmaların hepsi için geçerli olduğu üzere, konusunda bir son nokta değildir. Her konu gibi General İgnatiev'in faaliyetleri de bu çalışmaya rağmen, daha

** Süleyman Kocabaş, “ Rusya'nın Osmanlı Sefiri General İgnatiev'in Entirakaları” TDTD. Sayı : 29, (Mayıs 1989), S. 23

geniş araştırma ve bulgulara muhtaçtır. Çalışmanın bu halinin oluşturulmasında her türlü destek, yardım ve himayeyi esirgemeyen Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Bölümü'nün değerli hocalarına ve özellikle çalışmanın her aşamasında bana yol gösteren tez danışmanlarım Yrd. Doç. Dr. Sayın Muammer DEMİREL ve Yrd. Doç. Dr Selahattin TOZLU'ya saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

Alırza BÜTÜN

Erzurum-1999

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
1. ŞARK MESELESİ.....	1
2. TÜRK-RUS MÜCADELELERİ	3
3. PANSLAVİZM.....	8
I. BÖLÜM.....	13
1.1. İSTANBUL ELÇİLİĞİ ÖNCESİNDE İGNATİEV (1858-1864).....	13
1.2. İGNATİEV'İN İSTANBUL'DAKİ İLK DÖNEMİ (1864-1875).....	18
1.2.1. Girit Meselesi ve İgnatiev.....	18
1.2.2. Karadeniz'in Tarafsızlığı Meselesi ve İgnatiev.....	21
1.2.3. Mahmud Nedim Paşa ve İgnatiev.....	24
1.2.4. Tenzil-i Faiz Meselesi ve İgnatiev.....	27
II, BÖLÜM.....	30
2.1. '93 HARBİ SÜRECİNDE İGNATİEV.....	30
2.1.1. Bosna-Hersek Meselesi.....	30
2.1.2. Bulgar Meselesi.....	33
2.1.2.1.Bulgar Uyanışının Tarihçesi ve Eksarhlık.....	33
2.1.2.2.İlk Bulgar İsyancıları.....	36
2.1.2.3.1876 Bulgar İsyancı.....	40
2.1.3. Savaş Öncesi Son Gelişmeler.....	43
2.1.3.1.Berlin Memorandumu.....	43
2.1.3.2.Abdülaziz'in Hal'i.....	43
2.1.3.3.Sırp ve Karadağlılar'la Savaş.....	45
2.1.3.4.İstanbul Konferansı ve I. Meşrutiyet.....	46

2.1.3.5.Londra Protokolü.....	51
2.1.3.6.'93 Harbi.....	54
2.2. BARIŞ SÜRECİNDE İGNATİEV.....	57
2.2.1. İlk Barış Girişimleri.....	57
2.2.2. Ayastefanos Antlaşması ve Yankıları.....	59
2.2.3. Ermeni Meselesinin Doğuşunda İgnatiev.....	61
2.2.4. Berlin Antlaşması.....	66
SONUÇ	68
BİBLİYOGRAFYA.....	73
ÖZGEÇMİŞ.....	86

KISALTMALAR

AAAG.	: Asya-Afrika Araştırmaları Grubu
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AİİTE.	: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
ATB.	: Askeri Tarih Bülteni
AÜ.	: Ankara Üniversitesi
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTTD.	: Belgelerle Türk Tarih Dergisi
BÜ.	: Bogaziçi Üniversitesi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DTCF.	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Haz.	: Hazırlayan
HÜ.	: Hacettepe Üniversitesi
İ. BK.	: İrade (Bulgaristan Kataloğu)
İ. HR.	: İrade (Hariciye)
İ. MMH.	: İrade (Meclis-i Mahsus)
İÜEF.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜ. SBE.	: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
KOÜUAM.	: Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi
KTB.	: Kùltür ve Turizm Bakanlığı
KTÜ.	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
Matb.	: Matbaa / Matbaası
M.E.Bs.	: Milli Eğitim Basımevi
MÜ.FEF.	: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Nr.	: Numara
ODTÜ.	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
S.	: Sayfa

SBF.	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
TAD.	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TD.	: Tarih Dergisi
TDAV.	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDEK.	: Türk Dünyası El Kitabı
TDTD.	: Türk Dünyası Tarih Dergisi
TED.	: Tarih Enstitüsü Dergisi
TKAE.	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTD.	: Tarih ve Toplum Dergisi
TTK.Bs.	: Türk Tarih Kurumu Basımevi
YEE.	: Yıldız Esas Evrakı
YÜ.	: Yüzüncüyıl Üniversitesi

GİRİŞ

1. ŞARK MESELESİ :

İlk kez 1815'te toplanan Viyana Kongresi sırasında ortaya çıkan, daha sonraları anlamı ve kapsamı genişletilerek sıkça kullanılan “ Şark Meselesi” teriminin doğuşu hakkında Enver Ziya KARAL şu bilgiyi vermektedir : “ Viyana Kongresi, Napolyon Bonapart'ın altüst ettiği Avrupa haritasını düzene koymak için toplandığı sıralarda Rus Çarı Aleksandr, Kongre delegelerini Rum davasıyla ilgilendirmek istedi. Kongre, milliyetçilik düşmanı Meternih'in ve doğuda Rusya'nın genişlemesini daima endişeyle karşılamış olan İngiltere'nin tesiriyle bu konu üzerinde görüşmeler yapılmasını reddetti. Buna rağmen Rus delegeleri, resmi görüşmelerin dışında Kongre üyelerinin dikkat nazarlarını Osmanlı İmparatorluğu idaresinde yaşamakta olan Hıristiyan halkın durumu üzerine çekmeye çalıştılar ve bu durum için Şark meselesi terimini kullandılar. Terim, Kongre'den sonra diplomatlar arasında çok kullanılmaya ve çeşitli manalar kazanmaya başladı.”¹

Gerçekten bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'yle ilgili olan ve Avrupa devletlerini de ilgilendiren her mesele bu başlık altında ele alınmıştır. Ancak sonradan revaç bulan bir tavrıla meselenin başlangıcı, çok önceki devirlere götürülmüş, Şark Meselesi, tamamen Avrupa-Türk mücadelesini ifade eder hale gelmiştir. Cevdet KÜÇÜK de bu anlamı vurgularcasına, terim hakkında şu tanımları yapmıştır : “ Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nu iktisadi ve siyasi nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdas ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklallerini temin etmek istemelerinden doğan tarihi meselelerin tümüne birden Şark Meselesi diyoruz.”² Şark Meselesi, bazı yazarlar tarafından Rus Çariçesi II. Katerina'nın faaliyetleriyle başlatılmış,³ bazıları ise yukarıda da belirtildiği üzere, bu meseleyi daha

¹ E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.V, TTK. Bs. Ank. 1988, s. 203

² Cevdet Küçük, “ Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika” İÜEF.TD.sayı : 32, (Mart-1979), s. 607-608

³ Charles Seignobos, Avrupa Tarihi, Çev : A. Kemali Aksüt, Vakıf Matb. İst. 1938, s. 57 ; Serge Gorianov, Devlet-i Osmaniye-Rusya Siyaseti, Çev. Ali Reşad-M. İskender, Kanaat Matb. İst. 1331, s. 84

geri dönemlere götürmüşler, Şark Meselesinin Türkler Avrupa'ya ayak bastıktan sonra başladığını yazmışlardır.⁴

Şark Meselesi, üç önemli unsuru ihtiva eder : “ Birincisi Türkler, özellikle Osmanlı Türkleri ; ikincisi Düvel-i Muazzama denilen Avrupalı devletler (Fransa, İngiltere, Rusya, Almanya) ; üçüncüsü Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan gayr-i müslim cemaatlerdir.”

⁵ Bu meselenin bu üç unsur açısından ifade ettiği anlamları Bayram KODAMAN şöyle belirtmiştir : Avrupa devletleri arasındaki rekabet, Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik konumu, Avrupalılar'ın yayılma ihtiyacı duymaları Türklerin Avrupa aleyhine ilerleyişi, Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan gayri müslim azınlıklara Avrupa'da beslenen sempati gibi faktörler, Avrupalılar'ı Şark Meselesi'nde taraf olmaya iten genel unsurlardır. Osmanlı gayri müslimleri için XVIII.yüzyıla kadar böyle bir mesele söz konusu olmamış, Avrupa büyük devletlerinin sömürgecilik politikası takip etmeye başlamalarıyla gayri müslimler Şark Meselesi'nin hem amacı hem de aracı haline gelmişlerdir. Avrupa devletleri zaman zaman da gayri müslim Osmanlılar'ın isteklerini kendi menfaatlerinin ardına atmaktan çekinmemişler, bu da Şark Meselesi'nin uzamasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti için ise Şark Meselesi, tamamen Osmanlı iç işlerini ilgilendiren olayların kısa zamanda uluslar arası bir mahiyet kazanmasını ifade eder.⁶ Şark Meselesi'ni iki ana kısma ayıran KODAMAN, birinci safhada Avrupalılar'ın Türkler'i Anadolu'ya ve Rumeli'ye sokmamayı, bunları başaramayınca Balkanlar'dan ileri gitmelerine engel olmayı amaçlandıklarını ; ikinci safhada ise II. Viyana Kuşatması'ndan sonra Hıristiyanları Osmanlı hakimiyetinden koparmak, Balkanlar'ı İstanbul'u ve Anadolu'yu Türkler'in elinden almak için uğraştıklarını belirtir.⁷ Boğazlar Meselesi, Kapitülasyonlar Meselesi, Rum Meselesi, Ermeni Meselesi, Arap Meselesi, Mısır Meselesi, gibi meseleler ise Şark Meselesi'nin çeşitli dönemlerde veya dâimî olarak gündeme gelen alt bölümleridir.

⁴ Ali Reşad, Asr-ı Hazır Tarihi, Milli Matb. İst. 1926, s. 128-129

⁵ BayramKodaman, “ Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi”. HÜ.AİTE.Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu, TTK.Bs. Ank. 1992, s. 59

⁶ Kodaman, a.g.m., s. 59-62

⁷ Kodaman, Şark Meselesi İşığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, Orkun Yayınevi, İst. 1983, s. 163-164

Görüldüğü üzere Şark Meselesi esas olarak, önce Müslüman Türkler'in Avrupalılar için tehlike olmaktan çıkarılması çabasını, ardından Müslümanların elinden alınacak yerlerin paylaşılmasıyla ilgili diplomatik hesap çatışmalarını, yani " İmparatorluğun münasip şekilde parçalanması ve kavga etmeden bölüşülmesi"ni ⁸ ifade eder. Osmanlı Devleti, Müslüman Türkler'in kurdukları en büyük ve en stratejik topraklara sahip devlet olarak, zayıflama belirtileri göstermeye başladığı andan itibaren Avrupa'nın çeşitli askeri ve diplomatik gelişmelerine konu oluşturmıştır. İngiltere, Fransa, Rusya , Avusturya ve Prusya (sonradan Almanya) devletleri (Osmanlılar'ın deyimiyle Düvel-i Muazzama) I. Dünya Savaşı'na kadar kendi aralarında, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması hususunda bir türlü ortak bir görüşe sahip olamadıklarından, bazen Osmanlı Devleti'ne hasım olup onunla savaşmışlar, bazen de başka bir " Muazzam Devlet" in genel kuvvet dengesini bozacak şekilde Osmanlılar üzerinde üstünlük sağlamasını men için Osmanlılar'ın dostu gibi görünmüşlerdir. Bir yazarın bunu teyit edercesine ifade ettiği gibi " Şark Meselesi, Osmanlı İmparatorluğunun işgal etmiş olduğu bugünkü Ortadoğu bölgesinin bir büyük devletin eline geçmesine engel olma oyunundan başka bir şey değildir." ⁹

Kanaatimizce Şark Meselesi günümüzde de Kürt Meselesi, Kıbrıs Meselesi, Kafkasya Meselesi, İnsan Hakları Meselesi, Arap-İsrail anlaşmazlığı, Cezayir Meselesi gibi yeni konularla devam ettirilmektedir. Dolayısıyla Şark Meselesinin II. Dünya Savaşı sonrasındaki bu yeni konuları ve mahiyetindeki gelişmeler, başlı başına ayrı bir araştırma konusu oluşturmaktadır.

2. TÜRK-RUS MÜCADELELERİ :

" Tarihte Türkler'in en sürekli ve yoğun ilişkilerde bulunduğu milletlerin başında Ruslar gelir. Ruslar bir devlet kurup büyümeye başladıkları zaman bu büyüme daima Türkler aleyhine olmuştur." ¹⁰ Öyle ki, 1678'deki Çehrin Seferi'yle 1878'deki " 93 Harbi" arasındaki 200 yıllık dönemde tam on Osmanlı-Rus Savaşı çıkmış, her savaş Osmanlı askeri gücünü daha fazla çökertirken, savaşlar sonunda imzalanan her antlaşma Osmanlı

⁸ Nevzat Kösoğlu, Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler, Ötüken Yayınevi, ist. 1990, s. 652

⁹ Necdet Kurdakul, Begelerle Şark Meselesi, Dergah Yayınları, ist. 1976, s. 191

¹⁰ Kocabaş, Tarihte Türk-Rus Mücadelesi, Vatan Yayınları, ist. 1989, s. 5

Devleti'ni hem siyasi bakımdan zayıflatmış, hem de Şark Meselesi'nde siyasi bir boyut oluşturmuştur.

Slav ırkından olan Ruslar'ın ilk vatani Dinyeper Nehri'nin orta sahasıydı. M.S.552'den önce Avarlar'ın, ardından Hazar Türkleri'nin idaresi altına giren Ruslar, IX. yüzyıl ortalarında Kiev ve Novgorod çevresinde ilk Rus Devleti'ni kurmuşlar, bu andan itibaren Karadeniz ve Boğazlar üzerinde yayılmacı emeller beslemeye başlamışlardır. Knez Vladimir zamanında (980-1015) Ruslar, Ortodoks Hıristiyanlığı seçmişler, “ bu suretle Kiev Rusyası, kilise vasıtasıyla İstanbul'a sınıksız bağlanmıştı. Ruslar'ın Hıristiyanlığı kabullerinin en mühim neticesi, knez hakimiyetinin sağlamlaşması oldu. Çünkü Ortodoksluk, İmparatorluğun hakimiyetini kuvvetlendiren esasları kabul etmişti.”¹¹ Bir süre Altınordu hakimiyetinde yaşayan Ruslar, bu devletin Timur saldırılarıyla 1480'de yıkılmasıyla tam bağımsız hale gelmişlerdir. Rus Hükümdarı III. İvan'ın Bizanslı bir prensesle evlenmesi ise, sonraki Rus hükümdarlarının kendilerini Bizans'ın varisi olarak görmelerine başlangıç teşkil etmiştir.¹²

Rusya tarihinde önemli bir yere sahip olan ve “ Çar” ünvanını kullanan ilk Rus hükümdarı IV. İvan¹³ (-ki kendisi korkunç/müthiş İvan diye de meşhurdur) Kazan ve Astrahan Hanlıkları'nı ele geçirip Hazar Denizi'ne inince Osmanlılar'ın elindeki Azak Kalesi'ne göz dikmiş, Kazak kuvvetleri vasıtasıyla bu kaleye yaptığı saldırı başarılı olamamışsa da bu olay, Kafkasya'daki Türk-Rus mücadelesinde bir başlangıç olmuştur. IV. İvan'ın Türk hanlıkları aleyhindeki faaliyetleri Osmanlılar'ı, bölgede bir güç gösterisine sevk etti ve 1569'da başarısız bir Astrahan Seferi düzenlendi. Arada ciddi bir çatışma olmadığı halde bu Seferi, Ruslar'a karşı planlanan ilk savaş girişimi olarak görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin Ruslar aleyhine düzenledikleri ikinci önemli sefer, Ukrayna'nın Rusya eline geçmesinden sonra düzenlenen Çehrin Seferi'dir.¹⁴ Bu seferde sağlanan başarı ve Ruslar'ın barış istemesi üzerine 11 Şubat 1681'de ilk Osmanlı- Rus barışı olan “ Bahçesaray Antlaşması” imzalandı.

¹¹ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, TTK. Bs. Ank. 1987, s. 30

¹² Kurat, Türkiye ve Rusya, AÜ. DTCF. Yayınları, AÜ. Bs. Ank. 1970, s. 3

¹³ IV. İvan'ın hükümdarlık devri, karakteri ve Rus tarihindeki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. A. N. Kurat, Rusya Tarihi, s. 143 vd.

¹⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.III, ks.I, TTK. Bs. Ank. 1975, s. 432,

Çar I. Petro devri Rusya için Karadeniz ve Boğazlar'la ilgili olarak daha aktif gayretlerin ortaya konmasında önemli bir dönemeçtir. Sadece Türk-Rus ilişkilerinde değil, Rusya'nın kalkınma ve güçlenme sürecinde de I. Petro devrinin önemli yeri vardır. Osmanlılar'ın “tükenişinin dönüm noktası”¹⁵ olan II. Viyana “dönüş”ünden sonra başlayan savaflara Rusya da, kutsal ittifak dahilinde katılmış, 1700 İstanbul Antlaşması ve ardından Baltık Denizi yönünde İsveçliler'i Poltava Savaşı'nda mağlup etmesi, Rusya'yı Avrupa'nın büyük devletleri arasına dahil etmiştir. Poltava Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne sığınan İsveç Kralı XII. Charles'in Osmanlılar'ı Ruslar'la savaşa teşvik etmesi sonucunda ve Rusya'nın diğer başka düşmanca faaliyetleri sebebiyle 1711'de Prut Harbi yapılmış, Rus ordusu tamamen yok edilebilecekken, Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa'nın diplomatik hatasıyla antlaşma imzalanmıştır.

Petro'nun ölümünden sonra 1739-1739 arasında cereyan eden Türk-Rus Savaşı, Şark Meselesi'nin özü bakımından önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu döneme kadar Avrupa'nın diğer iki büyük devleti olan İngiltere ve Fransa Osmanlılar'ın Ruslar'la mücadelesinde taraf olmamışlardı. Şark Meselesi'nin özünde var olan “Osmanlı Devleti üzerinde hiç bir devlet genel dengeyi bozacak bir üstünlük sağlamamalıdır” prensibinin ilk uygulandığı, bu savaş sırasında görülür. Fransa bu savaşta Osmanlılar'ı desteklemiş, savaşın sona ermesi için arabuluculuk yapmış, Osmanlılar da bu badireyi atlattıklarında yardımcı olan Fransa'ya 1740 dâimî kapitülasyon haklarını “ihsan etmişlerdir.” İleride Osmanlı Devleti'nin zor durumundan yararlanıp menfaat sağlama politikasının ikinci büyük örneği, Kavalalı gailisi sırasında İngiltere'nin 1838 Ticaret Sözleşmesi'ni imzalatmasıyla ortaya çıkacaktır.

III. ve IV. İvan ile I. Petro'dan sonraki en önemli Rusya hükümdarı, Çariçe II. Katerina'dır. 1762'de tahta geçen Katerina, Osmanlı-Fransız dostluğuna karşılık olarak İngiltere'ye yaklaşmış, bu yakınlaşma sonunda 1768-1774 Savaşı'nda Rus ordu ve donanması İngilizler'den büyük yardımlar görmüştür. Savaş 1774 Küçük Kaynarca Barışı'yla sona ermiş, bu antlaşmadaki “Kırım'ın bağımsızlaştırılması”, “Ruslar'ın kapitülasyonlardan yararlandırılması” ve “Ortodoks Osmanlılar'ın Rus himayesine alınması” gibi maddelerle Ruslar, Osmanlılar karşısındaki üstünlüklerini açıkça

¹⁵ Vahid Çabuk, “Büyük Dönüş”, BTTD., sayı : 14 (Nisan 1989), s. 50

resmileştirmişlerdir. ¹⁶ 1787-1792 Savaşları öncesinde Rusya'nın Avusturya'yla birlikte ortaya attığı ve "Grek Projesi" adıyla meşhur olan paylaşım tasarısı, ¹⁷ İngiltere'nin gözünü açan bir belge oldu. Bu proje, uzun bir dönem, İngilizler'in Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma yönünde bir politika takibine neden olmuştur.

1796'da Katerina ölünce Türk-Rus ilişkilerinde bir yumuşama başladı. Bunun birinci nedeni Rus halkı savaşıldan yıldıdığı için yeni hükümdar I. Paul'ün (Pavel Petroviç) barış siyasetine yönelmesi ¹⁸ diğer nedeni ise Napolyon'un Mısır işgaliyle Türkler'le Ruslar'ın ister istemez işbirliğine yanaşmalarıdır. Türk-Rus-İngiliz işbirliğiyle Ortadoğu'dan uzaklaştırılan Napolyon, ezeli düşmanı İngiltere'ye karşı Osmanlılar'ın ve Ruslar'ın dostluğunu yeniden kazanmaya çalıştıysa da bunda başarılı olamadı. Çünkü yeni Çar I. Aleksandr, hem İngiliz dostluğuna önem veren bir hükümdardı, hem de Boğazlar'da zayıf bir Osmanlı egemenliğinin, şimdilik devamını uygun bulmaktaydı. Buna rağmen XIX. yüzyılda dört Osmanlı-Rus Savaşı meydana geldi. Bunlardan 1806-1812 Savaşı, Sırplar'ın Osmanlılar'dan bazı ayrıcalıklar koparıp bağımsızlık yolunda ileri bir adım atmalarıyla, yeni Çar I. Nikola'nın 1821 Yunan İsyanı'nı bahane etmesiyle çıkan savaş ise 1829'daki Edirne Antlaşması'yla sonuçlandı. Bu son antlaşma Yunanistan'ın bağımsızlığını sağladıktan başka, Karadeniz'i bir Türk-Rus denizi olmaktan çıkararak buraya uluslararası bir nitelik kazandırıyor. ¹⁹ 1825'te Rus tahtına geçen Çar I. Nikola'nın 1828-1829 Savaşı'ndan çıkardığı bir ders vardı : İngiltere, Fransa, Prusya ve Avusturya, Osmanlı Devleti üzerindeki Rus emelleri karşısında önemli engeller oluşturuyorlardı. O halde bu devletlerin tepkisinden uzak durulmalı, uygun bir zamana kadar Osmanlı bütünlüğü devam etmeliydi. Nitekim Bâbü'lî, Mehmet Ali Paşa isyanı karşısında "denize düşen yılan sarılır" anlayışıyla ²⁰ Rusya'dan yardım istemiş, Rus

¹⁶ Avusturya'nın İstanbul'daki Elçisi, K. Kaynarca Barışı imzalandığında şunları söylemişti : " Bu antlaşma maddelerinin mahirane bir tertibi neticesi olarak, Osmanlı İmparatorluğu bu günden itibaren bir nevi Rus eyaleti hükmüne girmektedir." (Eduard Driault, Şark Meselesi, çev. Nafiz, İst. 1328, s. 84)

¹⁷ T.G. Djuvara- Emir Şekip, Türkiye'yi Parçalamak İçin 100 Plan, Çev. Yakup Üstün, Damla Yayınevi, İst. 1979, s. 130

¹⁸ Albert Sorel, Avrupa ve Fransız İhtilali, çev. N. Sırrı Örik, c. V, MEB. Bs. İst. 1951, s. 224

¹⁹ Şerafeddin Turan, " 1829 Edirne Antlaşması" AÜ.DTCF. Dergisi, c. IX, sayı : 1-2, Ank. 1951, s. 147

²⁰ Seignobos, Tarih-i Siyasi, (Asr-ı hazırda Avrupa), Çev. Ali Reşad, Kader Matb. İst. 1325, s. 365

nüfuzunun artmasından çekinen İngiltere ve Fransa'nın da çabalarıyla M. Ali Paşa tehlikesi savuşturulmuştu.

I. Nikola, 1828-1829 Savaşı ve M. Ali galesi sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin çok yakında yıkılacağını düşünmeye başlamış, bir an önce harekete geçmezse yıkılış sonrasındaki paylaşımında geri planda kalacağı endişesine kapılmıştı. Avusturya, Prusya ve İngiltere'ye yaptığı paylaşma teklifleri ²¹ sonuç vermeyince “ Kutsal yerler Anlaşmazlığı” nı bahane ederek ²²Osmanlı Devleti'ne savaş açmış, Kırım/Sivastopol Harbi diye bilinen savaşta neredeyse tüm Avrupa'yı karşısında bulmuştur. Bu savaş ve sonucunda imzalanan 1856 Paris Antlaşması, Rusya'nın 20 yıl için gerilemesini sağladıysa da ²³ “ Paris Antlaşması” imzalandığı andaki şartların devamlılığı ile ancak hayatiyet kazanabilirdi.” ²⁴ Ancak Rusya'nın Paris Antlaşması'nı aleyhindeki ağır maddeler sebebiyle içine sindirmesi beklenemezdi. Bu yüzden Ruslar, aşağıda görüleceği gibi eski tarihlere dayanan “ Panslavizm” idelolojisini resmi planda ele almışlar, bu sayede Osmanlı idaresindeki Ortodoks Slavlar'ı kışkırtarak müdahalelerine haklılık kazandıracak ortamı oluşturmaya çalışmışlardır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan döneme kadarki Osmanlı-Rus ilişkilerinin bu özet tarihçesinden de anlaşıldığı üzere Rusya, Osmanlılar'la mücadelesi boyunca Şark Meselesi'nde önemli bir unsur olmuştur. Hatta denilebilir ki Şark Meselesi'nin özünü oluşturan “ Osmanlı Devleti üzerinde Avrupa dengesini bozacak bir üstünlüğü kimseye kaptırmama” prensibi yönündeki politikalar, öncelikle Rusya'nın “ Osmanlı

²¹ Çar, Petersburg'daki İngiliz Elçisiyle 1853'te yaptığı görüşmede işbirliği teklifini iletmişti. “Osmanlı Devleti için kullanılan Avrupa'nın hasta adamı deyimi, dünya çapındaki yaygın kullanımını, işte bu Çar-Seymour görüşmelerine borçludur” (Oral Sander, Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, İmge Kitabevi, Ank. 1993, s. 212)

²² Kudüs'teki Katolik ve Ortodoks Osmanlılar'ın hakları meselesinden doğan bu anlaşmazlık hakkında bkz. E. Ali Çavlı, Kırım Harbi, Hilmi Kitabevi, İst. 1957, s. 7-8

²³ G. Macaulay Trevelyan, British History in The Nineteenth Century and After (1782-1919), London, 1945, s. 372 ; Mahir Aydın, Bulgar Meselesi (1876), basılmamış yüksek lisans tezi, İÜ. SBE. İst. 1986, s. 25

²⁴ Haluk F. Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, Ak Yayınları, Baha Matb. İst. 1968, s. 114

İmparatorluğunu bir solukta yutacağı yerde parça parça çiğneyerek yutmayı”²⁵ tercih etmesinin muhtemel sonuçları çerçevesinde yürütülmüştür.

3. PANSLAVİZM :

1856 yılında imzaladığı Paris Antlaşması’ndan duyduğu rahatsızlıkla Rusya, bu antlaşmayı geçersiz kılacak ortamın oluşması için harekete geçmiş, bu yolda Slav asıllı ulusları siyasi bir birliğe kavuşturma amacını ifade eden ve kökü çok eski dönemlere dayanan “panslavizm” ideolojisini ele almıştı.

Rus Çarı I. Petro, 1711’deki Prut Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nden aldığı ağır mağlubiyete rağmen İstanbul’u ele geçirerek Akdeniz’e inmek hedefinden ölünceye dek vaz geçmemiş, hatta kendisinden sonra geleceklere de bunu yazılı olarak vasiyet etmiştir.

²⁶ 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’yla Rusya, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoksların hamisi sıfatını elde etmiş, bu hak sayesinde Osmanlı Devleti’yle ilgili müdahale ve savaşlarına bitmez tükenmez bir kaynak sağlamıştır. ²⁷ Rusya daha sonraki 1787-1792, 1806-1812 ve 1828-1829 Savaşlarında da, Sırlar’ın Yunanlılar’ın ve Bulgarlar’ın yaşadıkları bölgelere gönderdiği ajanlarla bu halkları Osmanlı idaresine karşı kışkırtmaya çalışmıştır.

Panslavist görüşlerin yayılmasında 1789 Fransız İhtilali’nin de önemli katkısı olmuştur. İhtilal şunu ifade etmekteydi : Eğer bir devletin vatandaşları, kendi toplumunun siyasi düzenini artık tasvip etmiyor idiyse, onu daha tatmin edici diğer düzenlerle değiştirmek hak ve kudretine sahip olacaktı.” ²⁸ Bu ihtilalin felsefesi içerisinde ayrıca milliyet ve ırk esasına dayalı devletlerin kurulması da öngörülüyordu ki, bu fikirden etkilenerek “Pan-Cermenizm” ve “Pan-İtalyanizm” cereyanları doğmuştu. ²⁹

Panslavizm tabirini ilk kez 1826’da Slovak yazarlarından J. Herkel kullanmış, Latince yazdığı ve Slav dilini konu alan eserinde bu tabiri zikrederek, “ Panslavizm” in

²⁵ Paul B. Henze, Marks’ın Ruslar ve Müslümanlar Hakkında Yazdıklarından Seçmeler, Çev. Y. Tekin Kurat, ODTÜ. AAAG. Ank, 1984, s. 5

²⁶ Osman Nuri Peremeci, Tuna Boyu Tarihi, Resimli Ay Matb. İst. 1952, s. 169-170

²⁷ M. Hüdai Şentürk, Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi, (1850-1875), TTK. Bs. Ank. 1992, s. 75

²⁸ Elie Kedourie, Avrupa’da Milliyetçilik, Çev. M. Haluk Timurtaş, MEB. Bs. Ank. 1971, s. 4

²⁹ Kocabaş, Osmanlı İsyânlarında Yabancı Parmağı, Vatan Yayınları, İst. 1992, s. 27

ileride siyasi bir anlamda kullanılmasına zemin hazırlamıştır.³⁰ “ Panslavizmin bilinçli öncüleri Jan Kollar (1793-1852) ile Pavel Josef Safarik (1795-1861) adlarında iki Slovak yazarı oldu. Kollar şairdi, şiirlerinde büyük bir Slav İmparatorluğu ülküsünü dile getirmiş, bütün Slavları bu ülkü etrafında birleşmeye çağırmişti.³¹ Bu şairin 1824’te basılan ve şiirlerinden oluşan “ Zafer Kızı” adlı kitabı panslavizmin İncili sayılmıştır.³² Ancak A. Nimet KURAT ve İlber ORTAYLI, panslavist düşüncelerin XVII. yüzyıla kadar götürülebileceğini belirtmekte ve bu cümleden olarak Ragusa’lı Şair İvan Gunduliç ile Hırvat rahip-tarihçi Juraj Krijaniç’ten bahsetmektedirler.³³ 1588-1638 yılları arasında yaşayan Gunduliç, “ Osman” adlı şiirinde Slavların birliğinden ve kurtuluşundan bahsetmiş, Krijaniç ise (1618-1683) “ Rusya’nın Politikası” adlı eserinde aynı görüşleri savunmuştur.

“ 1789 Fransız ihtilalinin ortaya saçtığı ulusalcılık akımları, içinde pek çok Türk olmayan ulusların bulunduğu Osmanlı Devleti için büyük bir tehlike işareti idi.”³⁴ Bu tehlike özellikle, Kırım Savaşı sonrasında kendini gösterecektir. Çünkü Ruslar artık, Kırım Savaşı’yla ulaşamadıkları hedefleri gerçekleştirmek ve Paris Antlaşması’yla kaybettikleri prestijlerini yeniden kazanmak amacıyla³⁵ 1789 Fransız İhtilali’nden ilham alan milliyetçilik cereyanlarını körükleyerek, yerli ahaliyi fesat yoluyla kendi taraflarına çekmek ve yöreyi içten zaptetme planını oluşturarak uygulamaya başlamıştır.”³⁶ Her ne kadar Tanzimat felsefesini temsil eden Osmanlı devlet adamları, çeşitli unsurların devletten kopmamasını sağlamada, eğitim yoluyla çıkarları ortak nesiller yetiştirmeye

³⁰ A. N. Kurat, “ Panslavizm” AÜ. DTCF. Dergisi, c. XI, sayı : 2-4’den ayrışım, TTK. Bs. Ank. 1953, s. 242

³¹ Bilal N. Şimşir, Rumeli’den Türk Göçleri, c. II, TKAE. Ayyıldız Matb. Ank. 1970, s. XXXIV

³² Şimşir, a.g.e. c.II, s. XXXV,

³³ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İst. 1987, s. 52 ; A.N. Kurat, a.g.m. s. 244-245

³⁴ Ahmet Mumcu, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, Sevinç Matb. Ank. 1971, s. 11

³⁵ Hüseyin Raci Efendi, Zağra Müftüsünün Hatıraları, (Tarihçe-i Vak’a-i Zağra), baskıya hazırlayan :

Ertuğrul Düzdağ, Tercüman (1001 Temel Eser), İst. ?, s. 51 ; Mehmet Tefvik, Tarih-i Osmani, ist. 1308, s. 307

³⁶ Bağlan Toğrol, 112 Yıllık Göç, (1878-1989), BÜ. Matb. İst. 1989, s. 21

çalışmışlarsa da ³⁷ “ricalinin hepsi bir Ali veya Fuad Paşa etmeyen” Abdülaziz devrinde ³⁸ Rusya, Panslavist amaçlarını gerçekleştirme yolunda hızla ilerlemiştir.

Rusya’da panslavizm, 1820’lerde Moskova’da, edebiyat çevrelerinde gelişmiş, ³⁹ 1830’dan sonraki iç ve dış gelişmeler Rusya’da hem Slavcılık fikrini hem de Avrupa aleyhtarlığını kuvvetlendirmiştir. Buna rağmen 1848’de Prag’da toplanan Slav Kongresi’nde konuşulanlara bakıldığında bu tarihlerde bile Slavcılığın henüz siyasi bir renk almadığı, edebi ve kültürel bir akım halinde bulunduğu görülür. ⁴⁰ Bu dönemde Prag, “ Panslavizmin gerçek ocağı” idiyse de ⁴¹ çok geçmeden ağırlık merkezi Moskova’ya kaymaya başladı. 1848 Macar İhtilali’nden sonra Prag’da da Avusturya idaresine karşı ayaklanmalar olmuş, hükümetin bu ayaklanmaları şiddetle bastırması üzerine, buradaki Slav kavimler, sadece Rusya’nın yardımıyla başarılı olunabileceği kanaatine varmışlardı. Rusya panslavistlerinin hedef kitlesi ise, Avusturya’daki Slavlar değil, Türkiye Slavları idi. Çünkü Çarlık hükümeti, Slavları destekleyip Avusturya’yla çatışmayı uygun görmüyordu. ⁴²

“ XIX.yüzyılın ortalarında Rusya, panortodoksizm bayrağının üstüne ikinci bir bayrak daha çekmişti.” ⁴³ Kırım Savaşı’nda neredeyse tüm Avrupa’nın Rusya’ya karşı düşmanca bir tavır takınması üzerine, bu ülkede panslavizm hem canlanmış, hem de siyasi bir mahiyet kazanmıştır. Panslavizmin siyasi bir hareket haline gelişi, Rusya’nın bu akımı,

³⁷ Halil İnalçık, Tanzimat ve Bulgar Meselesi, TTK. Bs. Ank. 1943, s. 4 ; Engin Deniz Akarlı, Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri, BÜ. Yayınları, İst. 1978, s. 30

³⁸ Samiha Ayverdi, Osmanlı-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri, Turan Neşriyat Yurdu, Baha Matb. İst. 1970, s. 216 ; Sadaretin bu devirdeki durumu hakkında A. Cevdet Paşa da şu benzer yorumu yapmıştır : “ Ali Paşa’nın vefatından sonra sadaretin tadı kaçtı. Her kim sadrazam olsa az vakit zarfında rezalet ile infisali icab-ı vakt ü halden idi.” (Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir, 40-Tetimme, Yay. Cavid Baysun, TTK.Bs. Ank. 1967, s. 123)

³⁹ Şimşir, a.g.e. c. II, s. XXXVII

⁴⁰ Kurat, a.g.m. s. 248

⁴¹ Hans Kohn, Panis Slavizm ve Rus Milliyetçiliği, çev. A. Oktay Güner, TDAV. İst. ?, s. 151

⁴² Şimşir, a.g.e. c. II, s. XLV

⁴³ Coşkun Üçok, “ 1876 Anayasası’nın Kaynakları”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976), Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı sempozyumu, haz. Siyasi İlimler Türk Derneği, Ank., 1976, s. 2

amaçları yönünde kullanmak istemesiyle gerçekleşmiştir. ⁴⁴ Avrupa düşmanlığının ve panslavizm sözcüğünün bayraktarlığını bu dönemde Khomyakov (1804-1860), Kireyevski (1806-1856), Aksakov (1791-1859), Tioutchev (1803-1875) ve Pogodin (1800-1875) yapmışlardır. Bütün bu fikir adamlarının ortak olarak savundukları görüş, görünüşte Slav uluslarının Avusturya ve Osmanlı hakimiyetinden kurtulup, Rusya liderliğinde siyasi bir birlik oluşturmaları gerektiği idiye de “ bunların panslavizmi panrusçuluktan başka bir şey değildi.” ⁴⁵ Yani A. N. KURAT’ın deyimiyle bunların görüşleri : “ Slavcılıkta Ruslar’ın milli Rus şovenizmini anladıklarını göstermekte idi.” ⁴⁶ Rus panslavizminin teorisyenleri, Batı’ya karşı düşmanca tutumlarında da, Balkanlı uluslarla ilişkilerinde de Katolikliğe ve Müslümanlara savaş açmış gibi görünseler de, gelişmeler ortaya koymaktadır ki “gerçekte Rusya Ortodoks inancını, Rus milliyetçiliği için bir araç olarak kullanmıştır.” ⁴⁷

1857’de Moskova’da kurulan Slav yardım cemiyetinin hükümet tarafından resmen tanınması, 1848 Kongresi’nden sonra “ panslavizm”in tarihinde ikinci önemli dönüm noktası oldu. Kurulduğu dönemde bu cemiyetin amaçları, Rusya’da para toplayıp Slav kiliselerine yardım etmek ve eğitim için Rusya’ya gelen Slav gençlerine kolaylıklar sağlanması idi. ⁴⁸ “ Kısa zamanda diğer Rus şehirlerinde, Balkanlar’da ve hatta Avrupa’nın büyük merkezlerinde şubeler açan bu cemiyet, Slav milletlerini bağlı oldukları hükümetlere karşı isyana teşvik etmek ve bu sayede istiklallerini kazandırmak gibi umumi bir faaliyet içerisine girmiştir.” ⁴⁹ 1867’de Moskova’da düzenlenen ve Rusya dışından pek çok Slav konuğun çağrıldığı “ Rus Etnografya Sergisi”, panslavistlerin faaliyetinde üçüncü önemli dönüm noktasını oluşturmuştur. 1870’lere gelindiğinde ise Rusya’da panslavcılık doruğa çıkmış, özellikle Nikolay Yakovleviç Danilevski’nin 1871’de basılan “ Rusya ve Avrupa” adlı eseri Rus kamuoyunu ve siyasi çevrelerini derinden etkilemiştir. Danilevski,

⁴⁴ John Roberst, *The Age of Expansion (1848-1917)*, London, 1974, s. 89 ; A. N. Kurat, a.g.m.

s. 249

⁴⁵ Kohn, a.g.e., s. 123

⁴⁶ A. N. Kurat, a.g.m. s. 254

⁴⁷ Turhan Şahin, *Öncesiyle ve Sonrasıyla ‘93 Harbi*, KTB. Yayınları, Ank. 1988, s. 31

⁴⁸ Ali Haydar Midhat, *Tabsıra-i İbret*, Hilal Matb. İst. 1325, s. 41

⁴⁹ Aydın, aynı zet., S. 26

eserinde Rusya liderliğinde bir Rus-Slav birliğinden söz ederek, bu birliğin merkezinin İstanbul olması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁰

1870'lerin başı, aynı zamanda Prusya'nın Fransa'yı saf dışı edip Alman birliğini kurduğu dönemdir.⁵¹ Yanıbaşında bir Germen bloğunun oluşması, Rusya'yı resmi düzeyde de panslavist politikalara hız vermeye yöneltmişti.⁵² Bu dönemde Osmanlı kamuoyunda da panslavizminin endişeyle karşılandığını görmekteyiz. Örneğin Basiret Gazetesi'nin 8 Nisan 1872 tarihli 592.sayısının 1 ve 2.sayfalarında " Ahmet Midhat" imzasıyla çıkan bir yazıda Avrupa'da hızla yayılan Slav tehlikesinden bahsedilmiş, bu tehlikenin önlenmesi için " İttihad-ı İslam" ve " İttihad-ı Cermen" in birleşmesinin, bu güce diğer Avrupa devletlerinin katılmasını gerektiği belirtilmiştir.⁵³ Bu uyarılara rağmen, dönemin Osmanlı yönetimindeki gaflet, panslavizmi nihai Slav birliği emeline ulaştıramadıysa da, bu akımdan en büyük zararı Osmanlı Devleti'nin görmesine sebep olmuştur. Bunu sağlayan gelişmelerin en başında, " Rusya'da XIX.yüzyılda neredeyse ikinci bir din haline gelen"⁵⁴ panslavizmin en önemli şahsiyetlerinden biri olan ve aşağıda görüleceği gibi, Orta Asya'daki görevi ve diplomatik yetenekleriyle ön plana çıkan General İgnatiev'in İstanbul Elçiliği'ne tayin edilmesi gelir.

⁵⁰ Y. Tekin Kurat, " 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri" Belleten, c. XXVI, sayı : 103'ten ayrışım, TTK, Bs. Ank. 1962, s. 571-572 ; A. N. Kurat, a.g.m. s. 265

⁵¹ H.G. Wells, Kısa Dünya Tarihi, Çev. Ziya İshan, Varlık Yayınları, İst. 1959, s. 261

⁵² Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih Dersleri, (1789-1919), AÜ. SBF. Yayınları, Sevinç Matb. Ank. 1961, S. 367 ; Kemal Girgin, Çağdaş Politika Ve Diplomasi El Kitabı, İş Bankası Kültür Yayınları, Ank. 1975, S. 379

⁵³ İlhan Yerlikaya, XIX.yüzyıl Osmanlı Siyasi Hayatında Basiret Gazetesi, YÜ.FEF. Van, 1994, s. 95

⁵⁴ Leman Ergenç, Bulgar Yayınlarında Türkler, TTK. Bs. Ank. 1989, s. 19

I. BÖLÜM

1.1. İSTANBUL ELÇİLİĞİ ÖNCESİNDE İGNATİEV (1858-1864)

Nikolay Pavloviç İgnatiev (1832-1908), Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği'ne tayin edilmeden önce, bu ülkenin Orta Asya Türk Hanlıkları'na karşı yürüttüğü istila faaliyetleri sırasındaki rolüyle karşımıza çıkmaktadır.

Rusya'nın Orta Asya'yla kurduğu ilişkiler, XVI.yüzyıla dayanır. “ Bu bölgeye sızan ilk Rus ajanı Jenkinson adlı bir İngiliz taciri idi ve Çar Korkunç İvan hesabına çalışıyordu” (1558-1559).⁵⁵ Bu tarihten sonra Rus misyonerleri Buhara, Hive ve Semerkant'ta çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak I. Petro ve II. Katerina dönemlerinde de süren çabalar sonuç vermemiştir. I. Aleksandr döneminde (1801-1825) Rusya, özellikle Kazaklar üzerinde hakimiyet kurmayı başarmış, 1839'da General Perovski komutasındaki 6.000 kişilik Rus kuvveti, Hive Hanlığı üzerine gönderilmişse de yine başarı sağlanamamıştı.⁵⁶

XIX.yüzyıl ortalarına gelindiğinde Türkistan bölgesinde Hive, Buhara ve Hokand Hanlıkları adında üç Türk devleti mevcut idi. Rusya, Kırım Savaşı sonrası kaybettiği prestiji, Türkistan bölgesindeki istilalarla kazanma politikasına yöneldiğinde, karşısında “ hala ortaçağ hayatı yaşayan”⁵⁷ bu hanlıkları bulmuştu. “ Rusya'nın Türkistan istikametinde yayılmasını hızlandıran kişilerin başında Çar'ın yeğeni Prens Aleksandr Baryatinskiy gelmektedir. Türkler'den ve İngilizler'den nefret eden bu Rus devlet adamı, Kafkas Genel Valisi olduğu yıllarda (1857-1864) Çar II. Aleksander (1855-1881)'i devamlı olarak Türkistan'ın işgali için teşvik etmiştir. Ona göre Rusya, ikide bir Rus menfaatlerini alt-üst eden İngiltere ile eninde sonunda hesaplaşmak durumunda kalacaktır. İngilizler'le denizlerde başa çıkamayacaklarını anlayan Rus liderlerinde, bu kuvvetli rakibe karşı başarıyla mücadele edebilecekleri tek cephenin Asya olduğu kanaati hakim olmaya başlamıştı. Bunun için de, Orta Asya'nın ve bilhassa Türkistan'ın Rus hakimiyetine alınması gerekiyordu.”⁵⁸ Bu sıralarda İngiltere'de Balkan karışıklıkları sebebiyle Türk

⁵⁵ Michael Rywkin, *Asya'daki Rusya*, Boğaziçi Yayınları, İst. 1975, s. 7

⁵⁶ A. N. Kurat, a.g.m. s. 259,

⁵⁷ Rywkin, a.g.e. s. 15-16

⁵⁸ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, İÜEF. Bs. İst. 1987, s. 47

düşmanlığı yayılmış, “İngiliz devlet adamları Rusya’nın Asya’ya medeniyet götürdükleri yalanına inanarak, böylece ileride Hindistan’da kendi başlarına dert olacak İslamî fanatizmi yok edeceği şeklinde boş bir ümide” kapılmışlardı.⁵⁹

Baryatinski, sonradan uzun yıllar Rus Harbiye Vekilliği yapacak olan Albay D. A. Milyutin’in de yardımlarıyla Kafkaslar’dan başlamak üzere tüm Rus birliklerinde uyguladığı reformlarla Türkistan istilasının ön hazırlıklarını tamamlamıştı.⁶⁰ Ancak Çar II. Aleksandr, hareket geçmeden önce, 1856’da Londra’da ataşemiliter olarak görev yapan, Çin, Hindistan ve İran meseleleriyle yakından meşgul olmuş bulunan⁶¹ Albay İgnatiev’i, bölge hakkında bir rapor hazırlamak üzere Hive ve Buhara’ya göndermeye karar verdi. 1858 Temmuzunda yola çıkan İgnatiev başkanlığındaki heyet 16’sı coğrafyacı, jeolog, etnograf, zoolog, şarkiyatçı ve tarihçi olmak üzere toplam 82 kişi idi.⁶² Mehmet SARAY’ın İgnatiev’in hatıratına dayanarak verdiği bilgiye göre, “ Rus Harbiye ve Hariciye Vekaletleri’nce verilen talimatlara göre İgnatiev, Hive ve Buhara’nın askeri ve ekonomik durumları ile yolları ve bu arada ticaret hayatına Rus tüccarlarının nasıl hakim olabileceklerini araştıracaktı.⁶³ Heyet önce Hive Hanlığı’nda görüşmeler yapmışsa da Hive Hanı Seyyid Muhammed, Rusya’yla anlaşmayı reddetmiş, Buhara Emiri Nasrullah Han ise İgnatiev ve beraberindeki heyete büyük itibar göstermişti. Emir’le görüşmesinde İgnatiev, amaçlarının Rusya’yla Buhara arasındaki dostluğu geliştirmek olduğunu, İngilizler gibi Buhara’ya gizli ajanlar göndermeyip, açık kalplilikle görüşmeye geldiklerini belirtmiş, ticaret ağırlıklı bir antlaşma imzalamayı teklif etmiş, bunun karşılığında Rusya’nın Buhara’yı Hokand’a karşı mücadelesinde destekleyeceğini bildirmişti.⁶⁴ Gezi sonucunda yazdığı ve Rus yöneticilerinin ileri gelenlerine sunduğu raporunda İgnatiev şu görüşlere yer veriyordu : “ Rusya bu ülkeleri işgale derhal başlamalıdır. Yalnız bunun için Rus kanının dökülmesine fazla lüzum yoktur. Zira buradaki üç Türk Hanlığı arasında yeteri kadar ihtilaf vardır. Rusya’nın yapması gereken, bu ihtilafı körükleyerek devletleri

⁵⁹ Cezmi Erarslan, II. Abdülhamid Ve İslam Birliği, Ötüken Yayınevi, İst. 1992, s. 75

⁶⁰ Saray, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875), TTK.Bs. Ank. 1990, s. 60

⁶¹ A. N. Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 75

⁶² Alaeddin Yalçınkaya, Sömürgecilik-Panslavizm Işığında Türkistan, Timaş Yayınları, İst. 1997, s. 56

⁶³ Saray, a.g.e., s. 61

⁶⁴ Saray, a.g.e., s. 64

birbirine düşürmektir.”⁶⁵ Bu gezideki başarısı üzerine İgnatiev, 1860’da olağanüstü yetkilerle Pekin’e gönderildi. İgnatiev burada Çinliler’e Orta Asya’daki Rus hareketinden endişe etmemelerini bildirdikten sonra Rusya ile Çin arasında Rus tüccarlarına büyük avantajlar sağlayan bir antlaşma imzalanmasını sağladı. Bu antlaşmaya göre Rus tüccarları mallarını gümrük vergisi ödemediği Çin’e sokma ve orada satma imkanını elde etmiş oluyorlardı.⁶⁶ Başarılı faaliyetleri üzerine Milyutin ve İgnatiev Generalliğe yükseltilerek biri Harbiye Nazırlığı’na, diğeri ise Rus Dışişleri’nin en önemli şubesi olan “Asya İşleri Masası”nın başkanlığına getirildi. İgnatiev’in Rus Dışişleri’nin Asya Masası başkanlığına getirilmesinden sonra Rusya’nın Türkistan’a karşı harp siyaseti 1861’de zirve noktasına ulaştı.”⁶⁷

Bu tarihten itibaren İgnatiev’in raporu ve Baryatinski’nin faaliyetleri çerçevesinde Rusya’nın Kafkaslar’daki Türkistan’daki istila hareketleri şiddetle ilerlemiştir. Prens Baryatinski’nin Kafkasya hareketi sonucunda, bölgede 1567’den beri süren mücadele 1864’de Rus zaferiyle sona ermiş, bu 297 yıllık sürede iki taraftan da dokuzar milyon civarında insan ölmüştür.⁶⁸ İgnatiev’in tavsiyeleri yönünde girişilen katliamları dışarıya karşı haklı göstermek işini Rus Dışişleri Bakanı Prens Gorçakov üstlenmişti. Gorçakov 3 Aralık 1864’te dünya kamuoyuna şu açıklamayı yaptı : “Rusya’nın Orta Asya’da karşılaştığı durum hiçbir sosyal organizasyonu olmayan, yarı-vahşi ve göçebe halklar karşısındaki bütün medeni devletlerin problemleri ile aynıdır. Bu tip durumlarda daha medeni olan devletler kendi sınırlarını ve menfaatlerini müdafa etmek zorunda kalmışlardır. Hudut bölgesinde huzursuzluğu yaratan gruplar cezalandırıldıktan sonra kuvvetlerimizi geri çekmek mümkün olmamıştır. Verilen ceza çabuk unutulmuş ve geri çekilmemiz bir nevi zayıflık addedilmiştir. Çünkü Asyalılar görünür ve hissedilir kaba kuvvetin haricinde hiçbir şeye hürmet göstermemişlerdir. Onun içindir ki biz şu iki şıktan birini seçmek zorunda kaldık : ya verdiğimiz bütün emekleri, elde ettiğimiz ticari menfaatleri ve sınır boylarında kurduğumuz emniyet tertibatlarını unutup her şeyden vazgeçecektik veya bu vahşi Orta Asya memleketlerinin derinliklerine yürüyecektik.

⁶⁵ Yalçınkaya, a.g.e., s. 57

⁶⁶ Saray, “Rusya’nın Asyada Yayılması” TED., sayı, 10-11, İÜEF. Matb. İst. 1981, s. 297

⁶⁷ Bayrımırza, Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, TTK. Bs. Ank. 1995, s. 51

⁶⁸ İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, İstanbul Matb. İst. 1958, s. 532

Rusya bu ikinci şıkkı tercih mecburiyetinde kaldı. Tıpkı Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuzey Amerika'da, İngiltere'nin Hindistan'da, Fransa'nın Cezayir'de ve Hollanda'nın kolonilerinde yaptıkları gibi..."⁶⁹ Oysa anlaşma teklifini reddeden Hive'ye karşı kervanları basan, bölgedeki güvenliği bozan, tüccarları esir eden eşkiyaya yardımdan çekinmeyen Ruslar, Hive Hanı'na duydukları öfkeyle savaş ortamı mevcut olmadığı halde Orenburg şehrindeki suçsuz Hiveli tüccarları da tutuklayarak,⁷⁰ aslında Asya'ya medeniyet götürmek niyetinde olmadıklarını açıkça göstermişlerdir. "Ne var ki Rus Hükümeti'nin bu deklarasyonu başta İstanbul, Paris, Viyana, Berlin ve Londra olmak üzere büyük devletlerin başkentlerinde Rus diplomatları tarafından ustaca açıklanarak Orta Asya Müslüman ülkelerindeki Rus istilasına karşı hiçbir ciddi tepkinin gösterilmemesi sağlanmıştır."⁷¹

İgnatiev, Türkistan bölgesindeki hareket için General Verevkin ile General Çernyayev'i görevlendirmişti. Verevkin Türkistan şehrine, Çernyayev Evliya-ata şehrine saldırıda bulununca, bunu protesto eden Hokand Hanlığı'yla Rusya arasında savaş başlamış oldu.⁷² 1865'de Çernyayev komutasındaki Rus kuvvetleri Taşkent'i zapttettiler. 1866'da Hokand Hanlığı, 1868'de Semerkant'ın zaptıyla Buhara Hanlığı, 1873'te Hive Hanlığı Rus hakimiyetine girmiş, bu hanlıkları 20 Mart 1876'da "Fergana" adıyla birleştiren Ruslar, bu ilhaklarla Kafkasya'dan sonra Türkistan'da da kesin bir üstünlük sağlamışlardır.⁷³

Bu başarılar sonrasında, General İgnatiev, daha önce 1861'de Sultan Abdülaziz'in cülusunu tebrik için gittiği⁷⁴ İstanbul'a Rus Büyükelçisi olarak tayin edildi.⁷⁵ Rusya'nın ilk kez 1497'de İstanbul'a gönderdiği Michail Andreviç'ten⁷⁶ sonraki büyükelçileri

⁶⁹ Saray, a.g.m. s. 299

⁷⁰ Yalçınkaya, a.g.e., s. 65

⁷¹ Saray, a.g.m., s. 50

⁷² Saray, Rus İşgali Devrinde.... , s. 69

⁷³ Kocabaş, ... Türk-Rus Mücadelesi, s. 272

⁷⁴ BOA., İ. HR. .nr. 12042

⁷⁵ BOA., İ.Hr. nr. 13168

⁷⁶ F. Reşit Unat, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, tamamlayıp hazırlayan B. Sıtkı Baykal, 2. Baskı, TTK. Bs. Ank. 1987, s. 246

arasında General İgnatiev, faaliyetleriyle sadece Türk ve Rus tarihlerinde değil, Türk-Rus ilişkileri, panslavizm ve diplomasi alanlarında da dikkat çekici bir şahsiyet haline geldi.

1.2. İGNATİEV'İN İSTANBUL'DAKİ İLK DÖNEMİ (1864-1875):

İgnatiev, İstanbul'daki görevine başladığında, Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetleri için ortamın son derece uygun olduğunu görmüştü. Osmanlı ekonomisi iflasın eşiğine gelmiş, Balkan Slavları arasında milliyetçi faaliyetler hızlanmış, Avrupa siyaseti, Prusya'nın Alman birliğini oluşturma çabalarıyla değişmeye başlamıştı. Dönemin Osmanlı yöneticileri ise (özellikle Ali Paşa'nın 1871'de ölümü sonrasında görev yapanlar) bu şartlarla mücadele edebilecek yetenek ve tecrübeye sahip değildiler.⁷⁷ Bunlar İgnatiev'in kendi özellikleri dışında var olan avantajlarıydı. Bu olumsuz şartlara bir de İgnatiev'in panslavist misyonu ve diplomatik yeteneği eklenince Rusya'nın doğru zamanda doğru bir seçim yaptığını söylemek herhalde yanlış olmazdı. Gerçekten de "Avrupa Hariciyesinde 'Father of Lies' (yalan babası) olarak tanınan"⁷⁸ İstanbul diplomasi alanında Mantör Paşa ve Ebulkizb unvanlarını hakıyla kazanmış"⁷⁹ olan İgnatiev, Osmanlı yöneticileri üzerinde üstün bir nüfuz kazanmayı da, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın diğer devletlerinden koparmayı da başarmıştır. O'nun faaliyetleriyle, Osmanlı Devleti, '93 Harbinin yakın sebebinin oluşturduğu 1875-1876- Balkan olayları çıktığında içeride çaresizlik ve acz içinde kalmış, dışarıda ise kendisini büyük bir yalnızlık karşısında bulmuştur.

Çalışmamızın bu kısmında, İgnatiev'in '93 harbinin uzak sebeplerini oluşturan gelişmelerdeki rolünden ve bu yolda Mahmud Nedim Paşa üzerinde kurduğu nüfuzdan bahsedilecektir.

1.2.1. Girit Meselesi ve İgnatiev :

1699'da Osmanlı egemenliği altına giren Girit Adası, Yunan " Megalo-İdea"sının önemli hedeflerinden biriydi. 1830 Yunan bağımsızlığı sonrasında çıkan isyanlardan birinde, adanın yönetimi, isyanı bastıran Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya bırakılmış, 1840 Londra Antlaşması'yla da tekrar Osmanlı Devleti'ne geçmişti. 245 km uzunluğu, 32 km genişliği ve 7740 km² yüzölçümü ile Doğu Akdeniz'in en büyük adalarından olan⁸⁰ Girit

⁷⁷ A. N. Kurat, a.g.e. s. 77

⁷⁸ Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Çev. Babür Kuzucu, kitap-2, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 231

⁷⁹ B. Sıtkı Baykal, " Lord Salisbury'in İstanbul'da Fevkalade Murahhaslığı" AÜ. DTCF. Dergisi, c. II, sayı : 4'ten ayrıbasım, TTK. Bs. Ank. 1944, s. 504

⁸⁰ Karal, a.g.e., c. VII, TTK. Bs. Ank. 1956, s. 18

Adası'nda ahalinin üçte biri Müslüman, çoğunluk ise Rum idi. ⁸¹ 1860'lara gelindiğinde Ada'daki huzursuzluk iyice artmıştı. “ Bilhassa Atina hükümeti büyük bir gayret ve faaliyet sarfına başlamış, Rus ve Yunan propagandaları Girit Meselesini bütün Osmanlı Hıristiyanlığının umumi izdirabına misal gibi göstermiş ve gittikçe kuvvetlenen Prusya'ya karşı Rusya'ya istinad etmek isteyen Fransa da bu Rus-Yunan tezine iltihak ettiği için Girit buhranı büyük bir Avrupa meselesi haline gelerek Osmanlı İmparatorluğu'nu çok ciddi bir tehlike karşısında bırakmıştır. ⁸²

1866 ilkbaharında Girit'teki huzursuzluklar had safhaya ulaşmıştı. “Girit'te önüne geçilmesi imkansız bir isyanın çıkacağına dair haberler İngiltere'ye zamanında ulaşmış, ... Nisan sonunda Hanya'daki İngiliz konsolosu Charles Dickson Giritliler'in Ada'daki vergi ve idare sisteminden şiddetle şikayet ettiklerini” ⁸³ yazmıştı. Yunanistan'ın ve özellikle Hanya'daki Rus Konsolosu Danderino'nun teşvik ve tahrikleriyle ⁸⁴ cesaretlenen Girit asileri, Mayıs-1866'da Bâbıâlf'ye yazılı olarak başvurup vergi, idare ve adalet konularındaki şikayetlerini bildirdiler. İstekleri reddedilince de oluşturdukları milli meclis vasıtasıyla 2 Eylül 1866'da “ Türkiye'den ayrılışı ve Yunanistan'la ayrılmaz ve ebedi birleşisi” ⁸⁵ ilan ettiler. İsyân başlar başlamaz, Osmanlı kuvvetleri, Mısır Hidivi'nin gönderdiği takviyeyle Ada'da toplanmaya başladı. Başarılı faaliyetine rağmen, Girit Valisi İsmail Paşa azlolunarak yerine önce buranın eski valilerinden Mustafa Naili Paşa, ardından Ömer Paşa tayin edildi. Ancak Avrupa devletlerinin baskısı iyice artınca Sadrazam Ali Paşa'nın bizzat Girit'e gitmesi kararlaştırıldı. 1867 Ekim'inde Girit'e gelen Ali Paşa, Padişah Abdülaziz'in 30 Eylül 1867'deki Fermanına göre hazırlanan yeni düzenlemeyi açıklamıştı. Bu düzenlemeye göre vergiler azaltılacak, valinin yanında biri Müslüman, diğeri Hıristiyan olan iki danışman bulunacak, üyeleri Müslüman ve Hıristiyanlardan seçilecek mahalli ve genel meclisler kurulacak, Ada'da oluşturulacak sancakların başına getirileceklerin yarısı Müslüman, yarısı Hıristiyan olacak, resmi yazışmalar Türkçe ve

⁸¹ Yorga, Osmanlı Tarihi, (1774-1942), çev. B. Sıtkı Baykal, c.V, AÜ.Yay. Ank. 1948, s. 558

⁸² İ. Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c.IV, Türkiye Yay. İst. 1972, s. 209

⁸³ Kenneth Bourne, “ İngiltere ve Girit İsyanı, 1866-69” çev. Y. Tekin Kurat, TAD., c.I, sayı : I, AÜ. Bs. Ank. 1964, s. 251

⁸⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, haz. İsmet Miroğlu, Berekat Yayınevi, İst. 1983, s. 38

⁸⁵ Yorga, a.g.e., c.V, s. 559

Rumca olmak üzere iki dilde yapılacaktı.”⁸⁶ “ Osmanlı Devleti’nin, 28 Şubat 1868 tarihine kadar Girit’te kalan Alî Paşa vasıtasıyla adada yapmak istediği bu neviden ıslahata ait teşebbüsler, gizli emeller peşinde koşan ve Rusya’nın yardımı ile Girit’i kendisine bağlamak isteyen Yunanistan’ın menfaatine aykırı düştüğünden Yunanistan’ın bu defa Girit Adası’nı ilhak gayesiyle açıktan açığa silahlanmaya başladığı görüldü. Bab-ı ali ile Yunanistan arasındaki siyasi münasebetler 2 Aralık 1868’de tamamen kesildi, bir harbin zuhuru pek yakın görünüyordu. Ancak Prusya’nın teklifi ve 2 Ocak 1869 tarihinde Paris’te toplanan ve Fransa, Rusya, İngiltere, İtalya, Prusya, Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında cereyan eden bir konferans neticesi Yunanistan’a tevdi edilen ihtar-name sonunda, muhtemel bir Türk-Yunan Harbinin önüne geçilebildi.”⁸⁷

“ 1866 isyanının en belirgin karakteristiği, Avrupa kamuoyunun ve hükümetlerinin tepkisi ve bu hükümetlerin olaylara fiili olarak müdahale etmesidir.”⁸⁸ Bu devletlerden İngiltere, daha önce küçük bir Yunanistan’ın kurulmasını desteklemişse de büyük ve Rusya’nın dostu bir Yunanistan’dan çekindiği için, Girit isyanı sırasında Bâbiâli’den taraf çıkmayı uygun bulmuştu.⁸⁹ Fransa ise Avrupa’da bir müttefik edinme düşüncesine Rusya’ya yanaşmış görünüyordu.⁹⁰ Bu yüzden Rusya’dan sonra, Girit Rumları’nın en önemli savunucusu Fransa oldu. Rusya ise hem “ en büyük hatası küçüklüğünü anlayamaması” olan Yunanistan’ı⁹¹ hem de Giritli isyancıları desteklemiş, bunu da General İgnatiev vasıtasıyla Sultan Abdülaziz’den Ada’nın Yunanistan’a terkedilmesini isteyecek kadar ileri giderek göstermiştir.⁹² İsyân sırasında gerçekleşen İgnatiev-Sultan görüşmesinde Rus Büyükelçisi’nin söz konusu teklifine Abdülaziz şu sözlerle karşılık vermiştir : “ .. Yunanilerin ettikleri cihanın malumu olup Girid’in ihtilali defaatla basılmış iken imtidadına anların sebep oldukları ve daha bir etmedikleri kalmadığı

⁸⁶ Karal, a.g.e., c. VII, s. 28-30

⁸⁷ Mehmet Salahi, girid meselesi, haz. Münir Aktepe, İÜEF.Matb. İst. 1967, s. 15

⁸⁸ Ayşe N. Adıyeke, Osmanlı İmparatorluğu ve Girit bunalımı (1896-1908), Basılmamış doktora tezi, 9 Eylül Üniv. AİİTE. İzmir, 1994, s. 20

⁸⁹ Karal, a.g.e., c.VII, s. 22

⁹⁰ Bourne, a.g.e., s. 209

⁹¹ Danişmend, a.g.e., c.IV, s. 209

⁹² Ali Fuat Türkgeldi, Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye, yay. Haz. B. Sıtkı Baykal, c.III, TTK.bs. Ank. 1987, s.

meydanda olarak bunların cümlesine dahi halkımızın efkarı hilafına olarak tahammül olundu. Hal böyle iken şimdi kendi kendimi tekzip ederek Avrupa'nın Devletimiz hakkında olan efkarı hakkında aldanmışım veyahut halkı aldatmışım demek bence kabil olmadığı gibi ahalimizin hukuk-i devlet ve asayiş-i memleketi muhafaza için arz etmiş oldukları muavenet-i fi'liyyeyi red ile Devlet'in kuvveti buna kafidir. Bu cihetle Girid'de olan hukuk-i mülkiyemize nakise getirecek bir hale muvafakat benim için müstahyel olup, bütün memleket ahalisi dahi bu babda benimle müttehidü'r-re'y'dir... devletlerin birbirlerine karşı olan mecburiyetleri kendilerinin bileceği bir şey olup, bizim Girid'i terk etmemiz iktiza etmez ve bunu tekrar ederim ki, hakikaten elimden gelmez. Amma devletler bu adayı cebren ve i'mal-i kuvvetle intiza' ederiz derler ise biz de bunun karşısında hüküm Allahındır deyüp dururuz.”⁹³

Görüldüğü gibi, 1839 Tanzimat Fermanı'nın tamamlayıcısı olarak ilan edilen 1856 İslahat Fermanı umulan sonuçları vermedikten başka Avrupa devletleri, müdahalelerini sürdürmüşlerdir.⁹⁴ Özellikle 1871'den sonra, yani Alî ve Fuad Paşaların ölümleri sonrasındaki dönemde, İgnatiev'in faaliyetleriyle, artan yabancı müdahalelerinde Rusya ön plana çıkacak, yukarıdaki sözlerine rağmen Sultan Abdülaziz, bir süre sonra Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yla birlikte kendisini Rus nüfuzuna terke edecek, hatta bir gün İstanbul'daki tek hakiki dostunun İgnatiev olduğunu söyleyecek kadar ileri gidecektir.⁹⁵

1.2.2. Karadeniz'in Tarafsızlığı Meselesi ve İgnatiev :

Herşeyden önce belirtmek gerekir ki, 1853-1856 yılları arasında cereyan eden Kırım Savaşı, Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmasından çok, Avrupa siyasi statüsünün korunması, daha doğrusu genel dengenin Rusya tarafından bozulmamasını sağlama düşüncesinin bir ürünüydü. Dolayısıyla 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması da bu düşüncüyü hayata geçirmeyi amaçlayan maddelerden oluşmuştu. Antlaşma'nın konumuzla ilgili maddeleri, Karadeniz'e dair olanlardı. 11. maddeyle Karadeniz kıyılarında savaş gemisi bulundurulması, 13. maddeyle savaş gemisi inşa edilmesi yasaklanmış, 14.

⁹³ Türkgeldi, a.g.e., c.III, s. 122-124

⁹⁴ Gülnihal Bozkurt, “İslahat Fermanı'nın Düşündürdükleri”, TTD, c.25, sayı : 146 (Şubat-1996), s. 26

⁹⁵ Karal, a.g.e., c.VII, s. 71 ; Y. G. Çark, Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953), Yeni Matb. İst. 1953, s. 259

maddeyle de Karadeniz’de bulundurulabilecek hafif gemi sayısını Rusya ve Osmanlı devletlerinin kendi aralarında belirlemeleri ve bu konuda imzalanacak sözleşmenin diğer tüm imzacı devletlerin garantisi altında olduğu kabul edilmişti. Görüldüğü gibi “ bu muahedenin yürürlükten kaldırılması ancak bir yandan altı Devletin müşterek hareketi ve diğer yandan Bâbüâlî’nin rıza ve muvafakatıyla mümkündü.”⁹⁶

Filoları, askeri limanları ve tersaneleri yok edilen Rusya, bu Antlaşma’yla Karadeniz’deki üstünlüğünü kaybetmişti. Çar II. Aleksandr, söz konusu antlaşmanın bu hükümlerini “iktidarının bir lekesi” olarak değerlendirmiş,⁹⁷ bu maddelerden kurtulmak için de Avrupa’daki siyasi şartların değişmesinden yararlanma konusunda fırsat kollamaya başlamıştı. Nitekim Avrupa’daki gelişmeler, Rusya’ya bu fırsatı verecek bir seyir izliyordu. “ Birbiri ardından patlak veren üç harp, yani Fransa ile Avusturya, Prusya ile Danimarka ve Prusya ile Avusturya arasındaki 1858, 1864, 1866 Savaşları Rusya’nın dostluğunu ve niyetlerini müzayedeye koydu. Rusya’nın siyasi müzaheratını kazanabilmek için bu Devlet’in endişelerinden faydalanarak onun arzularına uymak veya uyar gibi görünmek hususunda adeta birbirleriyle yarışa girdiler.”⁹⁸ Rusya’nın söz konusu endişelerinden biri muhtemel bir Osmanlı-Rus Savaşında Karadeniz’e ve deniz kuvvetlerine olan ihtiyacı⁹⁹ diğeri Abdülaziz’in tahta çıkışından kısa süre sonra inşa edilen donanma sayesinde Osmanlı deniz gücünün İngiltere’den sonraki ikinci büyük güç haline gelişi¹⁰⁰ sonucusu da zedelenen Rus onurunun tamiri hususu idi.

Avrupa’daki savaşlar 1870’de Fransa’nın Prusya’ya Sedan Savaşı’nda yenilmesiyle sonuçlanmıştı. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Rusya, Başbakan Prens Gorçakov vasıtasıyla Ekim-1870’de Paris Antlaşması’nın imzacı devletlerine bir nota göndererek, Karadeniz’in tarafsızlığını ve silahsızlandırılmışlığını tek taraflı olarak geçersiz saydığını ilan etti.¹⁰¹ Ancak, Rus notası, ilgili devletlere gönderilmeden önce General İgnatiev, Ali Paşa’yla bir görüşme yapmış, notaya en büyük itirazda bulunması beklenen Bâbüâlî’yi Rus

⁹⁶ Cemal Tukin, Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi, İÜEF. Tarih Bölümü Yayınları, İst. 1947, s. 283

⁹⁷ J. C. Hurewitz, Diplomacy in The Near And Middle East, Volume-I, (1535-1914) Toronto, 1958, s. 173 ;

⁹⁸ Tukin, a.g.e., s. 287-288

⁹⁹ Kemal Baltalı, 1856-1871 Yılları Arasında Karadenizin Tarafsızlığı Sorunu, Elif Matb. Ank. 1973, s. 133

¹⁰⁰ M. Celaleddin, a.g.e., s. 43 ; Danişmend, a.g.e., c. IV, s. 233

¹⁰¹ Tukin, a.g.e., c. VII, s. 61

tekliflerine hazırlamak istemişti. Bu özel görüşmede İgnatiev şu görüşleri iletti : “Paris Antlaşması’nın Rusya’nın izzeti nefisini yaralayan ve bu sebeple uzun müddet devamına imkan olmayan bazı maddeleri vardır. Bu izzetinefis duygusunun birden bire patlayarak Türkiye’nin bugünkü durumunu teminat altına alan Antlaşmanın bütününü parçalaması imkan dahilindedir. Bunu önlemek için Paris Antlaşması’ndaki tahdit edici hükümlerin kalkmasını Türkiye, menfaatleri icabından saymalıdır.”¹⁰² Aynı görüşmede İgnatiev, Rusya’nın Karadeniz’de donanma bulundurması durumunda, Bâbıâli’nin bundan, 1833’de olduğu gibi yararlanabileceğini de ekledi.¹⁰³ Rus Elçisi, sonradan birkaç defa daha Ali Paşa’yla görüşmeler yapmış, devletin fikirlerini telkin etmeye çalışmıştır.¹⁰⁴

Avrupa devletleri, Paris Antlaşması’nın temel felsefesini yansıtan maddeleri ortadan kaldıran Rus notasına karşı çıkamayacak bir durumdaydılar. “Kanadı kırık”¹⁰⁵ Fransa, kendi başının çaresine düşmüş,¹⁰⁶ Prusya zaten daha önceden bu konuda Rusya’yı destekleyeceğini bildirmiş¹⁰⁷ Avusturya ve İtalya da notaya önemli bir tepki göstermemişlerdi. İngiltere ise Avrupa siyasetinde Rusya’ya karşı yalnız kalmak istemediğinden, itirazına rağmen, görüşmelerle bu konunun halline razı olacağını bildirdi. Prusya adına Bismarck tarafından yapılan konferans düzenlenmesi teklifi, İngiltere ve Osmanlı Devleti tarafından yalnızca Karadeniz’in tarafsızlığına ait hususların görüşülmesi şartıyla kabul edildi.¹⁰⁸ 17 Ocak 1871’de Londra’da düzenlenen konferans, 13 Mart’ta 1856 tarihli Paris Antlaşması’nın Karadeniz’le ilgili hükümlerini yürürlükten kaldıran bir protokolün imzalanmasıyla sonuçlandı.¹⁰⁹

“ İngiltere, Fransa, Piyemonte ve Osmanlı devletlerinin silah zoruyla kabul ettirdikleri bu maddeler, şimdi masa başında ve kolayca değiştiriliyordu ki bu durum, Rusya için siyasi bir zafer niteliği taşımaktaydı.”¹¹⁰ “ Bu başarı Rus halkoyunda, Kırım

¹⁰² Karal, a.g.e., c. VII, s. 61

¹⁰³ Karal, a.g.e., c. VII, s. 62

¹⁰⁴ Baltalı, a.g.e., s. 42

¹⁰⁵ Ahmet Rasim, Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi, c. IV, Matbaa-i Ebuzziya, İst. 1328, s. 2210

¹⁰⁶ Süleyman Erkan, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908), KTÜ, KOÜUAM., Trabzon, 1996, s. 12

¹⁰⁷ Tukin, a.g.e., s. 300 ; Guryanof, a.g.e., s. 216

¹⁰⁸ Kocabaş, Türkiyenin Camı Boğazlar, Vatan Yayınları, İst. 1994, s. 88

¹⁰⁹ Y. T. Kurat, a.g.m., s. 570

¹¹⁰ Aydın, aynı tez, s. 47-48

Harbinin bir intikamı olarak kabul edildi. Ayrıca bu hareket, Rusya dışında yaşayan Slavlar ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ortodoks tebaa arasında heyecanla karşılandı. Böylece Rusya'nın bir süreden beri izlemekte olduğu panslavizm siyaseti yeni bir hız kazandı.”¹¹¹

1.2.3. Mahmud Nedim Paşa ve İgnatiev :

Osmanlı Devleti, Islahat Fermanı'nı ilanı sonrasında hemen her meselesinde yabancı elçiliklerin müdahalesiyle karşılaşmış¹¹² ancak, Ali ve Fuad Paşaların siyasi tecrübeleri ve diplomatik yetenekleri sayesinde bu müdahaleler, en az kayıplarla atlatılmıştı. 1871 Eylülünde Ali Paşa'nın ölümü, devlet için Tanzimat devrinin fiilen sona erişini ifade etmesi bakımından önemli bir dönüm noktası oldu.¹¹³

Sultan Abdülaziz, otoriteye meyilli bir hükümdar idiyse de, Ali ve Fuad Paşalar, Tanzimat felsefesine uygun olarak, yönetimde ağırlığın Bâbîâli'de (hükümette) olması için büyük çaba harcamışlardı. Ali Paşa'nın ölümünden sonra sadrazamlığa getirilen Mahmud Nedim Paşa'nın göreve başlamasıyla ise Osmanlı Devleti'nde Rus nüfuzunun zirveye ulaştığı yeni bir dönem başladı.

1817'de eski valilerden Gürcü Mehmed Necib Paşa'nın oğlu olarak İstanbul'da doğan Mahmud Nedim, sadaret mektubi kalemünde başladığı memurluk döneminde 1871'e dek sırasıyla Sadaret Mektubi Muavini, Sadaret Mektupçusu, Amedi-i Divan-ı Hümayun Vekili, Amedci, Beylikçi, Sadaret Müsteşarı, Hariciye Müsteşarı, Sayda, Şam ve İzmir'de Vali, Meclis-i Tanzimat üyesi, Hariciye Nazırı Vekili, Ticaret Nazırı, Trablusgarp Valisi, Meclis-i Vâlâ üyesi, Deâvî Nazırı ve ikinci kez Sadaret Müsteşarı olarak görev yaptı.¹¹⁴ Sadareti öncesinde Bahriye Nazırlığı görevini yürüten M. Nedim Paşa, henüz Ali Paşa ölmeden önce sadrazamlığına zemin hazırlamaya başlamıştı. Bu dönemde Abdülaziz'i keyfi icraata sevkedecek telkinlerde bulunarak Sultan'ın gözüne girmeyi başaran¹¹⁵ M.

¹¹¹ Gürsel, a.g.m. , s. 116

¹¹² Köseoğlu, a.g.e., s. 44-45

¹¹³ Danişmend, a.g.e., c.IV, s. 238

¹¹⁴ M. Zeki Pakalın, Son Sadrazamlar ve Başvekiller, c. I, Ahmet Sait Matb. İst. 1940, s. 1-9

¹¹⁵ M. Celaleddin, a.g.e., s. 45

Nedim Paşa'nın sadarete tayini, " Petersburg'u İstanbul'a nakletmek için uğraşan" ¹¹⁶ İgnatiev'in aradığı fırsat oldu. Her ne kadar Alan PALMER M. Nedim Paşa'nın İgnatiev'e daha önceki Sadrazamların, " büyük sefir" dedikleri Stratford de Redcliffe'e (Canning) gösterdikleri türden bir saygı gösterdiğini yazmaktaysa da ¹¹⁷ M. Nedim Paşa'nın Rusya'ya ve İgnatiev'e yaklaşımı "saygı" nın çok ötesindeydi. " Uzak devletlere dayanmaktan ise, komşu olan bir devlet ile her nasıl olursa olsun uyuşup da hoş geçinmek evladır" ¹¹⁸ anlayışıyla hareket eden M. Nedim Paşa'nın bu tavrı hakkında ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ şu çarpıcı değerlendirmeyi yapar : " Gerçi devlet adamlarımız için büyük devletlerden birinin politikasına tutunma ve dayanmamın geçmişte örneği görülmüş olduğundan Rusya ile dost olarak yaşamak da bir politik görüş olabilirse de amacı memleket ve devletin yararına, kötülük ve zararını önleyici olması lazım gelir ; yoksa can düşmanımızın kase yalayıcısı olacak kadar dalkavukluk etmek ve bayağılaşmak, vatana kötülükten başka bir şey değildir." ¹¹⁹

'93 Harbi'nin yakın sebebini oluşturan 1876 Balkan bunalımındaki gaflet dolu icraatından ardından ileriki bölümlerde bahsetmek üzere, burada, M. Nedim Paşa'nın kendisine " Moskof Nedim" ve " Nedimof" lakaplarının ¹²⁰ ne kadar haklı olarak takıldığını gösteren birkaç icraatından kısaca bahsedilecektir.

1871-1872 arasında 11 ay, 1875-1876 arasında da 9 ay kadar olmak üzere iki dönem sadrazamlık yapan M. Nedim Paşa'nın ilk dönemi, Tanzimat'la son verilen " muhakemesiz sürgün" usulüne geri dönülerek ıslahatçı nazırların sürgüne gönderilmesiyle ¹²¹ ve taşra yöneticilerinin sık sık değiştirilmesiyle geçti. " Valilerin senesi dolmadan

¹¹⁶ Hafız Mehmet Bey, Hakayık'ül Beyan fi Hakk-ı Cennetmekan Sultan Abdülaziz Han, Sadeleştiren : Yaşar Koçak, Sebil Yayınevi, İst. 1978, s. 30

¹¹⁷ Alan Palmer, Osmanlı İmparatorluğu : Bir çöküşün Yeni Tarihi, Çev. Belkıs Ç. Dişbudak, 6. Baskı, Sabah Kitapları, Acar Matbaacılık, İst. 1997, s. 155

¹¹⁸ Zuhuri Danışman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. XII, Zuhuri Danışman Yayınevi, İst. 1966, s. 187 ; Karal, a.g.e. c. VII, s. 71

¹¹⁹ Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih Musabeheleri, sadeleştiren : Enver Karay, KTB. Yayınları, Ank. 1985, s. 149

¹²⁰ Ebuzziya, Tefvik, Yeni Osmanlılar Tarihi, haz. Ziyad Ebuzziya, Kervan Yayınları, ist. 1974, s. 263

¹²¹ Karal, a.g.e., c. VII, s. 70-71

değişmesi sıkça görülen bir keyfiyetti. Fakat Mahmud Nedim bunu büsbütün bir karikatüre çevirdi.”¹²²

Ali Paşa, vilayetler arasındaki ulaşım eksikliklerini göz önünde tutarak ve “Rumeli’deki gelişmeler ve halkın istekleri buranın gözaltında bulundurulmasını”¹²³ gerekli kıldığından demiryollarının inşası işine girişmişti.¹²⁴ 1869’da Avusturyalı banker Baron Hirsch’le Bâbiâli arasında imzalanan antlaşmayla Baron Hirsch 2.000 km.lik demiryolu şebekesinin ve ayrıca inşaat bittikten sonra da, demiryolu şebekesinin işletilmesinin imtiyaz sahibi haline gelmişti.¹²⁵ Rusya, Osmanlı Devleti’ndeki her ıslahat teşebbüsünü baltalamayı amaçladığından, M. Nedim Paşa Sadrazam olunca, İgnatiev vasıtasıyla bu girişimi de sonuçsuz kılmaya çalıştı. Sonunda, İgnatiev’in telkinlerine kanan M. Nedim Paşa, inşa masrafının ve imtiyaz süresinin fazlalığını gerekçe gösterip¹²⁶ “Baron Hirsch’e verilmiş olan imtiyazları feshettirerek Devlet’i yüzbinlerce lira tazminat ödemeye mecbur etti.”¹²⁷

İgnatiev’in müdahaleleri ve telkinleri görüldüğü gibi devletin iç meselelerini de kapsıyordu. Bu müdahalelerden biri de M. Nedim Paşa’nın ikinci sadaret döneminde çıkarılan 6 Nisan 1876 tarihli nahiyelerin idaresine dair nizamnameyle ilgilidir. 1875’te Bosna-Hersek’te çıkan karışıklıklar üzerine, M. Nedim Paşa, dış baskıları yatıştırabilmek amacıyla Aralık ayında bir “Ferman-ı Adalet” çıkarttırmış¹²⁸ gerekli tedbirlerin alınması için de geniş yetkili bir “meclis-i icraat” oluşturmuştu. Bu tedbirleri yeterli bulmayan dış devletlerden Avusturya-Macaristan’ın Dışişleri Bakanı Kont Andrassy ve Rus Elçisi İgnatiev, ayrı ayrı notalar vermişlerdi.¹²⁹ Sonunda İgnatiev’in konuyla ilgili olarak kaleme

¹²² Sina Akşin, “Osmanlı Devleti”, Türkiye Tarihi, kitap-3, Cem Yayınevi, İst. 1993, s. 148

¹²³ Akarlı, a.g.e., s. 25

¹²⁴ Düşünülen güzergah İstanbuldan Macaristan yoluyla veya Vidin yönünden Tuna’ya ; Edirne’den de Ezine, Varna ve Selanik’e uzanmaktaydı. (BOA., İ. MMH., nr : 1459)

¹²⁵ Yeraasimos, a.g.e., Kitap-2, s. 197

¹²⁶ M. Celaleddin, a.g.e, s. 47

¹²⁷ Karal, a.g.e., c. VII, s. 72

¹²⁸ Her ne kadar Ferman’ın ilanı üzerine Londra ve Petersburg’daki Osmanlı Elçileri, bu girişimin görev yaptıkları ülkelerde “hüsn-ü tesir hasıl ettiğini” yazsalar da, durum hiç de öyle değildi. (BOA., İ. HR. Nr : 16143 ve 16187)

¹²⁹ Ortaylı, Tanzimat’tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), Sevinç Matb. Ank. 1974, s. 90-91

aldığı ve Hariciye Nezareti'ne sunduğu rapor, bu bakanlıkça hazırlanmış gibi Meclis-i İcraat'ın ve Meclis-i Vükela'nın onaylarından geçirilmiş, ortaya 6 Nisan 1876 tarihli “İdare-i Nevahi Nizamnamesi” çıkmıştır. ¹³⁰ Ancak bu nizamname M. Nedim Paşa'nın sadareten ayrılmasıyla rafa kaldırılmış ve uygulanmamıştır.

1.2.4. Tenzil-İ Faiz Meselesi ve İgnatiev :

Osmanlı Devleti'nde dış borçlar meselesinin önemli bir dönüm noktası olan ve esasında “Mahmud Nedim Paşa- İgnatiev İlişkileri” için önemli bir örnek oluşturan “Tenzil-i Faiz” olayını ayrıca ele almamızın sebebi, bu olayın İgnatiev yüzünden '93 Harbi öncesinde, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakma politikasının önemli bir hamlesi haline gelmesidir.

Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti'nin hazinesini çok zor bir duruma sokmuş, buna çözüm olmak üzere 1854 yılında, Londra ve Paris'teki iki bankadan, Mısır vilayetinin geliri karşılık gösterilerek borç para alınmıştı. Bu para savaş masraflarının karşılanmasına yetmemiş, 1855'te yeniden borç alımı yoluna gidilmişti. ¹³¹ Bundan sonra da 1858'de, 1860'da, 1862'de, 1863'de, 1865'te, 1869'da, 1870'de, 1871'de, 1872, 1873, 1874 ve 1875'te borçlanma sürmüştü. “1875'e gelindiğinde iç ve dış borçların itibârî tutarı : 5.297.676.500 Franga ulaşmış bulunuyordu.” ¹³²

1875 yılında, yani M. Nedim Paşa'nın ikinci sadareti döneminde Hersek'te çıkan isyan ve Balkan huzursuzlukları üzerine ordunun ihtiyaçları için paraya gereksinim duyulmuştu. ¹³³ Ancak o yılın bütçesinde 5 milyon liralık bir açık vardı ¹³⁴ ve borçlar için Avrupa'ya her yıl 14 milyon lira faiz ödenmesi gerekiyordu. ¹³⁵ “Her işin merci'i Rusya sefarethanesi olmuş” bulunduğundan ¹³⁶ bu meselede de M. Nedim Paşa, “Bâbîâlî ile

¹³⁰ İ. Hakkı Görelî, İl İdaresi, AÜ. SBF. Yayınları, Ank. 1952, s. 421

¹³¹ Muammer Göçmen, “Duyun-ı Umumiyye Kanburu Nasıl Doğdu, Nasıl Atıldı” TDTD., sayı : 78 (Haziran-1993), s. 19-20

¹³² Ali Karaca, “Osmanlı Devleti'nin İlk Borçları ve Duyun-I Umumiye İdaresine Doğru Gidiş”, TDTD., sayı : 20 (Ağustos-1988),

¹³³ Karal, a.g.e., c. VII, s. 78

¹³⁴ Lutfî, Vak'a-Nüvis Ahmed Lutfî Efendi Tarihi, yay.haz. Münir Aktepe, c.XV, TTK. Bs. Ank. 1993, s. 53

¹³⁵ M. Celaleddin, a.g.e., s. 68

¹³⁶ Ahmet Midhat Efendi, Üss-ü İnkılâb, c.I, Takvimhane-i Amire, İst. 1294, s. 188

paraca hiçbir alış ve verişe girişmemiş”¹³⁷ olan Rusya’nın İstanbul Elçisi İgnatievin fikrine başvurdu. İgnatiev’in önerisi, borç faizlerinin yarıya indirilerek ödenmesi idi. “ Ne yaptığını bilmeyen, yahut bilmediğini yapan”¹³⁸ bir sadrazam olan M. Nedim Paşa bu öneriyi hemen kabul etti. “ Zira İgnatiev’in Dersaadet’te (İstanbul’da) bir dediği iki olmak ihtimali artık geçmiş idi.”¹³⁹ M. Nedim Paşa, 6 Ekim 1875 günü bir kararname çıkarttı. Bu kararnamede şu hususlar dile getiriliyordu :

“ Bu sene neşrolunan devlet-i Osmaniye bütçesi açığı, herkesçe malum olmuştur. İşbu açık 5.000.000 lirayı geçiyor. Yani bir tetkik yapılsa işbu açığın mezkur rakamı da aşağıyı gizlemeye lüzum yoktur.

Bu vaziyet karşısında, istikraz kuponlarını zamanında ödeyebilmek için bankadan yeni bir istikrazda bulunmak ve bu suretle bir borcu tediye için başka bir borç yapmak usulüne müracaat, bütçe açığını günden güne fazlalaştırmak ve itimadı sarsmaktan başka bir şeye yaramaz...

Hükümet-i Şahane, tekrar tam bir samimiyetle beyan eder ki, kendisinin alicenabane ve dürüst hissiyatı, sermaye sahiplerine ve sermayeleri devlete hizmetler gören hamillere zarar gelmesine hiçbir zaman müsaade edemez.

... Hükümet-i Şahane, bütçenin tam bir muvazenesi zımnında itimadı iade maksadı ile beş sene tahviller ile ödemek tasavvurunda bulunduğu cihetle kuponları yarıya indirmek zarureti hakkında iyice düşündükten sonra, bu günden itibaren her kuponun yalnız yarısı nakten tediye karar verdiğini resmen beyan der.”¹⁴⁰ “ Sadrazam bu faiz indirimini, Rusya’nın büyük elçisi General İgnatiev’e de bildirmişti.... Hükümet kararının ilan edileceği sabahın gecesinde Midhat ve Damat Mahmud Paşalar’la İgnatiev, ellerindeki bütün tahvilleri satmışlar ve ertesi gün bu tahvillerin değeri yarı yarıya düştüğü için büyük kazanç sağlamışlardır. Sultan Aziz, böyle bir şeye tenezzül etmeyi aklından bile geçirmediği için üç milyon altın zarara uğradı.”¹⁴¹

¹³⁷ İ. Halil Sedes, 1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı, c. I, Askeri Matb. İst. 1935, s. 14

¹³⁸ İ. Mahmud Kemal İnal, Son Sadrazamlar, c. I, Dergah Yayınları, İst. 1982, s. 29

¹³⁹ A. Midhat, a.g.e., c.I, aynı yer.

¹⁴⁰ İ. Hakkı Yeniay, Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, Ekin Bs. İst. 1964, s. 53

¹⁴¹ Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c. VII, Ötüken Yayınevi, İst. 1983, s. 93

“Ramazan kararnameesi” adıyla meşhur olan bu ilan, içte ve dışta büyük bir skandal yarattı. Borç senetlerinin sahipleri çoğunlukla İngiltere ve Fransa’da olduğu için, özellikle bu ülkelerin parlamento ve basınında Türkiye aleyhinde yoğun bir propaganda başlamıştı.¹⁴² Rusya “Tenzil-i Faiz” kararını o kadar menfaatlerine uygun görmüştü ki, Avrupa’da fırtınalar koparken Ruslar, bu “akıllıca tedbirden dolayı” padişahı resmen kutlamışlardı.¹⁴³ Bu olay, Rusya’nın ‘93 Harbi öncesinde “Osmanlı Devleti’ni Avrupa’dan tecrit” planlarında önerili bir aşama oluşturmuştur.

¹⁴² Enver Koray, Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat, MÜ. FEF. Yayınları, İst. 1991, s. 86 ; Donald C. Blaisdell, European Financial Control in The Ottoman Empire, New-York, 1929, s. 81

¹⁴³ Joan Haslip, Bilinmeyen Tarafları İle Abdulhamit, Çev. Nusret Kuruoğlu, , Toker Matb. İst. 1964, s. 68

II. BÖLÜM

2.1. '93 HARBİ SÜRECİNDE İGNATİEV :

1877-1878 Savaşı, İgnatiev'in daha Rus Hariciyesi Asya Masası'ndaki faaliyetleriyle başlayan bir panslavist politika sürecinin ürünüdür. Ancak siyasi tarih açısından bakıldığında görülür ki, aslında Balkanlar bölgesi tarih boyunca Avrupa büyük devletleri arasındaki çıkar çatışmalarına sahne olmuştur. Oral SANDER, bu durumu iki ana sebebe bağlar : “ Balkan devletleri arasında ortak bir anlayışın ve birliğin kurulamaması ile bölgenin büyük devletler açısından stratejik önemi.”¹⁴⁴

'93 Harbi, 1875'te Bosna-Hersekli'lerin, 1876'da Bulgarlar'ın isyanlarının ve aynı yıl Sırbistan'la Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanlarının ortaya çıkışında İgnatiev'in nasıl sistemli bir çalışma yürüttüğünü ve savaş çıkmasını sağlayarak sonuca ulaştığını gösteren bir savaştır. Aşağıda görüleceği üzere, Rus Elçisi, dönemin Rus politikasına uygun olarak hem bu olayların ortaya çıkışında rol oynamış, hem de etkisi altında bulunan Osmanlı devlet adamlarını gaflete sürükleyerek savaş çıktığında Osmanlı Devleti'ni müttefiksiz bırakacak ortamın oluşmasını sağlamıştır.

2.1.1. Bosna-Hersek Meselesi (1875) :

1870 Fransa-Prusya Savaşı sonrasında Rusya, Avusturya ve Almanya devletleri, kendi aralarında “Üç İmparatorlar Birliği”ni oluşturmuşlar (1872)¹⁴⁵ ve Osmanlı idaresindeki Hıristiyan unsurların muhtemel hareketlerine karşı müdahalede bulunmama prensibini kabul etmişlerdi. “ Rusya'nın bundan maksadı, kendi teşvikiyle Rumeli'nin her tarafında çıkacağından emin olduğu büyük isyanlar karşısında aciz kalacağını tahmin ettiği bab-ı alinin hiçbir taraftan ve bilhassa bir çok Slav tebaası bulunan Avusturya'dan herhangi bir müzaheret görmesine”¹⁴⁶ engel olmaktı.

¹⁴⁴ Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, AÜ.SBF. Yayınları, Sevinç Matb. Ank. 1969, s. 2

¹⁴⁵ F. A. K. Yasamee, *Ottoman Diplomacy, Abdulhamid II and The Great Powers (1878-1888)*, The Isis Press, İst. 1996, s. 13

¹⁴⁶ Danişmend, a.g.e., c. IV, s. 246

'93 Harbi'nin habercisi olan ilk isyan, Bosna vilayetinin Hersek sancağındaki ¹⁴⁷ Nevesin kasabasında yaşayan 160 kadar Hıristiyanın 13 Nisan 1875 günü Karadağ Prensliği'ne sığınmalarıyla başlamıştır. Bölge halkı "uzun süreden beri Sultan'ın keyfi ya da uygulanmayan emirlerinden şikayetçiydi. Cizye, çok küçük çocuklardan da alınıyordu. Sultan sık sık voyvodaları değiştiriyordu. 1800-1850 arası 26 voyvoda değiştirilmişti... 1870'ten itibaren özellikle mültezimlerden şikayetçi olan Hersek Hıristiyanları batılı ülke konsoloslarından yardım istediler." ¹⁴⁸ Bir süre sonra Bâbiâlî tarafından affedilen isyancılar, bundan şımararak Nevesin'e dönünce, çevrelerine topladıkları köylülerle isyanı genişleterek sürdürdüler. Hersek sancağında yeterince asker bulunmadığından, sayıları on bini bulan isyancılar, başka kazalardaki Müslüman halkı da katletmeye ve evlerini yakıp yıkmaya başladılar. ¹⁴⁹ "Osmanlı hükümeti, ayaklanmayı daha başlangıcında kuvvet kullanarak hemen bastıracağı yerde, kamuoyunun endişeye düşürmemek, kan dökülmesini önlemek ve Karadağ aleyhine düşmanca bir tasavvuru olduğu kanısını uyandırmamak gibi nedenlerle bu yola gitmemiş ve tamamen aksine önce asilere nasihatçılar göndererek şikayetlerinin tespitine ve isteklerinin göz önüne alınacağına dair vaatlerde bulunmuştur." ¹⁵⁰ İsyancılarla konuşmak ve onları isyandan vazgeçirmek için giden heyet, hiç kimse tarafından dinlenmediği gibi, hakaretlere maruz kalarak geri döndü. ¹⁵¹ 1870'ten sonra sarsılan prestijini yeniden kazanmak amacıyla Fransa'nın bir komisyon oluşturulması önerisini ortaya atması ve komisyonun faaliyetleri de bir sonuç vermedi. Üstelik iyice şımaran isyancılar bu kez ayrıcalıklı bir idare istemeye başladılar. ¹⁵²

Gelişmeler karşısında aciz kalan Sadrazam Esat Paşa Ağustos-1875'te azledilerek yerine, bu isyanı onbeş-yirmi günde bastıracağı yönünde Padişah'ı ikna eden M. Nedim Paşa, ikinci kez sadarete tayin olundu. Açıkça ortadaydı ki, "Padişah Nedim'siz

¹⁴⁷ Bu dönemde Bosna'ya bağlı olan Hersek, isyan sırasında ayrı bir vilayet haline getirilmiş ve valiliğine de Rauf Paşa tayin edilmiştir. (BOA., İ. BK. Nr. 133)

¹⁴⁸ Bozkurt, Alman-İngiliz Belgelerinin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), TTK. Bs. Ank. 1989, s. 76-77

¹⁴⁹ BOA.İ.BK. , nr. 134

¹⁵⁰ Baltalı, "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslar Arası Bir Nitelik Kazanması" Belleten, c. LI, sayı : 199, TTK. Bs. Ank. 1987, s. 205

¹⁵¹ M. Celaleddin, a.g.e., s. 52

¹⁵² Aydın, aynı tez, s. 66

olamıyordu.”¹⁵³ “ M. Nedim Paşa'nın bu pozisyonu Osmanlı Devleti için onun I. sadaretinden sonra ikinci bir talihsizlik oldu.”¹⁵⁴ M. Nedim Paşa'nın ilk işi Rus Elçiliği'nden yardım istemek olmuş, İgnatiev, hükümetine Osmanlı Devleti'yle 1833'teki gibi bir ittifak imzalanmasını önermişse de, Çar II. Aleksandr, Avrupa'nın tepkisinden endişelenerek bu öneriyi reddetmişti.¹⁵⁵

Hersek isyanının uzaması ve Bulgarlar arasında da kıpırdanmaların başlaması en çok Avusturya'yı rahatsız etmekteydi.¹⁵⁶ Bu ülkenin Dışişleri Bakanı Kont Andrassy, daha 1875 Ocağı'nda, İmparatorluk Konseyi'nin bir toplantısında şu sözleri söylemişti : “ ...eğer Bosna-Hersek, Sırbistan veya Karadağ'ın eline geçerse veya orada yeni bir devlet kurulur da biz de bunu önleyemezsek, o zaman bizim de yıkılmamız mukadderdir ve hasta adam rolünü bu sefer biz üzerimize almış oluruz.”¹⁵⁷ Andrassy'nin girişimiyle Avusturya, Almanya ve Rusya başvekilleri Berlin'de bir araya gelmişler ve Bâbiâlî'ye bir nota verilmesini kararlaştırmışlardı. M. Nedim Paşa, bu notanın tebliği öncesinde, dış müdahaleyi önlemek için 12 Aralık 1875'te bir Adalet Fermanı hazırlayıp Padişah'a ilan ettirdi. Bu fermanda Hıristiyan ahalinin mezhebine göre serbestçe ayin yapabileceği, iltizam usulünün islah edileceği, hukuki ve idari düzenlemelere gidileceği, bu düzenlemelerin uygulanması için karma bir komisyon kurulacağı belirtiliyordu.¹⁵⁸ Bu ferman ilgili devletleri tatmin etmediği için, 30 Ocak 1876'da Andrassy Notası adıyla bilinen nota, Bâbiâlî'ye tebliğ edildi. Notada gerçekleştirilmesi istenen başlıca hususlar şunlardı : Hıristiyan halk için din ve mezhep serbestliği, iltizam usulünün kaldırılması, çiftçilerin durumunun düzeltilmesi, vergilerin yerel ihtiyaçlara harcanması ve bu ıslahatın uygulanması için karma bir komisyonun kurulması¹⁵⁹ Bâbiâlî, bu hususların zaten Adalet Fermanı'nda bulunduğundan hareketle, vergilerle ilgili maddede düzeltmeler yapılmak kaydıyla notayı 12 Şubat'ta kabul etti. Bâbiâlî'nin bu tavrı ve isyancıların notadaki

¹⁵³ A. Rasim, a.g.e., c. IV, s. 2224

¹⁵⁴ Kocabaş, ... Yabancı Parmağı, s. 36

¹⁵⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 369

¹⁵⁶ Baykal, “ Şark Buhramı ve Sabah Gazetesi (1876)”, AÜ. DTCF. Dergisi, c. VI, sayı : 4'ten ayrışım,
TTK. Bs. Ank. 1948, S. 225

¹⁵⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 368

¹⁵⁸ M. Celaleddin, a.g.e., s. 73

¹⁵⁹ Karal, a.g.e., c. VII, s. 81

düzenlemeleri yetersiz bulmaları, Osmanlı aleyhtarları arasında memnuniyet uyandırmış, bu olaylar Bulgarlar'a da cesaret vermiştir. ¹⁶⁰ Böylece yeni bir doğu buhranının başlangıcını ifade eden Bosna-Hersek isyanı ¹⁶¹ ve hemen ardından patlak veren Bulgar isyanı, Rus Çarı'na savaş için birer bahane olmuştur. ¹⁶²

2.1.2. Bulgar Meselesi :

2.1.2.1. Bulgar Uyanışının Tarihçesi Ve Eksarhlık :

Karadeniz'in kuzeyinde ve Balkanlar'da uzun süre yerleşen Hunlar'ın bölgeden çekilmesi sonrasında, Ogur Türkleri ile kalan Hunlar karışmışlar ve Bulgar kavmini oluşturmuşlardı. ¹⁶³ Hun Devleti'nin çöktüğü dönem, Balkan Yarımadası'nın hızla Slavlaşmaya başladığı bir dönem olmuştur. ¹⁶⁴ VII.yüzyılda bir devlet kuran Bulgarlar, 865'te Hıristiyanlığı kabul ederek tamamen Slavlaştılar. 1018-1185 arasında Bizansın hakim olduğu Bulgaristan'da sonraları Kumanlar, Altınordu Devleti ve son olarak I. Kosova Savaşı'yla (1389) Osmanlılar hakimiyet kurdular. ¹⁶⁵

Zamanla siyasi bakımdan Türkler'in, dini bakımdan da Rum Patrikhanesi'nin egemenliğinde kalan Bulgar milletine ilk olarak milli bilinç veren kişi, Paisiy adlı bir keşiştir. ¹⁶⁶ Paisiy, 1762'de yazdığı " Slav Bulgarlar'ın Tarihi" adlı kitabıyla Bulgarlar'ın " yeniden doğuş" dedikleri süreci başlatmıştır. ¹⁶⁷ Bulgar uyanışındaki ikinci isim Sofroniy Vračanski (1739-1813) adlı bir Bulgar papazıdır. Paisiy'in etkisinde kalan Sofroniy, öğretmenlik yaptığı Kazan kasabasında, çocukları Bulgarcılık fikirleriyle yetiştirmeye çalışmış, Bükreş'te yaşadığı dönemde Bulgar bağımsızlığı için Rus Çarı'yla haberleşmiştir.

¹⁶⁸

¹⁶⁰ Aydın, aynı tez, s. 69

¹⁶¹ Charles-Barbara Jelavich, *Russia In The East (1876-1880)*, Leiden, 1959, s. 3

¹⁶² Henry W. Littlefield, *History of Europe*, New York, 1957, s. 124

¹⁶³ İncelik, a.g.e., s. V

¹⁶⁴ Geza Feher, *Bulgar Türkleri Tarihi*, Çev. Heyet, TTK.Bs. Ank. 1984, s. 35

¹⁶⁵ İncelik, a.g.e., s.vi-vii

¹⁶⁶ Nail Uçar, " Bulgar Papaslarının Pan-Slavizm ve Bulgar Gençlerini Yetiştirmekteki Rollerini", TDTD., sayı : 22 (Ekim-1988), s. 42 ; Peremeci, a.g.e., s. 173

¹⁶⁷ Şimşir, a.g.e., c. II, s. XXXIII

¹⁶⁸ Sofroniy'in faaliyetleriyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Peremeci, a.g.e., s. 175-178

Ancak, Bulgar milliyetçiliğinin geniş bir hareket halini alması, panslavizm akımının etkisiyle gerçekleşmiştir. Panslavizmin gelişme yıllarına rastlayan 1828-1829 yılları arasındaki Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Yuri Venelin adlı bir Rus panslavisti “Eski ve yeni Bulgarlar” adıyla bir kitap yazarak, hem Bulgarlar arasında panslavizmin, hem de Rus kamuoyunda Bulgar ilgisinin yayılmasını sağladı.¹⁶⁹ Bundan sonra panslavistlerin çabalarıyla, Bulgarlar arasında eğitim ve kültür hareketlerine girişildi. 1835’te Vasil Aprilov adlı bir tacirin çabalarıyla Tırnova yakınlarındaki Gabrova kasabasından ilk Bulgar okulu açıldı. Hızla açılan Bulgar okulu sayısı 1841’de 13’e, 1845’te 53’e ulaştı.¹⁷⁰ bu süreçte yayım alanında da başdöndürücü bir gelişme yaşandı. 1842’de İstanbul’da ilk Bulgar matbaası kurulduktan sonra 1844’de ilk Bulgar gazetesi olan “Luboslovie”, 1846’da ise ilk Bulgar dergisi olan “Bulgarski Oiel” yayımlanmış, 1806-1878 arasındaki 72 yıl içinde Bulgarca basılan kitap sayısı 1442’yi bulmuştur.¹⁷¹

Ruslar’ın Bulgar eğitime yaptıkları yardımlar, Kırım Savaşı’ndan sonra iyice planlı ve yoğun hale geldi. Ruslar bir yandan doğrudan doğruya Bulgar okulları açıyor veya açtırıyorlar, bir yandan bu okulların yaşamları ve gelişmeleri için maddi yardım aktarıyorlar, diğer yandan da Bulgar okullarına öğretmen yetiştirmek için Rusya’ya burslu Bulgar öğrenciler alıyorlardı. Bu çerçevede İgnatiev’in daha Rus Hariciyesi Asya Masası başkanıyken, Filibe’deki Rus başkonsolosu Gerov’a gönderdiği Şubat-1863 tarihli talimat, Rusya’nın bu yöndeki çabalarını ortaya koyan net bir örnektir. İgnatiev, talimatında şu hususları dile getiriyordu : “ Dindaşlarımız Sırlar ve Bulgarlar, yurt dışındaki ajanlarımızın iltimasıyla, şimdiye kadar eğitim için Rus dini ve askeri eğitim kurumlarına yerleştiriliyorlardı, şimdi ise, imkan ölçüsünde, çeşitli üniversitelere yerleştirilmekte. Kendilerinin gimnazyalara ve üniversitelere yerleştirilmeleri büyük güçlükler doğurmakta ve ayrılan yerler gelen genç Slavların sayısını karşılamaktan uzak kalmaktadır.... bütün bu düşünceler, Milli Eğitim Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı’nı, Rusya’da eğitim görmeleri için Slavlara daha geniş imkan hazırlamak ve aynı zamanda gözetimi kolaylaştırmak ve daha sistemli eğitmek için onları bir arada toplamak hususunda hareket geçirdi. Geçen yıl

¹⁶⁹ Şimşir, a.g.e., c.II, s. XXXVI ; İnalçık, a.g.e., s. 21

¹⁷⁰ Şimşir, a.g.e., c.II, s. XL

¹⁷¹ Ahmet Merdivenci, “ Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bulgar yayıncılığı”, TDTD., sayı : 50 (Şubat-1991), s. 9-10

Odesa'da ve Nikolaev şehrinde onlar için özel yurt açılması kararlaştırıldı Buraya sadece Bulgarlar ve Sırlar yerleştirilecektir..."¹⁷²

Görüldüğü gibi Osmanlı idarecilerinin gözleri önünde " sessiz bir inkılâp" hazırlanıyor, bu kalkınma, ileride bağımsızlık mücadelesi verecek milliyetçi kadronun da çekirdeğini oluşturuyordu.¹⁷³ Bulgar uyanışının ikinci önemli aşaması, bağımsız Bulgar kilisesinin (Eksarhlık) kuruluşu olacaktır.

Genelde kabul edilen görüş, Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesinde Rum Patrikhanesi'nin tüm Ortodoks Osmanlılar'ı asimile etmeye yönelik panhelenist bir politika izlemesinin önemli bir rolü olduğudur.¹⁷⁴ İlk Bulgar ibadethanelerinden Ohri kilisesi 1767'de Patrikhane tarafından kapatılmış, XIX.yüzyıl başlarından itibaren de Patrikhane bünyesindeki tüm okullarda ve kiliselerde Rumca kitaplar okunmaya, eğitim dili olarak yalnızca Rumca kullanılmaya başlanmış, kısaca Bulgarlık ruhunun yok edilmesi için Patrikhane'nin büyük çaba harcadığı görülmüştü.¹⁷⁵ " Öyle ki, Patrikhane'nin açtığı mekteplerde okuyup yazma öğrenen, gözleri açılan, fakat kendilerine Rumluk duyguları aşılana Bulgar aydın fikirlileri, kendilerinin Bulgarlıklarından utanıyorlar, kendilerine Bulgar dedirtmiyorlar, Rumluk taşıyorlardı."¹⁷⁶

Bulgarlar'ın, bağımsız bir kilise için ilk girişimleri, 1849'da Stefanaki Bey adlı bir Bulgar'ın Bâbiâlf'ye başvurusudur.¹⁷⁷ Stefanaki Bey, bu başvurusunda ayin günlerinde Rumlar'la Bulgarlar'ın kiliselere birlikte sığmadıklarından bahisle, Fener'deki kendi arsasına bir " papasevi" yayılması için izin istemişti. Bu iznin verilmesiyle cesaretlenen Bulgarlar, 1860'da ayin sırasında patrikin adını anmayarak Patrikhane'yi tanımadıklarını ilan etmiş oldular.¹⁷⁸ Hatta ertesi yıl, Patrikhane'den ayrılmaya kesin olarak karar veren bir grup Bulgar, değişik bir yol denemiş, İstanbul'daki Katolik kilisesine başvurarak,

¹⁷² Şimşir, a.g.e., c.II, s. LI

¹⁷³ İncılık, a.g.e., s. 23-24

¹⁷⁴ Mahmud Belig, Bulgar Komitalarının Tarihi ve Balkan Harbinde yaptıkları, Askeri Matb. İst. 1936, s. 10 ; Aydın, Şarkî Rumeli Vilayeti, TTK. Bs. Ank. 1992, s. 1 ; Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 51

¹⁷⁵ Yavuz Ercan, Ondokuzuncu Yüzyılda Balkanlar'da Kilise, Şafak Matb. Ank. 1987, s. 32

¹⁷⁶ Peremeci, a.g.e., s. 172

¹⁷⁷ BOA, İ. BK., nr : 18

¹⁷⁸ Engelhardt, Türkiye ve Tanzimat, çev. Ali Reşad, İst. 1328, s. 157

Katolik mezhebine geçmişlerdi. ¹⁷⁹ Bu ise Rusya tarafından hoş karşılanmadı. Çünkü Rusya, ancak Ortodoks kalmaları şartıyla Bulgarlar'ı destekliyordu. Nitekim Rusya'nın baskısıyla, papa tarafından Katolik Bulgarlar'ın başpiskoposu olarak tayin edilen Josef Sokoloski istifa ettirildi. ¹⁸⁰

Bâbiâlî, her ne kadar Bulgarlar'ın papashane kurmalarına izin vermiş ve bağımsız Bulgar kilisesinin kurulması halinde, ruhani reisler vasıtasıyla 1821'deki Yunan isyanı benzeri olaylar yaşanabileceğini düşünmüşse de, son Katolik başvurusu ve olaya Avusturya ile Fransa'nın karışmaya başlaması ihtimali üzerine, meselenin siyasi boyutunun genişlememesi için, bir fermanla konuyu halletme yoluna gitti. ¹⁸¹ 11 Mart 1870'de Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşunu ilan eden bir ferman yayınladı. ¹⁸² Bu fermanla Bulgar cemaatinin dini işlerini yürütecek olan kilisenin eksarh seçimine ve çalışmalarına Rum Patrikhanesi'nin karışmaması esası getiriliyordu. Patrikhane, bu fermana şiddetle itiraz ettiyse de, Bâbiâlî kararında ısrar edince durumu kabul etmek zorunda kaldı. ¹⁸³

Bulgar Eksarhlığı'nın en önemli etkisi, Bulgar ırkçılığının kendi milleti arasında yayılıp gelişmesine zemin hazırlamak olmuştur. Bâbiâlî'nin yukarıda belirtilen endişeleri gerçekleşmiş, Bulgar papazları, en uzak köylere kadar giderek, halkı Bulgar ırkçılığı yolunda kışkırtmaya başlamışlardır. ¹⁸⁴

2.1.2.2. İlk Bulgar İsyaları :

Bulgar Meselesinin, eğitim-kültür faaliyetleri ve bağımsız kilise kurulmasından sonraki yönü silahlı hareketlerdir. ¹⁸⁵ Balkanlar'da milliyetçi akımlardan en geç etkilenenler Bulgarlar olmuşsa da, Bulgaristan'daki irili-ufaklı isyan hareketlerini kökeni, XV.yüzyıla dek uzanır. 1443, 1595 ve 1683'teki ilk Bulgar isyanları, Osmanlı

¹⁷⁹ BOA., İ. BK., nr : 68

¹⁸⁰ Engelhardt, a.g.e., s. 167

¹⁸¹ Karal, a.g.e., c.VII, s. 92-93

¹⁸² Reşat Ekrem (Koçu), Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, Türkiye Matb. İst. 1935, s.212;

Engelhardt, a.g.e., s. 277

¹⁸³ BOA., İ. BK., nr : 110

¹⁸⁴ Kocabaş, Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı ve Balkanlar'da Panslavizm, Vatan Yayınları, İst. 1986, s. 109

¹⁸⁵ Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, (1877-1890), TTK. Bs., Ank. 1994, s. 7

idaresince zararlı sonuçlar doğurmadan bastırılmıştı.¹⁸⁶ 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı sırasında Bulgarlar'a ilgi duymaya başlayan Rusya'nın kışkırtmasıyla 1835'te Tırnova'lı Velço ile Mamarçev'in çıkardıkları isyan hareketi de Türk makamlarınca bastırıldı.¹⁸⁷ “Eşkıya çeteciliği” olarak nitelendirilen ilk Bulgar hareketleri 1841'deki Niş ve 1850'deki Vidin isyanları olmuş, Bâbîâlî bu isyanları da uzun süre uğraşarak söndürebilmiştir.¹⁸⁸

“ Milli kurtuluş ihtilal hareketleri” diye nitelendirilen sürecin ikinci aşaması 1860'larda başlamış ve aşama 1876 isyanıyla sonuçlanmıştır. Teşkilatlı komitecilik hareketinin öncüsü Georgi Staykov Rakovski (1821-1867) adlı bir ihtilalcidir.¹⁸⁹ 1841'den itibaren Atina, İbrail, İstanbul, Odesa ve Belgrad'da Bulgarlar'ın ayaklanması için çeşitli faaliyetler yürüten Rakovski, son olarak Bükreş'te “ Merkez Komitesi” adıyla ilk Bulgar ihtilal teşkilatını kurmuş¹⁹⁰ onun 1867'de ölümüne dek 1862'de Hacı Stavri'nin, 1864'te Hacı Dimitri, Hristo Makedonski ve Panayot Hitov'un, 1866'da Filip Totü ve Jelu Voyvoda'nın idaresinde oluşturulan çetelerin isyan girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yine 1867 yılında Hitov, Totü, Petkov ve Bilgarov idaresinde oluşturulan çeteler de başarılı olamadılar.¹⁹¹

Bütün bu hareketlerde, Rusya'nın panslavizm politikası çerçevesinde Balkan Yarımadası'ndaki önemli kilit noktalarına kendi ajanlarını yerleştirmesinin önemli rolü olmuştur.¹⁹² Aşağıda görüleceği üzere, bunlar içerisinde Rusya'nın Filibe Konsolosu Nayden Gerov, en dikkat çekici isimdir. Bir Bulgar olan Gerov, Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti aleyhindeki casusluk faaliyetlerinin ortaya çıkması üzerine Rusya'ya kaçmış, 1857'de bu ülkenin temsilcisi olarak Filibe'ye konsolos olarak tayin edilmişti.¹⁹³ Gerov'un esas etkili faaliyetleri 1868'den sonrakilerdir. Çünkü 1864-1868 arasında Tuna vilayetinde valilik yapan Midhat Paşa buradaki reform çalışmalarıyla ve aldığı tedbirlerle

¹⁸⁶ Muzaffer Erendil, Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri, Gn.K. Bs. Ank. 1976, s. 61-62

¹⁸⁷ Danışman, a.g.e., c.XII, s. 189 ; Erendil, a.g.e., s. 63

¹⁸⁸ Aydın, a.g.e., s. 2-4

¹⁸⁹ Şimşir, a.g.e., c. II, s. LXII

¹⁹⁰ Peremeci, a.g.e., s. 210

¹⁹¹ Şentürk, a.g.e., s. 185-187

¹⁹² J. A. Marriott, The Eastern Question an Historical Study in European Diplomacy, Oxford, 1947, s. 320 ;

Haslip, a.g.e., s. 66

¹⁹³ M. Celaleddin, a.g.e., s. 82

çeteler dağıtılmış ve isyan girişimleri önlenmişti.¹⁹⁴ Bu engelden kurtulmak için İgnatiev, İstanbul'da Midhat Paşa'nın gözden düşmesini sağlayacak faaliyetlerine hız vermişti. Sultan'a Midhat Paşa'nın Mısır gibi Bulgaristan'ı devletten koparıp, burada bağımsızlık ilan edeceğini telkin eden İgnatiev'in bu kışkırtmaları¹⁹⁵ sonucunda 6 Mart 1868'de Tuna vilayetinin başarılı Valisi, bu görevinden alınarak Şura-yı Devlet başkanlığına tayin edildi.

Rakovski'nin ölümü ve Midhat Paşa'nın azli sonrasında Haziran-1868'de Bükreşte bir Bulgar derneği kurulmuş, Rus Haric'yesi'nden zorlukla alınan izin çerçevesinde yeni bir isyan hareketine girişilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁹⁶ Temmuz başlarında harekete geçen ve Hacı Dimitri ile Stefan Karaca idaresindeki çeteye isyan çıkarttıktan sonra Kocabalkan bölgesinde "Geçici Hükümet" oluşturmak gibi çok önemli bir görev verilmişti.¹⁹⁷ Asilerin yayılan isyanı ve Tuna Valisi Mehmed Sabri Paşa'nın aşırı bir telaşla aldığı tedbirlerin yetersiz kalması üzerine Midhat Paşa, buradaki tecrübesine dayanılarak, isyanı bastırmak üzere görevlendirildi ve bu konuda bir ferman hazırlandı.¹⁹⁸ Derhal Tırnova'ya gelen Midhat Paşa, beraberindeki askerlerle asiler üzerine yürüdü. Temmuz sonunda isyan bastırılmış, Hacı Dimitri çarpışmada ölümlen, Stefan Karaca da yakalanarak Rusçuk'ta idam edilmişti.¹⁹⁹ İsyanın bastırılmasından sonra Bulgarlar, 4 Ağustos 1868 tarihinde İstanbul'a gönderdikleri teşekkürnamede, kendilerinin asilerle ilgileri bulunmadığını belirterek, rahat ve huzurlarının devamından dolayı devlete şükranlarını sunmuşlardır.²⁰⁰

1868 olayı, dışarıdan gönderilen çeteler vasıtasıyla Bulgar halkı arasında genel bir isyanın gerçekleştirilemeyeceğini ortaya çıkarmıştı. Bu yüzden 1868'den sonra Bulgaristan içerisinde gizli teşkilatlanmaya gidildiği görülür. Bu teşkilatlanma hareketinin başına, daha önce Hitov çetesinde yer almış olan Vasil Levski getirildi ve 1870 Nisanı'nda Bükreş'te kurulan gizli faaliyetler hız kazandı. 1870 ve 1871 yılları da gizli teşkilatlanmayla

¹⁹⁴ Şimşir, Bulgaristan Türkleri (1878-1985), Bilgi Yayınevi, İst. 1986, s. 26 ; Kocabaş, ... Yabancı Parmağı, s. 29

¹⁹⁵ A. H. Midhat, a.g.e., s. 43

¹⁹⁶ Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, c. II, s. LxX

¹⁹⁷ BOA., İ.BK. nr : 96

¹⁹⁸ BOA., İ.BK. nr : 93 ; A. H. Midhat, a.g.e., s. 65

¹⁹⁹ BOA., İ.BK. nr : 101

²⁰⁰ BOA., İ.BK. nr : 102

geçmişti. 1872'de Tuna vilayetine gelen Levski'nin yakalanıp asılması,²⁰¹ teşkilattaki dağınıklık ve lidersizlik gibi zaafılar 1875'e dek isyana girişilmesine engel oldu.

Temmuz-1875'te patlak veren Bosna-Hersek isyanının uzaması ve olayın devletlerarası bir mesele haline gelmesi üzerine panslavistler, Bulgaristan'da bir ayaklanma çıkarma zamanının geldiğini düşünmeye başlamışlardı. Bosna Hersek isyanı, Bulgarlar arasında pek etkili olmamıştı ama panslavistler Bulgar isyanı için en uygun zamanın geldiğine inanıyorlardı. İgnatiev, Ağustos-1875'te Bulgar ihtilalcilerinden Stoyan Stombolov'la görüşmüş ve bu inancını dile getirmişti.²⁰² Ayrıca Levski'den sonra teşkilatın başına geçen ve Bükreş'te merkez komitesinin yayın organı Bayrak gazetesini çıkaran Hristo Botev²⁰³ başkanlığında toplanan ihtilal komitesi de aynı günlerde Bulgaristan'da geniş bir isyan çıkarmaya karar vermişti. Eylül ayı içerisindeki isyan girişimi, Türk makamlarının da uyanık davranışlarıyla başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine sahneye çıkan İgnatiev hemen Bâbîâlî'ye başvurarak " bazı bozguncuların yalan dolanlarına aldanan iyi niyetli saf kimselere isyancı gözüyle bakmak ve kendilerini yakalayıp içeri atmak yerinde değildir. Bu gibi tedbirlere şiddetle başvuran memurlar yerlerinde kaldıkça Bulgarlar güven içinde olamazlar ve içlerinde aşırı fikirlilerden olan bozguncuların tahriklerine uymağa mecbur olurlar. Daha sonra Bulgaristan'da âsâyiş bozulursa, buna Rusya ve diğer devletler kayıtsız kalamazlar" yollu telkinlerde bulunmuş²⁰⁴ Sadrazam Mahmud Nedim Paşa da İgnatiev'in tekliflerini kabul edip isyanı bastıran vali ve kaymakamları azletmiş ve sayıları sekizyüzü bulan asileri serbest bırakmıştı. Bilal N. ŞİMŞİR'in yayınladığı haberleşme belgelerinden anlaşıldığı üzere bütün bu teşkilatlanma ve ihtilal hazırlıkları ignatiev'in himayesi ve hatta kontrol ve yönlendirmesi ile yürütülmüştür. Bu belgelere göre İgnatiev Stombolov'la görüşmesinde olduğu gibi bazen ihtilalcilerle bizzat bağlantı kurarak, çoğunlukla Gerov'la yazışarak isyan hareketlerinin seyri boyunca ön planda yer almıştır. 1875 sonlarında Çar'a gönderdiği raporlarda da M. Nedim Paşa üzerindeki etkisini kullanarak isyancılara şiddet gösterilmesine engel olduğunu, istediği azil ve tayinlerin gerçekleşmesini sağladığını

²⁰¹ BOA., İ.BK. nr :123

²⁰² Şimşir, a.g.e., c. II, s. LXXIX

²⁰³ Ergenç, a.g.e., s. 12 ; Şimşir, a.g.e., c.II, aynı yer

²⁰⁴ M. Celaleddin, a.g.e., s. 64

yazmıştı. İgnatiev, özellikle Midhat Paşa'nın damadı ve panslavist hareketlere karşı uyanık bir yönetici olan Filibe Mutasarrıfı Tosun Paşa'nın azlinde ısrar etmiş, yerine Rus büyükelçiliğiyle iyi ilişkiler kurmuş olan Kıbrıs Valisi Aziz Paşa'nın tayin edilmesini sağlamıştı.²⁰⁵

Bütün bu gelişmeler ve Bâbîâlî'nin gösterdiği zaaf, adeta Bulgaristan'a " Arş ileri" komutunu vermiş²⁰⁶ ve 1876'da daha büyük bir isyanın ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır.

2.1.2.3. 1876 Bulgar İsyanı :

1875 isyanının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Bükreş'teki komite dağılmış, Kasım-1875'te yine Romanya'daki Yergöğü şehrinde yeni bir ihtilal komitesi kurulmuştu. Komitenin üyeleri, 21 ile 31 yaşları arasındaki genç ihtilalcilerdi.²⁰⁷ Bu komitenin Kasım-Aralık toplantılarında, genel isyan hareketine 1876 Nisanı'nda girişilmesi kararlaştırılmış ve isyan bölgeleri olarak Tırnova, İvraca, İslimye ve Filibe belirlenmişti.²⁰⁸ Kısa sürede hazırlıklar tamamlanamayacağından isyanın başlaması 12 Mayıs'a ertelenmişti. Ancak Nisan ayında yapılan toplantılardan birinde konuşulanların, Nenko Stoyanof adlı bir Bulgar tarafından Türk makamlarına ihbar edilmesi ve Avratalan ile Otlukköy'de tutuklamalar yapılması üzerine 2 Mayıs'ta Bulgar isyanı başlatıldı.²⁰⁹ Üç gün içinde Filibe, Tatarpazarcık ve Peştere kazalarını saran isyan karşısında yerel makamlar, İstanbul'la haberleşmeye geçmişler ve destek kuvvet talebinde bulunmuşlardı. Oysa " ayaklanma çıktığı sırada bütün Filibe sancağında tek asker yoktu."²¹⁰

Bu gelişmeler sırasında 6 Mayıs'ta, Avrupa'da büyük yankılar uyandıran ve 6 Ekim 1875'teki " Tenzil-i Faiz" Meselesinden sonra Avrupa kamuoyunu Osmanlılar'ın aleyhine çeviren ikinci önemli gelişme olan " Selanik vak'ası" meydana geldi. Bir Bulgar kızının Müslüman olmak için geldiği Selanik'te Rum asıllı Amerikan konsolosunca kaçırılması ve halkın tepkisi karşısında araya giren Fransız ve Alman konsoloslarının halk tarafından

²⁰⁵ Şimşir, a.g.e., c. II, s. LXXXV

²⁰⁶ A. Rasim, a.g.e, c. IV, s. 2233

²⁰⁷ Şimşir, a.g.e., c.II, s. LXXXVIII

²⁰⁸ Aydın, a.g.e., s. 7 ; Şimşir, a.g.e., c.II, s. LXXXIX

²⁰⁹ Danişmend, a.g.e., c.IV, s. 252 ; Danişman, a.g.e., c.XII, s. 192

²¹⁰ Şimşir, a.g.e., c.II, s. C

öldürülmeleri, Avrupa kamuoyunda tepkiyle karşılandı. ²¹¹ Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya devletlerince Selanik'e savaş gemileri yollanmış, baskılar karşısında Bâbîâî, olayın büyümemesi için suçluları cezalandırmıştı. Bâbîâî bununla da kalmamış, "umur-u zaruriye" gereği sayarak Alman ve Fransız konsoloslarının ailelerine 900 bin Frank (40.811 Osmanlı altını) ödemeyi kararlaştırmıştı. ²¹²

Bu sırada Bulgar isyanı, vahşet halini almış bir şekilde devam ediyordu. Türk cesetleri Bulgarlar'ca defalarca doğranıyor, şarapla ekmek yeme ayini yerine geçer diye bazı Bulgarlar bu cesetlerin kanına parmak batırıp yalıyorlar, tatmin olmayanlar ise avuçlarıyla yaraların üzerindeki kandan alıp "şerbet gibi" içiyorlardı. ²¹³ Yerel makamların taleplerine rağmen İgnatiev'in bu olayın bir ayaklanma olmadığı, Tatarpazarcık'taki bir grup demiryolu işçisinin bir hareketi olduğu yönündeki sözlerine ²¹⁴ inanan "Nedimof", bölgeye 9 Mayıs'a dek asker göndermeyi reddedince ²¹⁵ "başıbozuk" denilen yerel kuvvetler, haklı olarak kendilerini korumak zorunda kalmışlardı.

Bu arada İstanbul'da ilginç gelişmeler oluyordu : " İstanbul'a gelen haberler, Bosna ve Bulgaristan köylerinde savunmasız Müslümanların öldürülmeleri, Müslüman kanı içmeye hazır Avrupa basınında olayların çarpıtılması, Balkan isyancılarının lehine diplomatik girişimler İmparatorluk boyunca Müslümanları galeyana getirmişti. İstanbul basını sansür altına alındığı halde Nedim Paşa'nın düzeni sağlamak için Rus askeri getireceği söylentileri yayıldı ... 8 Mayıs 1876'da softalar okullarından çıkarak İstanbul'un büyük cami ve alanlarında düzenlenen toplantılara katıldılar. Müslüman kıyımı ve Avrupa devletlerinin müdahalesi karşısında hükümeti korkaklıkla suçladılar." ²¹⁶ Daha büyük olayların çıkmasından çekinen Sultan Abdülaziz, istemeyerek de olsa M. Nedim Paşa'yı 12 Mayıs'ta azlederek yerine Mütercim Rüştü Paşa'yı sadrazamlığa tayin etmek zorunda kaldı. A. CEVDET PAŞA'nın verdiği bilgiye göre "baş-mabeynci gelip mühri hümayunu Mahmut Paşa'dan istirdad etmekle beraber seri'an Bâbîâî'den çıkmasını kendisine ihtar

²¹¹ Bozkurt, a.g.e., s. 81 ; Kocabaş, a.g.e., s. 32-33

²¹² BOA. İ. HR. Nr : 16329

²¹³ Ergenç, a.g.e., s. 64

²¹⁴ Haslip, a.g.e., s. 67 ; Şimşir, a.g.e., c.II, s. CI

²¹⁵ Sedes, a.g.e., c. I, s. 16

²¹⁶ Stanford-Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, çev. Mehmet Harmancı, e Yayınları, İst. 1983, s. 206

etmekle Mahmut Paşa kunduralarını giymeğe vakit bulamayıp hemen yalın ayak ve yayan Babıali'den çıkıp yukarı doğru giderken İran sefaretinin ötesinden beri (tarafa) doğru talebeden bir güruhun gelmekte olduğunu görücek sefaretin alt tarafındaki sokaktan aşağı doğru sapıp ve aşağıda bir araba bulup iskele canibine inerek yalısına azilet eylemiş"²¹⁷ M Nedim Paşa, sadareten azli üzerine Sultan'a bir mektup göndererek, kırgın olmadığını belirtmiş, ayrıca servetini İstanbul'dan uzaklaştırmasını tavsiye etmiş, " mülkü doğrudan doğruya yedd-i iktidar-ı hümayunlarıyla idare eylemek sevdasında bulunan zat-ı hazret-i Padişahi, her işi İgnatyef cenaplarının rey' ve tedbirleri mucibince ıslah eylemeyi uhde-i hamiiyetine almış" bulunduğundan ²¹⁸ hemen Rus Büyükelçisi'ne başvurmuş, servetini Odesa'ya nakletmek üzere Rusya'dan bir gemi tahsisi istemişti. ²¹⁹

M. Nedim Paşa'nın azli sonrasında Bulgar isyanı 9 Haziran'a dek tamamen bastırıldı. ²²⁰ Ancak isyanın Avrupa'ya yansıma biçimi, biten bir olayı, uluslararası bir mesele haline getirdi. Önce Rusya'daki yayınlar ve İgnatiev'in Çar'a gönderdiği raporlarla bu ülke kamuoyuna olaylar bir " Müslümanlık-Hıristiyanlık mücadelesi" biçiminde aksettirildi. ²²¹ Fakat esas gürültü, olayın Avrupa'ya, özellikle İngiliz kamuoyuna aksedişiyle koptu. Bu olay hakkında Avrupa'ya ilk haber aktaran, İngiliz Daily News Gazetesi'nin İstanbul'daki muhabiri MacGahan oldu. ²²² Olayla ilgili yanlış ve abartılı haberleri istismar eden İngiliz liberallerinin lideri Gladstone'un Eylül ayında yayınlanan " Bulgaristan Faciaları ve Doğu sorunu" adlı broşürü ²²³ ve düzenlediği mitingler İngilizler'le birlikte tüm Avrupa kamuoyunu da Osmanlılar'ın aleyhinde birleştirdi. ²²⁴

²¹⁷ A. Cevdet, a.g.e., s. 153.

²¹⁸ A. Mithat, a.g.e., c. I, s. 204.

²¹⁹ Osman Nuri, Abdülhamid-İ Sani ve Devr-İ Saltanatı, İst. 1327, s. 15

²²⁰ Danişmend, a.g.e, c. IV, aynı yer.

²²¹ Şimşir, a.g.e., c. II, s. CXXI-CXXII-CXXIII

²²² Y. T. Kurat, a.g.m. , s. 574 ; Şimşir, a.g.e., c. II, s. CXXV

²²³ Orhan Koloğlu, " Gladstone Abdülhamit'e karşı" TTD. C. 25, sayı : 148, (Nisan-1996), s. 50 ; Palmer, a.g.e., s. 162

²²⁴ Ahmed Saib, Abdülhamid'in Evail-i Saltanatı, Mısır, 1326, s. 17 ; Ercümen Kuran, " Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri", TDEK., c. I, Ank. 1992, s. 500

2.1.3. Savaş Öncesinde Son Gelişmeler :

2.1.3.1. Berlin Memorandumu :

Bulgar isyanının bastırılması ve Mahmud Nedim Paşa'nın azli Rusya'nın İstanbul'daki etkisine büyük bir darbe vurmuş ve Osmanlılar için durum normale dönmeye başlamıştı. Ancak Rusya'nın inisiyatifi elinden kaçırmaya ve 20 yıllık panslavist çabaların iflasını seyretmeye hiç niyeti yoktu. Bu endişeleri hisseden Rusya'nın ön ayak olmasıyla 11 Mayıs 1876'da Rus Başbakanı Gorçakov, Avusturya Başbakanı Andrassy ve Alman Başbakanı Bismarck, Berlin'de bir araya gelmişler ve Bâbıâli'ye sunmak üzere bir memorandum hazırlamışlardı. Memorandumda Bâbıâli'den şunlar isteniyordu : Asilerle Osmanlı kuvvetleri arasında iki aylık bir ateşkese gidilecek, Bâbıâli ile asiler arasında doğrudan görüşmeler yapılacak, asiler affedilecek, ıslahatlar ve uygulanana dek Hıristiyanların silah taşınmasına izin verilecek ve ıslahat yabancı konsolosların gözetiminde yapılacaktı. ²²⁵

Berlin Memorandumu, Fransa ve İtalya tarafından da hemen kabul edildi. Fakat İngiltere, 15 Mayıs'ta yayınladığı bir sirkülerle bu notayı kesin bir dille kabul etmediğini duyurdu. Çünkü İngiliz Başbakanı Disraeli, bu tip müdahalelerin Osmanlı Devleti'ni yıkıma götüreceğini düşünüyordu. ²²⁶ İngiltere'nin desteği olmadan notanın fiile çıkması mümkün olmadığından Fransa ve İtalya da muvafakatlerini geri aldılar. ²²⁷ İmzacı devletler, notayı 30 Mayıs'ta Bâbıâli'ye bildirmeye niyetlenmişlerse de, İstanbul'daki saltanat değişiklikleri notanın uygulanmasına engel oldu.

2.1.3.2. Abdülaziz'in Hal'i :

Sultan Abdülaziz, "Sofyalar isyanı" sonrasında tayin ettiği vekillere güven duymuyor ve son ayaklanmada onların rolü olduğuna inanıyordu. Vekiller de Sultan'ın, uygun bir zamanda "Nedimof"u tekrar sadarete getireceğini ve kendilerini

²²⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 370-371

²²⁶ Y. T. Kurat, Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880), AÜ. DTCF. Yayınları, TTK. Bs. Ank. 1968, s. 17

²²⁷ Danışman, a.g.e., c.XII, s. 196

cezalandırabileceğini düşünüyorlardı. Bu ihtimallerin önüne geçebilecek tek çözüm olarak da, Sultan'ın hal'ini görüyorlardı. ²²⁸

Hal' fikrini ilk olarak benimseyen, Serasker Hüseyin Avni Paşa olmuştu. En büyük özelliği, kindarlığı olan bu Paşa, Abdülaziz tarafından iki defa azle ma'ruz kaldığından fırsatını bulur bulmaz Padişah'ı tahtından etmek istiyordu. ²²⁹ 30 Mayıs'ta Hüseyin Avni Paşa, Harbiye Nazırı Süleyman Paşa, Şuray-ı Askeri Reisi Redif Paşa, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed Paşa ve Şeyhü'l-İslam Hayrullah Efendi'nin işbirliğiyle Sultan Abdülaziz hal' edilerek, yerine V. Murad tahta geçirildi. ²³⁰

Bu değişiklik görünüşte Bâbiâî ile Saray arasındaki iktidar mücadelesinin bir sonucu olmakla beraber ²³¹ aslında Sultan Aziz'in hal'i, Meşrutiyet yolunun açılmasında en büyük engel olarak görülen Abdülaziz aleyhtarlarının siyasi bir darbe hareketidir. ²³² Tüm siyasi zaaf ve hatalarına rağmen vatanseverliği ortada olan Abdülaziz'in hal'inde baş rolü oynayan Mithat Paşa savaştan önce de savaş sırasında da sonuna kadar İngiliz desteğine güvenmiş bir devlet adamıdır. "Esasında bu devlet tarafından da Osmanlı devletinde meşrutiyet uygulaması Hindistan gibi kendi sömürgelerindeki ülkelere kötü örnek teşkil edeceğinden hiçbir zaman istenilmemiştir... Hatta Elliot'a bile şüphe ile bakılmış, onun Mithat Paşa'ya verdiği desteğin samimiyetten çok meşrutiyet davasını İstanbul'daki Rus nüfuzunu alt etmek için kullandığı üzerinde durulmuştur."²³³ Her ne kadar Ali Haydar Mithat hatıratında, II. Abdülhamid'in Mithat Paşa'yı sürgün etmesini ve dışlamasını eleştirirken "Eğer Mithat Paşa tebit edilmemiş ve icraatı mev'ude icra olunmuş olaydı Avrupa'da malum olduğu üzere ya Rusya muharebesi vukua gelmez veya vuku'unda bize

²²⁸ Karal, a.g.e., c. VII, s. 105

²²⁹ Mustafa Özden, "Sultan Abdülaziz'in Hal'i ve Çerkes Hasan Vak'ası" TDTD. Sayı : 113 (Mayıs-1996), s. 45-46 ; Karal, a.g.e., c. VII, s. 106

²³⁰ F. Çetin Derin, "Osmanlı Devleti'nin Siyasi Tarihi" TDEK, c. I, TKAE., Ank. 1992, s. 489

²³¹ Karal, a.g.e., c. VII, s. 111

²³² Taner Timur, eserinde Abdülaziz - M. Nedim Paşa - İgnatiev üçlüsünü Rus partisi, Mithat Paşa liderliğindeki grubu da meşrutiyetçi İngiliz partisi diye adlandırmıştır. (Osmanlı Çalışmaları, V yayınları, İst. 1989, s. 303).

²³³ Kocabaş, Tarihimizde Yanlışlıklar Geçidi, Vatan yayınları, İst. 1997, s. 41.

muavelet ve müzaheret edecek Düvel-i Muazama arasında bir iki devlet bulunurdu" demektedir de²³⁴ gelişmeler bunu doğrulamamıştır.

2.1.3.3. Sırp Ve Karadağlılar'la Savaş :

Bâbiâli'nin iç ve dış meselelerde iyice bunaldığı bir dönemde Rusya, Belgrad'daki Rus Konsolosu Kartsov vasıtasıyla Sırp'ları da Osmanlılar'a karşı savaş açması için kışkırtıyordu.²³⁵ Bu kışkırtmalara kanan Sırp Prensi Milan, daha önce Piyemonte Kralı'nın İtalyan birliğinin kurulmasındaki rolü gibi, Slav hareketinin öncüsü olma hevesine kapılmış,²³⁶ ve Haziran-1876'da Bâbiâli'ye başvurarak Bosna'nın kendilerine, Hersek'in de Karadağ Prensi'ne terkini talep etmişti.²³⁷ Osmanlı Devleti bu talebi reddedince 1 Temmuz'da Sırbistan, 2 Temmuz'da da Karadağ, Bâbiâli'ye savaş ilan ettiler. Sırp ordusunun başında, daha önce Orta Asya'daki faaliyetleriyle ünlenmiş olan General Çernyayev bulunuyordu.²³⁸

Bu savaşlar birer panslavist-Osmanlı mücadelesi olarak başlamıştır.²³⁹ Bunu, Rusya'dan yapılan para ve gönüllü yardımı ile daha önce Bulgar isyanlarında özellikle Sırp'ların "vatanperver eşkiya" ya²⁴⁰ yaptıkları yardımlar²⁴¹ açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bu iki "cüce devlet" in²⁴² Rusya desteğiyle harekete geçmeleri, panslavist hareketlerden, en az Osmanlılar kadar endişe duyan Avusturya'yı telaşlandırmıştı. Rus Başbakanı Gorçakov da, İgnatiev'in aksine panslavizm uğrunda Avusturya'nın rahatsız edilmesine karşıydı. Bu sebeplerle 8 Temmuz'da Çar II. Aleksandr ve Avusturya İmparatoru Franz Josef, Reichstadt'ta görüşerek bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmayla Avusturya ve Rusya, Osmanlı Rumelisi'ni aralarında paylaştılar.²⁴³

²³⁴ Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım (1872-1946)*, Güler Bs., İst. ?, s. 29.

²³⁵ Y. T. Kurat, a.g.m., s. 580

²³⁶ Driault, a.g.e., s. 280

²³⁷ Ahmed Hamid-Mustafa Muhsin, *Türkiye Tarihi*, Milli Matb. İst. 1926, s. 640

²³⁸ Bernard Pares, *A History of Russia*, Washington, 1944, s. 379 ; Eraslan, a.g.e, s. 109

²³⁹ Baykal, a.g.m., s. 234

²⁴⁰ Engelhardt, a.g.e., s. 324

²⁴¹ BOA. İ. BK., nr. 8-16-92

²⁴² Ferdinand Schevill, *A History of Europe*, New York, 1938, s. 607

²⁴³ Abdullah Kuloğlu, "Balkan Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğundan Ayrılma Sebepleri", ATB, sayı : 9 (Şubat-1980), s. 43 ; Y. T. Kurat, a.g.m., aynı yer ; Armaoğlu, a.g.e., s. 372

Bu arada savaş, panslavistlerin umdukları şekilde ilerlemiyordu. Osmanlı ordusu önce Karadağ'ı ardından Sırbistan'ı ağır yenilgilere uğratmış, Belgrad, Osmanlı işgaline açık bir hale gelmişti. Hemen harekete geçen Çar, İgnatiev'e bir telgraf çekerek, altı haftalık ateşkes anlaşması için 48 saat süreli bir ultiatomun Bâbîâlî'ye verilmesini emretti.²⁴⁴ 31 Ekim'de Bâbîâlî'ye ulaşan bu ultiatom üzerine 2 Kasım'da Sırbistan'la iki aylık bir ateşkes imzalandı.

2.1.3.4. İstanbul Konferansı Ve I. Meşrutiyet :

Bulgar isyanı bastırılırken, özellikle Batak köyünde teslim olmayan eşkiyanın imhası, İngiltere'de , Berlin notasını reddeden İngiliz hükümetinin Bâbîâlî'yi cesaretlendirmesinin sonucu olarak yorumlanmıştı.²⁴⁵ Kamuoyunun baskısıyla bir süre sonra hükümet, Rusya'dan daha fazla Bulgarlar'ın hamisi rolünü oynamaya başladı. İngilizler'in baskısıyla V. Murad'ın 10 Ağustos'ta ilan ettiği genel affa Bulgar asileri de dahil edildi.²⁴⁶ Bu sıralarda İstanbul'da akli dengesi iyice bozulan Sultan V. Murad, üç aylık saltanatı sonrasında hal' edilmiş, 31 Ağustos'ta tahta II. Abdülhamid geçmişti. İngiliz baskısı yine devam etmiş, kendini savunan yerli halka cezalar yağdırılırken, 16 Eylül'de de Edirne Valisi Akif Paşa azledilerek yerine Tuna Valisi Asım Paşa tayin edilmişti.²⁴⁷

Rusya, Osmanlılar'a verdiği ultiatomdan sonra genel seferberlik ilan etmiş ve savaş hazırlıklarına başlamıştı. Çünkü, karşısındaki tek engel olan İngiltere, Osmanlılar'a destek vermeyecek biçimde etki altına alınmış, hatta İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby, 29 Ağustos'ta İstanbul'daki Elçisi Elliot'a Rusya'nın savaş ilanı halinde İngiltere'nin bir müdahalede bulunmayacağını bildirmişti.²⁴⁸ Her ne kadar Başbakan Disraeli " Osmanlı yanlısı olduktan başka Balkan Slavları'yla Yunanlılar'ın ve bunların arkasında olan İgnatiyef diplomasisinin sert bir düşmanı" idiyse de²⁴⁹ kamuoyu baskısı onu açıkça Bâbîâlî'yi desteklemekten alıkoymuyordu. Lord Derby'nin bir konferansta sorunların görüşülmesi fikri Disraeli tarafından da uygun bulundu. Çünkü İngiliz hükümetinin

²⁴⁴ O. Nuri, a.g.e., c. I, s. 142

²⁴⁵ Y. T. Kurat, Henry Layard , s. 18

²⁴⁶ Şimşir, a.g.e., c. II, s. CXXXII-CXXXIII

²⁴⁷ BOA. İ. BK., nr : 149

²⁴⁸ Şimşir, a.g.e, c.II., s. CXXIX-CXXX

²⁴⁹ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İst. 1978, s. 308

(Osmanlılar'ı destekleyemediği için) savaşı önlemeye çalışması, en mantıklı yoldu. Bu teklif Rusya'nın da işine geliyordu. Şartlar tamamen Osmanlılar'ın aleyhine iken²⁵⁰ Osmanlılar'ın bir konferansla “ uzlaşmaz taraf” konumuna sokulması, Rusya için önemli bir fırsat olacaktı.

Osmanlı Devleti'ni konferans için ikna etmek ise kolay olmamıştı. İngilizler konferansın gündemini “ Sırbistan ile Karadağ'da statükonun korunması, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a muhtariyet verilmesi” biçiminde belirlemişler, Elliot, bu gündemi Bâbiâli'ye 25 Eylül'de bildirmişti. Osmanlılar özellikle muhtariyetin görüşülmesine bir süre itiraz etmişler, Elliot ise diplomatik baskısını son haddine ulaştırarak 7 Ekim'de Sultan'la yaptığı görüşmede, belirtilen şartlar kabul edilmezse İstanbul'u terkedeceği tehdidini savurmuştu.²⁵¹ Osmanlı Hükümeti ise müdahale ile değil, kendi iradesiyle ve egemenlik haklarını kullanarak, belli bir bölgede değil, bütün ülkeyi kapsayan bir islahat yapacağını Derby'e bildirdi.²⁵² Baskılar sonucu Bâbiâli 18 Kasım'da konferans teklifini kabul etmek zorunda kaldı.

Aynı gün İgnatiev, Rus isteklerini kapsayan bir listeyi İstanbul'daki diğer elçilere dağıtmıştı. Bu listede Bosna-Hersek ve Bulgaristan Müslümanlarının silahsızlandırılması, Türk memurların buralardan çıkarılması, Çerkesler'in Rumeli'den Asya topraklarına sürülmesi, aşar uygulamasının lağvedilmesi, muhtariyet verilecek yerlerdeki islahatın Avrupa tarafından denetlenmesi, Hristiyanları öldüren Müslümanlara ibret-i alem özelliğinde cezalar verilmesi ve tazminat ödetilmesi gibi hususlar yer alıyorlardı.²⁵³ Bu hususların açıkça dile getirilmesi, panslavist emellerin artık resmen ortaya konulduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Konferans İstanbul'da toplanacaktı ve katılımcı ülkelerden bazıları İstanbul'daki elçilerinin yanı sıra bir olağanüstü temsilci de tayin etmişlerdi. Bu ülkelerden biri İngiltere'ydi. Başbakan Disraeli, önce konferansa bizzat katılmak istemiş,²⁵⁴ Ancak Lord

²⁵⁰ Rus Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Jomini'nin “ Hiçbir zaman böyle bir fırsat bulamayız” sözleri, Ruslar'ın şartlara bakışını en iyi şekilde ortaya koymaktadır. (Jelavich, a.g.e., s. 31

²⁵¹ Şimşir, a.g.e., c. II, s. CXLI-CXLII-CXLIII

²⁵² BOA., YEE., Kısım 36, Evrak : 130/17, Zarf, 152, Karton : X

²⁵³ Şimşir, a.g.e., c.II, s. CLI

²⁵⁴ Haslip, a.g.e., s. 107

Derby, fazla Türk dostu olarak gördüğü Elliot'u dengelemek için Hindistan İşleri Bakanı Lord Salisbury'yi ikinci temsilciliğe tayin etmişti.²⁵⁵ Salisbury, Bulgar Meselesinde Gladstone'u ve liberalleri destekleyen²⁵⁶, Kırım Savaşı'nı politik bir hata olarak gören²⁵⁷ ve bu konuda "yanlış ata oynadık" yorumunu yapmış bir politikacıydı.²⁵⁸ Lord Salisbury, Berlin'de Bismarck'la, Viyana'da Andrassy ve Fransa'nın Viyana Elçisi'yle, Roma'da Kral ve veliahtla görüştüktan sonra²⁵⁹ İstanbul'a gelmiş, gelir gelmez Rus Elçisi İgnatiev'e gösterdiği samimiyet, şaşkınlıkla karşılanmıştı. İgnatiev ise diplomatik yeteneğini adeta konuşuruyor, bir yandan İngiliz isteklerine meyilli görünürken, diğer yandan da Türk yetkilileri nezdinde, Salisbury'nin eski bir Türk düşmanı olduğu yolunda propaganda yapıyordu.²⁶⁰

Asıl konferansa geçilmeden önce, İgnatiev'in önerisiyle konferans gündeminin belirlenmesi amacıyla 11-12 Aralık günleri arasında Rus Büyükelçiliği'nde öngörüşme toplantıları yapıldı. İgnatiev'in bu önerisinin sebebi, konferansta Avrupalı delegeler arasında çıkabilecek bir görüş ayrılığının Türkiye'nin direncini artırabileceği ve konferansın boşa çıkacağı yönündeki endişesi idi.²⁶¹ Bu ön görüşmelerde İgnatiev, Rus şartlarını diğer temsilcilere de kabul ettirdi. "Artık İngiliz konferans projesi yerine Rus projesi vardı."²⁶²

²⁵⁵ Y. T. Kurat, a.g.m., s. 586

²⁵⁶ Yıllar sonra 1895'te Lord Salisbury, Gladstone karşısında muhafazakâr kimlikle başbakan olacak, 1880'lerden itibaren Avrupa'da ve özellikle İngiltere'de taraftarlarını çoğaltan Ermeni davasının savunucusu sıfatıyla Osmanlılar aleyhindeki bir başka konuda yine Gladstone ile aynı söylem çizgisi üzerinde yer alacaktır. (Salisbury'nin Osmanlılar ile ilgili olarak başbakanlığı dönemindeki tavrı hakkında bkz. Baykal, "Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğunu Taksim Planı" AÜ. DTCF Dergisi, c. II, sayı 5'ten ayrı basım, TTK. Bs. Ank. 1944, s. 773-782).

²⁵⁷ Palmer, a.g.e., s. 163

²⁵⁸ Trevelyan, a.g.e., s. 373

²⁵⁹ Baykal, "Lord Salisbury'nin ..." s. 501-504 ; Y. T. Kurat, Salisbury'nin Paris'e de uğradığını yazar (bkz., a.g.m., s. 587)

²⁶⁰ Haslip, a.g.e., s. 110

²⁶¹ Baykal, a.g.m., s. 505

²⁶² Şimşir, a.g.e., c.II, s. CLIV

İstanbul Konferansı,²⁶³ 23 Aralık 1876 günü Rusya adına İgnatiev, İngiltere adına Elliot ve Salisbury, Avusturya adına Kont Zichy ve Baron Calice, Fransa adına Kont Bourging ve Kont Chaudordy, Almanya adına Baron Werter, İtalya adına Kont Corti ve Bâbîâlî adına Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve Berlin Elçisi Ethem Paşa'nın katılımıyla²⁶⁴ Divanhane denilen Bahriye Nezareti binasında toplantılara başlandı. Bu toplantılarda Avrupalı delegeler, panslavizmin hayata geçişi demek olan ve aslında Rus hedeflerini yansıtan şu istekleri Bâbîâlî'ye sundular : Osmanlı Devleti Sırbistan'la Karadağ'a toprak verecek, Bosna Hersek ile iki eyalete bölünecek Bulgaristan'a muhtariyet tanınacak, Çerkesler Rumeli'den çıkarılacak, bu bölgelerde uluslararası bir komisyon gözetiminde ıslahat yapılacak ve bu komisyonun maiyetinde Belçikalı askerlerden oluşacak bir kuvvet bulunacaktı.²⁶⁵

Konferans hazırlıkları sürerken İstanbul'da Ekim ayı başlarından beri, Şuray-ı Devlet Reisi Midhat Paşa'nın çabalarıyla bir "Kanun-ı Esasi" (anayasa) hazırlanması çalışmaları yürütülüyordu. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Mısır sorunu ve Paris görüşmelerindeki olumlu katkılarını tekrarlamak üzere Midhat Paşa, bir an evvel meşruti rejime geçilmesi için ısrarcı ve aceleci bir tavırla çaba harcıyordu.²⁶⁶ A. Cevdet Paşa bu çabanın ardındaki beklentiyi "Mithat Paşa ve taraf-giranı olan bir grup budala Kanun-i Esasi ilan olunduğu gibi alemin muvazenesi değişerek artık Rusya'nın etvar-ı tahakküm-karisine mahall kalmaz zann ederlerdi. Bu ise bir hayal-i şa'irane olup..." sözleriyle²⁶⁷, Stafenos YERASİMOS ise "Çocukça bir umut" diyerek nitelendirmişlerdir ki²⁶⁸ gelişmeler bu nitelemeleri doğrulayacaktır.

19 Aralık'ta sadrazamlığa getirilen Midhat Paşa'nın çabalarıyla hazırlanan Kanun-u Esasi, toplantıların başladığı gün 101 pare top atışıyla ilan edilmiş ve bu ilanla konferansın

²⁶³ Bu konferansa Tersane Konferansı, Tophane Konferansı ve Sufera konferansı gibi adlar da verilmiştir. Bu değişik adlandırmalar için bkz. Baykal, " 100.Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler", Belleten, c. LI, sayı : 202, TTK. Bs. Ank. 1988, s. 198 ; Aynı müellif, " Lord Salisbury'nin ..." s. 504 ; A. N. Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 81

²⁶⁴ M. Celaleddin, a.g.e., s. 206

²⁶⁵ Baykal, " Lord Salisbury'nin..." s. 506

²⁶⁶ Berkes, a.g.e., s. 320-321 ; Shaw-Shaw, a.g.e., c.II, s. 219 ; Bozkurt, a.g.e, s. 83

²⁶⁷ A. Cevdet, a.g.e., s. 168.

²⁶⁸ Yerasimos, a.g.e., kitap-2, s. 256.

geçersiz kılınacağı düşünölmüştü. Ancak Avrupalı delegeler meşrutiyet ilanını ve Safvet Paşa'nın sözlerini önemsememişler, İgnatiev bu gelişmenin ciddiye alınamayacağını ve konferansın aynı program üzerinde süreceğini belirtmişti.²⁶⁹ Sonucu heyecanla bekleyen Mithat Paşa ise Babıâli'ye dönen Safvet Paşa'ya "Ne dediler, ne dediler" diye sorduğunda Hariciye Nazırından "Ne diyecekler? Çocuk oyuncağı dediler" cevabını almıştı.²⁷⁰

Osmanlı delegeleri, toplantılara bahsedilen isteklerin kabul edilemeyeceği konusunda ısrarlı bir tutum içine girdiklerinden 15 Ocak 1877'de daha yumuşak şartlar Bâbiâli'ye bu kez ultiatom şeklinde sunuldu.²⁷¹ Bu arada Midhat Paşa, İngiliz desteğini sağlamayı, Lord Salisbury de Türkler'in İngilizler'den destek görme ümidini azaltmayı amaçlayan girişimlerini sürdürüyorlardı. Bu cümleden olarak Midhat Paşa, Nafia Nezareti Müsteşarı Odian Efendi'yi Avrupa başkentlerinde temaslarda bulunup Türk tezini anlatması için Londra ve Paris'e göndermiş,²⁷² ayrıca Lord Derby'e tebliğ olunmak üzere Londra Elçimiz Müzürüs Paşa'ya gönderdiği telgrafta İngiltere'nin Bâbiâli'yi yalnız bırakmamasını rica etmişti.²⁷³ Lord Salisbury de Padişah'a bir rapor sunarak Rus ordularının savaşa hazır durumda beklediklerini, bir savaş çıkarsa Bulgaristan meselesinin yankıları, yüzünden İngiltere'nin Bâbiâli'ye yardım edemeyeceğini, İngiltere, Danimarka ve Avusturya gibi Osmanlı Devleti'nin de muhtariyet vermekle rahatlayacağını belirtmiş,²⁷⁴ 17 Ocak'ta da Midhat Paşa'ya bir mektup yazarak aynı hususları ifade etmişti.²⁷⁵ Lord Derby de toplantılar sürerken Osmanlılar'ın muhtemel bir savaşta İngilizler'den destek görmeyecekleri yönünde ısrarlı beyanlarda bulunuyordu.²⁷⁶ İgnatiev

²⁶⁹ Baykal, "Mithat Paşa'nın Gizli Bir Siyasi Teşebbüsü", III. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler), TTK Bs., Ank. 1948, s. 471.

²⁷⁰ Öztuna, a.g.e., c. VII, s. 137.

²⁷¹ Üçok, Siyasal Tarih, 5. Baskı, Türk- Ajans Matb. ?, ?, s. 220

²⁷² Odian Efendi'nin temaslari hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Baykal, a.g.m. s. 272-277

²⁷³ A. H. Midhat, a.g.e., s. 18-20.

²⁷⁴ BOA., YEE., Kısım 14 , Evrak :/17, Zarf : 126, Karton : II

²⁷⁵ Uzunçarşılı, " Tersane Konferansının Mukarrerati Hakkında Şura Mazbatası", İÜEF. Tarih Dergisi, c. VI, sayı : 9, İst. 1954, s. 125

²⁷⁶ BOA., YEE., Kısım 36 , Evrak : 130/24, Zarf : 152, Karton : X

ise Osmanlı Devleti'ni zor duruma düşürmek için elinden geleni yapmış, hatta Katolik Arnavutlar'a para verip, bunları da Bâbiâlî aleyhine kışkırtmaya kalkışmıştı.²⁷⁷

Bir ültimatom biçiminde sunulan son konferans şartları 18 Ocak'ta Bâbiâlî'de 200 temsilcinin katıldığı bir toplantıda tartışılmış ve Midhat Paşa'nın istediği olmuş, sunulan isteklerin reddi kararlaştırılmıştı.²⁷⁸ Karar, konferansın 20 Ocak'taki toplantısında Avrupalı delegelere bildirildi. Bu karara en sert tepki İgnatiev ve Salisbury'den geldi. İgnatiev, Türk delegelerin sunduğu karşı tekliflerin görüşülmesine bile gerek olmadığını belirtip, Padişahı ve nazırlarını Avrupa'da barışın sağlanmasına karşı çıkmakla suçlamış, bu sonuçtan doğacak tüm sorumluluğun Türkiye'ye ait olduğunu söyleyerek toplantıyı terk etmiş, Salisbury de konferansın görevinin sona erdiğini ifade etmişti.²⁷⁹ Bâbiâlî'nin kararını protesto etmek üzere 25 Ocak'tan itibaren, katılımcı devletlerin elçileri, yerlerine birer maslahatgüzar bırakarak, İstanbul'u terketmeye başladılar.²⁸⁰

2.1.3.5. Londra Protokolü :

İstanbul Konferansı kararlarının Bâbiâlî tarafından reddi, Rusya'yı memnun etmiş, bu sayede Rusya, hem tasarladığı savaşı meşru kılmak, hem de Avrupalılar'ın müdahalelerine set çekmek fırsatını elde etmişti.²⁸¹ Konferans başarısızlıkla sonuçlanınca Rusya ve Avusturya arasındaki Reichstadt Antlaşması da 15 Ocak 1877'de Budapeşte'de imzalanan yeni bir antlaşmayla yenilenmiş, böylece Avusturya'nın tarafsızlığı kesin olarak sağlanmıştı.²⁸² Bütün bu gelişmelere rağmen Rusya, Kırım Savaşı'ndan aldığı dersle, Osmanlı Devleti'ni tamamen yalnız ve suçlu hale getirmek üzere diplomatik girişimlere bir süre daha devam etmiştir ki bu süreçte de İgnatiev yine başrolde olacaktır.

²⁷⁷ Skender Rizaj, "İstanbul Konferansı Kararlarının Niteliği ve Neticeleri (1876-1877)", VIII. Türk Tarih Kongresi (Kongre'ye Sunulan Bildiriler), TTK. Bs. Ank. 1983, s. 1775

²⁷⁸ Y. T. Kurat, a.g.m. s. 589

²⁷⁹ Haslip, a.g.e., s. 117 ; Şimşir, a.g.e. c.II, s. CLVIII-CLIX

²⁸⁰ A. H. Midhat, Tabsirat-i İbret, s. 126

²⁸¹ Y. T. Kurat, Henry Layard..., s. 19

²⁸² Shaw-Shaw, a.g.e., c.II, s. 227 ; Y. T. Kurat, 18 Mart'ta yine Budapeşte'de ikinci bir antlaşmanın daha imzalandığını yazar (bkz. A.g.m. s. 590) ; Eraslan ise 15 Mart'taki antlaşmayı Rusya adına İgnatiev'in imzaladığını belirtir (bkz., a.g.e., s. 86)

Konferansın dağılmasından sonra Çar, Avrupa başkentlerinde görüşmeler yapmak ve Osmanlı Devleti'ni tam olarak yalnız bırakacak bir tutum içine çekmek üzere General İgnatiev'i Avrupa'ya göndermişti. İgnatiev, Berlin ve Paris'te yaptığı görüşmelerden sonra Londra'ya geçmiş, burada Osmanlı Devleti'ne sunulması öngörülen nihai notayı Londra Hükümeti'ne onaylatmıştı.²⁸³ Bu girişimin bir sonucu olarak 31 Mart'ta İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya arasında "Londra Protokolü" adıyla bilinen nota imzalandı ve Bâbîâlî'ye sunuldu. Protokolde, Sırbistan'la Bâbîâlî arasında 1 Mart'ta imzalanan barışın tanındığı belirtiliyor, Osmanlı ordusunun gereğinden fazla bölümünün silahsızlandırılması isteniyor, bunlardan başka Türkiye'nin yapacağı ıslahatın İstanbul'daki yabancı elçiler gözetiminde yapılması şart koşuluyordu.²⁸⁴

Bu sıralarda İstanbul'da 5 Şubat'ta Midhat Paşa azledilmiş, 19 Mart'ta Meclis-i Mebusan açılmıştı. Meclis 10 Nisan'da Londra Protokolü'nü Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma olarak görmüş ve reddini kararlaştırmıştı.²⁸⁵ Her ne kadar bu gelişme İgnatiev'in istediği şekilde Osmanlı-Rus Savaşını kaçınılmaz hale getiriyor idiyse de, Rusya'da savaş istemeyen bir azınlık, sesini iyice yükseltmeye başlamıştı. Çar'ın düzenlediği bir toplantıda Maliye Bakanı Golovin, Kırım Savaşı'nın maddi yıkıntısını hatırlatarak, çıkacak bir savaşın durumu daha da kötüye götüreceğini belirtmiş, Çar'ın kardeşlerinden Grandük Konstantin ise İgnatiev'i ve panslavistleri suçlayarak başladığı konuşmasında, Bulgarlar ve Boşnaklar için savaşmanın Rusya'ya hiçbir şey kazandırmayacağını, bu yüzden savaşa karşı olduğunu belirtmişti.²⁸⁶ II. Aleksandr bu durumda savaşın çıkmasını önlemek için bir geri adım atmak istemiş, İstanbul'daki maslahatgüzarı Nelidov aracılığıyla son şartlarını iletmişti. Bu şartlar görüşme için Petersburg'a bir elçi gönderilmesi ve Nikşik kazasının Karadağ'a terkedilmesinden ibaretti.²⁸⁷ İstanbul'da da savaşı kesinlikle arzu etmeyenlerin başında Sultan II.

²⁸³ Sedes, a.g.e., c.I, s. 40-43 ; A. N. Kurat, İgnatiev'in Viyana'ya da uğradığından bahseder (bkz. Türkiye ve Rusya, s. 82)

²⁸⁴ Yusuf Hamza, "1877-1878 Büyük Doğu Buhranında Rumeli", TDTD., sayı : 47 (Kasım-1990), s. 8 ;

Şimşir, a.g.e., c. II, s. CLXI ; Engelhardt, a.g.e., s. 361

²⁸⁵ BOA. YEE., kısım : 36, Evrak : 130/65, zarf : 152, Karton : X

²⁸⁶ Sedes, a.g.e., c. I, s. 41-42

²⁸⁷ Danişmend, a.g.e., c. IV, s. 299 ; Kuloğlu, a.g.m., s. 44 ; Kocabaş, Tarihimizde Yanlışlıklar Geçidi, Vatan Yayınları, ist. 1997, s. 60

Abdülhamid geliyordu.²⁸⁸ Midhat Paşa'nın İngiliz desteğine güvenip İstanbul Konferansı kararlarının reddine çalışmasını da önlemeye çalışan Sultan²⁸⁹ bu sefer en aza indirilen şartların kabulüyle savaşa engel olunabileceğini umuyordu.

24 Şubatta konunun müzakeresi için Dolmabahçe Sarayı'nda olağanüstü büyüklükte bir meclis toplandı ve "yapılan müzakereden kesin bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine bir sonuca ulaşabilmek için Karadağ bölgesini ve halkını iyi tanıyan Ahmet Muhtar Paşa'nın bilgisine müracaat edildi. O da Karadağ hududunun hali hazır durum, etrafındaki asi nahiyeler ve halkı hakkında geniş bilgi verdikten sonra, Hıristiyan halkın oturduğu bu yerlerin Karadağ'a verilmesini böylece... Ruslar ile aramızda çıkması muhtemel olan savaşın önleneceğini söyledi... II. Abdülhamid de bu fikri kabul ettiğinden Karadağ ile bu konuyu müzakere etmek için bir komisyonun kurulmasını istedi. 26 Şubat 1877 günü Karadağ komserleri ile müzakerelere başlandı. Ancak Karadağlılar Bâbîâî'nin kendilerini terk etmek istedikleri yerlerden daha fazlasını isteyince konu padişahın emriyle hükümete intikal ettirildi."²⁹⁰ Bâbîâî'de yapılan toplantıda Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın başını çektiği bir azınlık Karadağlılar'a olumlu cevap verilmesini savunmuşlarsa da Mithat Paşa'nın yerine geçen Sadrazam Ethem Paşa'nın çabalarıyla bu konuda red kararı çıktı.²⁹¹ II. Abdülhamid bu reddin büyük bir hata olduğuna inanmış ve hal'i sonrasında Selanik'te sürgündeyken kızına söylediği şu sözlerle bunu ifade etmiştir : “ ‘93 Harbi için Karadağ'a bir karış toprak terketmekten sakındık, fakat sonra bunun yerine az kaldı Osmanlı İmparatorluğu'nu, İstanbul kapılarına yürüyen Rus ordularına teslim edecektik.”²⁹²

²⁸⁸ O. Nuri, a.g.e., c. I, s. 218

²⁸⁹ İsmet Bozdağ, Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Kervan Yayınları, İst. 1975, s. 38

²⁹⁰ Rifat Uçarol, Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi (Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı), Milliyet Yayınları, İst. 1976, s. 64.

²⁹¹ Ahmet Muhtar Paşa, hatıratında Bosna-Hersek'in kilidi sayılan Nikşik kazasının Karadağ'a verilmesi teklifinde bulunduğu için kendisini eleştirenlere "Kapu kamilen gidiyor, kilidin daha ne ehemmiyeti kalır" diyerek cevap vermiştir. (Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Sergüzeşt-i Hayatının Cild-i Sanisi, 1294, Anadolu'da Rus Muharebesi, Mektebi Harbiye Matb., Dersaadet, 1328, s. 6.)

²⁹² Şadiye Osmanoğlu, Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri, Bedir Yayınları, İst. 1966, s. 107

2.1.3.6. '93 Harbi :

Bu şekilde uzun bir siyasetin sonucu olarak Osmanlı Devleti'ni siyasi bakımdan yapayalnız bırakmayı başaran Rusya, 24 Nisan'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Bu sonucun General İgnatiev'in sistemli programı ile gerçekleştiği yönündeki tezimizi güçlendiren bir olayı burada nakletmek herhalde yerinde olacaktır. AHMED SAİB bu savaştan bahseden eserinde Plevne savunmasının Rusları çok güç durumda bıraktığı bir esnada Çar II. Aleksandr ile karargâhta bulunan İgnatiev arasında geçen bir di'aloğu anlatırken başka söze gerek bırakmadan, İgnatiev'in savaşın çıkışında oynadığı rolü ortaya koymaktadır. O günlerde Ruslar'ın bazı mağlubiyetler almasıyla keyfi kaçan Çar, İgnatiev'e çok soğuk davranmaktadır. Bir gün İgnatiev'e "General! Siz İstanbul'da sefir bulunduğunuz zaman merkez-i hükümete verdiğiniz raporlarda iki de bir de <<Türkler'i öyle bir hale getirdim ki eğer Rusya elli bin askerle muharebe edecek olursa bir ay zarfında İstanbul'a gelir ve bu şehri zapt eder>> diyordunuz. İşte beş aydır muharebe ettik, üç yüzbin askerle Türklerle uğraşıyoruz. Hala da başa çıkmak değil adeta bunlara mağlup olduk. Bu mağlubiyetlerden siz mes'ulsünüz" diye çıkışan Çar'a İgnatiev şu cevabı verir: "Şevketmeab, doğrudur, benmeniz böyle raporlar gönderdim. Fakat Bosna isyanı çıkar çıkmaz derhal harb etmek lazım olduğunu dahi bildiriyordum. Siz aldırmadınız, konferansı kabul ettiniz. Türklere harp hazırlığı için vakit kazandırınız. Benim bu işte ne kabaatim vardır."²⁹³

24 Nisan'da başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nın ayrıntılarına burada girilmeyecek, ancak konuda kopukluk olmaması için savaşın askeri seyrinden özet halinde bahsedilecektir.

Savaş için Rusya'nın ordularını Romanya üzerinden sevk etmesi gerektiğinden bu ülkeyle anlaşılması büyük önem arz ediyordu. Romanya, 1856 Paris Antlaşması'nda Besarabya bölgesinden toprak aldığı için Rusya'ya soğuk bakmasına rağmen, Bâbıâlf'nin 12 Ekim 1876'da, bağımsızlık ümidi içinde olan Romanya'yı muhtar bir eyalet olarak ilan etmesi ve son olarak Romanya'nın yardım şartı olarak Bâbıâlf'nin bağımsızlık vermesi teklifinin reddedilmesi, bu ülkeyi adeta zorla Rusya saflarına itmiştir.²⁹⁴ 16 Nisan'da Rusya ve Romanya arasında varılan antlaşmayla Romanya, demiryollarını savaş süresince

²⁹³ Ahmet Saib, Son Osmanlı Rus Muharebesi, Hindiyeye Matb., Mısır, 1327, s. 184-185.

²⁹⁴ M. Celaleddin, a.g.e., s. 286 ; Y. T. Kurat, a.g.m. , s. 592

geçiş ücreti altın parayla ödenmek şartıyla açıyor, Rusya da Romen bağımsızlığını tanıyordu.²⁹⁵

Savaşta Osmanlı ordularının başkomutanlığına Abdülkerim Nadir Paşa tayin edilmiş, Anadolu Ordusu denilen Kafkasya'daki Türk kuvvetlerinin başına da Ahmet Muhtar Paşa getirilmişti. Rus ordusunda ise başkomutanlığı Grandük Nikola, Kafkas orduları komutanlığını ise General Melikof (sonradan Grandük Mişel) yürütüyordu. İki taraf, askeri faaliyetler dışında karşı tarafı iç meselelerle zor duruma düşürmek için de çeşitli yollar denemişler, bu cümleden olarak Bâbiâlî, Rusya'da yaşayan Çeçenleri, Türkistan'daki Müslümanları ve hatta Kazaklar'ı ayaklandırmak için büyük çaba harcamıştır. Bu amaçla daha önce Türkiye'ye göçmüş olan 2000-3000 kadar Çerkez ve Abaza, Türkiye'den temin ettikleri silahlarla Kafkasya'ya gönderilmişler, Çeçenistan'da Hacı Ali Bey'in liderliğinde başlayan Rus karşıtı isyan hareketi kısa sürede tüm Dağıstan'a yayılmış ve Ruslar çok zor durumda kalmışlardı. Fakat 1877'nin yaz sonlarında 17000 askerle bu gruplara karşı harekete geçen Ruslar yerel isyanları tamamen bastırmışlar, Osmanlı Devleti'nin bu projesi akim kalmıştır.²⁹⁶ Rusya ise bu hususta Bulgarlar'dan büyük oranda yararlanmış, Bulgarlar'ın casusluk faaliyetleri²⁹⁷ Rus ordusuna büyük yararlar sağlamıştır.

'93 Harbi, Osmanlı Devleti için büyük yenilgi ve kayıplarla geçmiştir. Rumeli cephesinde Haziran-1877 sonlarında başlayan Rus harekati sonucunda sırasıyla Zıştovi (27 Haziran), Tırnova (1 Temmuz), Niğbolu (16 Temmuz) elden çıkmış, Anadolu cephesinde de 18 Mayıs'ta Ardahan, 20 Haziran'da Doğu Bayezid, 14 Kasım'da Kars Ruslar'ın eline geçmişti.²⁹⁸ Türk ordusunun yüzünü ağartacak tek başarı ise Gazi Osman Paşa'nın 20 Temmuz ve 30 Temmuz'daki Plevne zaferleri olmuştur. Ruslar bu çarpışmalarda 7.000'den fazla ölü vermişler,²⁹⁹ bu yenilgi üzerine Çar'ın çağrısıyla 40.000 Romen Rus

²⁹⁵ Y. T. Kurat, Henry Layard..., s. 21

²⁹⁶ Henze, Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi, Çev: Akın Kösetorunu, ODTÜ, AAAG, Ank. 1985, s. 28-29.

²⁹⁷ Merdivenci, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Bulgar İstihbaratçılar" TDTD., sayı : 30 (Haziran-1989), s. 28

²⁹⁸ Shaw-Shaw, a.g.e., c. II, s. 230-231

²⁹⁹ Mehmet Çavuş, "1877-1878 Rus-Türk Savaşı ve Aşık Hıfzı'nın Plevne Destanı", TDTD., sayı : 121 (Ocak-1997), s. 56

ordusuna katılmış³⁰⁰ kahramanca çarpışmasına rağmen Osman Paşa 10 Aralık'ta Ruslar'a esir düşmekten kurtulamamıştır.

Osmanlı Devleti 1878'e de yenilgilerle girdi. Artık karşısında sadece Rusya değil, 1876 Nisanı'ndan beri Karadağ, Mayıs'tan beri Romenler ve Aralık'tan beri Sırlar da savaşıyorlardı.³⁰¹ Ocak ayı başlarında Sofya, Filibe ve Edirne gibi üç önemli merkez daha Ruslar'ın eline geçince Osmanlı Devleti barışa razı olmak zorunda kaldı.

³⁰⁰ A. N. Kurat, a.g.e., s. 84

³⁰¹ Hamza, a.g.m. , aynı yer.

2.2. BARIŞ SÜRECİNDE İGNATİEV :

2.2.1. İlk Barış Girişimleri :

Savaş öncesinde ve savaşın başlangıcında Osmanlı Devleti, İngiltere'nin yardım ve desteğine büyük ümit bağlamış iken bu devlet, Rus ordularının İstanbul önlerine dek gelmelerine dolaylı yoldan neden olacak bir tarafsızlığı uzun süre sürdürdü. Bu tarafsızlığın nedenleri , yukarıda belirtildiği gibi İngiliz kamuoyundaki Türk aleyhtarlığının sürüyor olması ile birlikte, İngiliz hükümetinde bu konuda var olan görüş ayrılıklarıydı. Hükümette Salisbury ve Derby'nin başını çektiği bir grup Bâbiâlî'ye olan kızgınlıklarıyla İngiltere'nin Osmanlılar uğruna Rusya'yla bozuşmamasını savunurken, Kraliçe Victoria ve Başbakan Disraeli, Rus ilerleyişinden büyük endişe duyuyorlar, ancak hükümetin geneline söz geçiremiyorlardı.³⁰² Disraeli, muhalif bakanlarını ikna edip 1877 Temmuz'un başında bir İngiliz filusunun İzmir Körfezi'nde demirlemesini sağlamıştı. Türk kuvvetlerinin Plevne'de kazandığı başarılar, İngilizler'i Türkler'e yardım konusunda yeniden pasif tarafsızlığa yöneltmiş, Sadrazam Edhem Paşa'nın 13 ve 28 Ekim tarihli barış şartları İngiltere'den ilgi görmemişti. Aralık ayında Plevne'nin düşmesi Bâbiâlî'yi yeniden harekete geçirmiş, Edhem Paşa ve Hariciye Nazırı Server Paşa, İngiliz Elçisi Henry Layard'a Bâbiâlî'nin İngiltere'ye yapacağı başvuru sonuç vermezse Rusya'yla barış masasına oturacaklarını ifade etmişlerdi.³⁰³ Bâbiâlî, başvurduğu diğer devletlerden de aracılık için yüz bulamayınca, Ruslar'la tek başına anlaşma yolu aramak durumunda kalmıştı. İgnatiev, her ne kadar Rus ordusu İstanbul'a yaklaşmadan ateşkese gidilmemesini savunsa da 12 Aralık'ta toplanan Rus İmparatorluk Konseyi'nde hemen ateşkes zeminin aranması ve görüşmeleri Grandük Nikola'nın yürütmesi kararlaştırılmıştı.³⁰⁴

4 Ocak 1878'de Sofya'nın düşmesi ve ardarda gelen yenilgi haberlerine rağmen İngiltere'nin istikrarsız tutumunu sürdürmesi üzerine 10 Ocak'ta Rusya'yla görüşmelere

³⁰² Bu tarafsızlık politikasının terkedilmesi için Victoria, Hükümete ısrarlarını atırdığı bir sırada "Barbarların ayaklarını öpecek kadar alçalan bir memleketin hükümdarı olmaktansa, tahttan feragati tercih ederim" diyerek tutumunu açıkça ortaya koymuştu. (bkz. Haslip, a.g.e, s. 141)

³⁰³ Y. T. Kurat, a.g.e., s. 42

³⁰⁴ Y. T. Kurat, a.g.e., s. 46

başlanması kararlaştırıldı. Kızanlık'ta yapılacak görüşmeler için Hazine-i Hassa Nazırı Namık Paşa ile Hariciye Nazırı Server Paşa görevlendirildi.

20 Ocak'ta başlayan görüşmede Grandük, Osmanlı temsilcilerine cevabı için 24 saat süre verdiği Rus isteklerini bildirdi. Buna göre Bulgaristan İstanbul Konferansı'nda belirlenen sınırlar dahilinde muhtar bir devlet olacak, Osmanlı kuvvetlerinin çekileceği Bulgaristan'da 2 yıl Rus askerleri bulundurulacak, Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsız hale gelecekler ve bu devletlere toprak verilecek, Osmanlı Devleti'nden savaş tazminatı alınacak idi.³⁰⁵ Bunlar ve benzeri ağır şartlar karşısında Türk temsilciler itirazda bulunmuşlar, ancak aynı akşam Grandük, Edirne'nin düşmek üzere olduğunu öğrenince ertesi gün muhataplarına daha sert çıkmış, görevinin bu maddeleri tartışmak değil, kabul edilip edilmediğini öğrenmek olduğunu söylemişti.³⁰⁶

22 Ocak'ta Edirne'nin düşmesi üzerine Ruslar, görüşmelerin burada sürdürülmesini istemişlerdi. Osmanlı hükümeti delegelerine verdiği talimatta Bulgaristan konusunda Müslümanların geri dönmelerinin, Bulgaristan'ın başına bir yabancıyı geçmemesinin, Bulgar ordusunda üçte bir oranında Müslüman bulundurulmasının, Karadağ'a, İstanbul Konferansı kararlarını aşmayacak ölçüde ve Dalmaçya tarafından toprak verilmesinin, Romanya'ya ve Sırbistan'a Vidin tarafından toprak verilmesinin, Bosna-Hersek'in muhtariyetinin engellenmesinin sağlanması ve Rusya savaş tazminatı karşılığında toprak isterse reddedilmesi bildirilmişti.³⁰⁷

Osmanlı delegeleri, Bâbüâli'den aldıkları talimata uygun olarak İstanbul Konferansı'nda çizilen daha küçük olmayacak bir Bulgaristan'ın kurulmasını, Sırbistan, Romanya ve Karadağ'a bağımsızlık verilmesini, Bosna Hersek'in muhtariyetini ve savaş tazminatı meselesini sonradan belirlenmesini öngören Edirne Ateşkes Antlaşması'nı 31 Ocak 1878'de imzaladılar.³⁰⁸

³⁰⁵ M. Celaleddin, .a.g.e, s. 551-553

³⁰⁶ Y. T. Kurat, a.g.e, s. 51

³⁰⁷ Y. T. Kurat, a.g.e., s. 57

³⁰⁸ Ateşkes antlaşmasına rağmen Ruslar'ın ilerlemeye devam ettikleri, göç eden Müslüman ahalinin İstanbul'u doldurduğu, Layard'ın Derby.'e gönderdiği 4 Şubat tarihli telgrafta ve İzmir'de bile göçmenler yüzünden tıkanıklık yaşandığı ise İngiltere'nin İzmir Konsolosu Reade'nin Layard'a yazdığı aynı tarihli raporunda belirtilmişti. (Şimşir, a.g.e., c.I, TTK Bs. Ank. 1989, s. 319-320.

Ateşkesin imzalanmasından sonra Ruslar Çatalca'yı aşip Büyükçekmece'ye yerleşmişler, böylece İgnatiev'in İstanbul'a ne kadar yaklaşırsa, antlaşma görüşmelerinde Rusya'nın o kadar avantajlı hale geleceği yönündeki görüşüne uygun bir durum ortaya çıkmıştı. Ruslar'ın ateşkesten sonraki ilerleyişi, Rus aleyhtarı Disraeli'nin daha serbest hareket etmesine yardım etmişti. İngiliz Elçisi Layard, İstanbul'daki İngilizler'in güvenliği için bir İngiliz filusunun Çanakkale Boğazı'nı geçip İstanbul'a geleceğini Bâbîâlî'ye bildirdi. Ancak İngilizler'in bu kararı Bâbîâlî'de endişeye neden olmuştu. Çünkü Rusya tarafının buna kayıtsız kalmayıp İstanbul'u işgal edebilecekleri düşünülüyor, ancak İngiltere'yi kararından döndürmek de mümkün görünmüyordu. Nitekim Rus Çarı'ndan gelen bir telgrafta İngilizler'in yeni tavrı karşısında İstanbul'a bir miktar asker gönderileceği bildiriliyordu. Çar'ın asıl niyeti ise İgnatiev'in telkinleri yönünde İstanbul'u işgal etmektir. Çar-İgnatiev uyumunun karşısında Grandük-Gorçakov ikilisi, Türkler'in hazırlıkları ve İngilizler'le savaşa ihtimali yüzünden İstanbul'un işgaline itiraz ediyordu. Bu arada 14 Şubat'ta İngiliz filosu İstanbul yakınlarına gelmiş ve Tuzla'da demirlemişti.

İgnatiev'in projesine uygun olarak Ruslar, İstanbul'a daha fazla yaklaşma kararı almışlar, karargah kurulacak yer olarak Yeşilköy (Ayastefanos) seçilmişti. Bâbîâlî 22 Şubat'taki açıklamasıyla Rus ordusunun Yeşilköy'e girebileceğini bildirdi ve ardından Rus karargahı buraya nakledildi. Bu gelişmeden sonra Edirne'de barış antlaşması için görüşmelere geçildi.

2.2.2. Ayastefanos Antlaşması Ve Yankıları :

Barış antlaşmasını hazırlamak üzere Osmanlı Devleti'ni bu kez, bir İngiliz gazetesine İngiltere'nin Bâbîâlî'yi ümitsizliğe düşürücü tavrını eleştirdiği için bu devletin baskısıyla istifa ettirilen Server Paşa'nın yerine Hariciye Nazırlığına getirilen Safvet Paşa ile Berlin Elçisi Sadullah Bey temsil edecekti.³⁰⁹ Rusya tarafında ise delege olarak, savaş ve antlaşma ortamının oluşmasında başrolü oynayan General İgnatiev ile o sıralarda İstanbul'da Rusya'nın Maslahatgüzarı olup ve sonradan 1883-1887 arasında Rusya'nın İstanbul Elçisi olarak görev yapacak olan³¹⁰ A. İ. Nelidov tayin edilmişti.

³⁰⁹ M. Celaleddin, a.g.e, s. 562

³¹⁰ A. N. Kurat, a.g.e, s. 105

Görüşmelerde ele alınan ilk konu Bulgaristan oldu. İgnatiev bu konuda ateşkes şartlarına ek olarak Bulgaristan'dan kaçan Türk ahalinin geri dönmeleri ve kalan Müslümanların da kovulması yönündeki isteğiyle³¹¹ 14 yıllık panslavist çabalarını kesin sonuca ulaştırmaya niyetli olduğunu ortaya koymuştu. İgnatiev'in bu niyetini açığa vuran ikinci ilginç teklifi, M. Celaleddin Paşa'nın deyişiyle "değil barış protokolünde, hatırda ve hayalde bile olmadığı halde", Girit'te vadedilen ıslahatın savsaklanmayıp bir an önce uygulanması oldu.³¹² Aynı yazara göre bu teklifin amacı, Slavlar uğruna yapılanlardan Rumlar'ın gücenmemesini sağlayıp, onları İngiliz himayesinden kurtarmaktı.³¹³ İgnatiev'in bildirdiği diğer şartlar şunlardı : Karadağ bağımsız hale gelecek, bu devlete ve bağımsızlıkları onaylayacak Sırbistan ve Romanya'ya geniş topraklar terkedilecek, Bosna Hersek'e muhtariyet verilecek, savaşta ve barışta Boğazlar ticaret gemilerine açık tutulacak, Bâbıâlf ya bir buçuk milyar rubleye yakın miktarda savaş tazminatı ödeyecek ya da bunun yerine toprak terkine, bu da olmazsa donanmasını teslim razı olacaktı. Özellikle son teklif Sultan II. Abdülhamid'in büyük muhalefetine maruz kalmış, 15 Şubat 1878 tarihinde Başvekil Ahmed Vefik Paşa'ya yazdığı hatta Sultan " her türlü fedakarlığı yapmaya razı olurum ama donanma hususunu kesinlikle redderim" ifadesiyle kararlılığını ortaya koymuştu.³¹⁴

Yapılan görüşmeler sonunda 3 Mart 1878 günü Ayastefanos Barış Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın başlıca hükümlerine göre bağımsızlığa yakın ölçüde muhtar bir Bulgaristan kurulacak, buradaki Türk asker ve memurlar ülkeden çıkarılacak, Rus birlikleri Bulgaristan'da iki yıl kalacaklar, yeni Bulgaristan'ın sınırları Tuna'dan Ege'ye uzanacak, Karadağ ve Sırbistan'a bağımsızlıklarının yanı sıra bir miktar toprak verilecek, Romanya'ya bağımsızlık, savaş tazminatı ve Dobruca bölgesi verilecek, güney Beserabya Rusya'ya bırakılacak, Bosna-Hersek'te İstanbul Konferansı'nda belirlenen, Girit'te 1868' belirlenen ıslahat ve düzenlemeler uygulanacak, Doğu Anadolu'daki Ermeniler lehinde

³¹¹ Böyle bir teklifte bulunulduğuna dair haberler Rus haber ajansınca 22 Şubat'ta yayınlanmış, Petersburg'daki İngiliz Elçisi Loftus, Derby'e gönderdiği yazıda bu yalanlamaya güvenilmemesi gerektiğini belirtmişti. (bkz. Şimşir, a.g.e., c. I, TTK. Bs. Ank. 1989, s. 348)

³¹² M. Celaleddin, a.g.e., s. 564

³¹³ M. Celaleddin, a.g.e., s. aynı yer

³¹⁴ M. Celaleddin, a.g.e., s. 570

ıslahata gidilecekti.³¹⁵ Bu antlaşmada yer alan "Tazminat-ı Harbiye ve Rusya teb'asının zarar ve ziyanı namı ile 1.410.000.000 ruble ödeyecektir" maddesinin yerine getirilmesinin Osmanlılar açısından imkânsız olduğunu bilen ve bu maddeyi kasten anlaşmaya koyduran İgnatiev maddenin devamındaki hükümle 1.milyar 10 milyon rublelik tazminata karşılık Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya verilmesini kabul ettirdi.³¹⁶

General İgnatiev'in diplomatik çabalarının ve yeteneğinin bir sonucu olan ve "Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği Panslavizm siyasetinin bir zaferi olarak saymak" gereken³¹⁷ bu antlaşmayı Rusya dışındaki devletlerin hazmetmesi imkansızdı. Özellikle Balkanlar'daki çıkarları Rusya'yla çatışan Avusturya³¹⁸ ile Rusya'nın Ege'den ve Doğu Anadolu'dan güneye inmeye çalıştığını gören İngiltere³¹⁹ Ayastefanos'tan oldukça rahatsız olmuşlardı.

Avusturya Dışişleri Bakanı Andrassy, daha 1878'in Ocak ortalarında genel bir kongre teklifini ortaya atmış, İngiltere de bunu hararetle desteklemişti.³²⁰ Bismarck ise devletin menfaatleri gereği Rusya ile İngiltere'yi karşı karşıya getirmek üzere Ruslar'ın İstanbul ve Boğazlar dahil güneye doğru ilerlemesine göz yumulmasını savunmakta olup³²¹ "Ayastefanos Antlaşması ile meydana çıkan, kendisinden uzak problemlerden memnundu ... Aynı zamanda bu sorunun çözümlenmesi için yapılacak kongrenin Berlin'de toplanması, kendisine siyasi çevrelerde bir üstünlük de sağlayacaktı."³²²

2.2.3. Ermeni Meselesinin Doğuşunda İgnatiev :

"Orta Asya'dan gelen Türkler Anadolu'nun kapılarına ulaştıklarında Anadolu Bizans idaresinde bulunuyor, Ermeniler de bu idareye tabi olarak yaşıyorlardı. Bizans

³¹⁵ Shaw-Shaw, a.g.e., c.II, s. 235-236 ; Koçu, a.g.e, s. 218-220

³¹⁶ Besim Özcan, "93 Harbi Felaketi ve Elveye-i Selase Dramı", Tarih ve Medeniyet Dergisi, sayı 39 (Haziran 1997), s. 38.

³¹⁷ Aydın, a.g.e., s. 11

³¹⁸ Uçarol, 1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Antlaşması (Ada'nın İngiltere'ye Devri), İÜEF. Yayınları, Edebiyat Fakültesi Bs. İst. 1978, s. 28

³¹⁹ Aydın, a.g.e., s. 12

³²⁰ A. N. Kurat, a.g.e., s. 88

³²¹ Mahmut Muhtar Paşa, Maziye Bir Nazar, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürakası, İst. 1341, s. 35.

³²² Uçarol, a.g.e., s.29

idaresinde bulunan Ermeniler bu idarenin maddi ve manevi baskısı ve zulmü altında inliyorlardı... Ermeniler'i Bizans zulmünden çekip kurtaran Türkler oldu... Selçuklu Devleti yıkılıp Osmanlı Devleti kurulunca, bu devlet de Selçuklular gibi Ermeniler'e huzur ve refah içerisinde yaşama imkânları verdi³²³

Daha çok Doğu Anadolu'da yaşayan ve buldukları hiçbir yerde ahalinin üçte birini oluşturmayan Ermeniler, Selçuklu fetihlerinden beri Türk hakimiyetinde yaşadıkları 800 yıllık sürede tamamen Türkleşmişler,³²⁴ bu nedenle Osmanlılar, Ermeniler için "millet-i sadıka" tabirini kullanmışlardı.³²⁵ Hatta 1860'larda Çarlığa sığınmış durumdaki Kafkasya Ermenileri'nin aksine Türkiye Ermenileri Osmanlılar'a olan sadakatlerini sürdürmüşler, Ermeni ileri gelenlerinden prens Mıgırdıç Dadyan, "Revue des deux Mondes" adlı dergide 1867'de çıkan inceleme yazısında Ermeniler'in hür durumları dolayısıyla Osmanlı yönetimine teşekkür ediyordu.³²⁶

Ruslar Ermeniler'i, İskenderun Körfezi'ne çıkma yönünde kullanmayı ilk düşünceleri, 1804'teki Rusya-İran savaşları sonucu Erivan ve çevresini ele geçirmeleriyle başlar.³²⁷ "1804'te İran ile olan harbi müteakip Erivan ve çevresinin Rusya'nın eline geçmesi ile Ermeniler üzerinde Rus hakimiyeti başladı. Rus hükümeti Ermeniler'in kendi fütuhat emelleri için gayet iyi bir alet olabileceklerinin, kısa bir zamanda farkına varmış ve onları bu yolda kullanmaya başlamıştı."³²⁸

1870'lerden itibaren Ermeniler'de de Balkanlı milletlerdeki gibi ayrılıkçı örgütlenmeler başladı. Bu cümleden olarak, 1872'de Van'da "Kurtuluş Birliği" adıyla ilk Ermeni bağımsızlık örgütü kurulmuştu.³²⁹ Bağımsızlık yönündeki çalışmalara rağmen Türk

³²³ Kocabaş, Ermeni Meselesi Nedir, Ne Değildir?, Vatan yayınları, İst. 1987, s. 15-18.

³²⁴ A. N. Kurat, a.g.e., s. 111

³²⁵ Haslip, a.g.e., s. 164

³²⁶ Edgar Granville, Çarlık Rusyası'nın Türkiye'deki Oyunları, Çev. Orhan Arıman, Yarıncı yayınları, Ank. 1967, s. 26.

³²⁷ A. N. Kurat, a.g.e., s. 111-112

³²⁸ Yusuf Akçura, Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, TTK Bs., İst. 1940, s. 49.

³²⁹ A. N. Kurat, a.g.e., s. 114; Bir başka bilgiye göre "İlk Ermeni İhtilal Komitesi 1873'te Portakalyan tarafından teşkil edilerek Asya gazetesi neşredilmeye başlandı. Bundan sonra Araratyan Komitesi kuruldu. (Neşide Kerem Demir, Türkiye'de Ermeni Meselesi, Şafak Matb. Ank. 1976, s. 47.

makamlarıyla iyi geçinmeye özen gösteriliyor, Ermeni patriği, 1876'da bir yandan İngiliz Elçisi Elliot'la görüşmesinde “ Eğer Avrupa'nın bu işe müdahalesi ve dikkatlerinin çekilmesi için ihtilal ve isyan çıkarmak lazımsa bunu yapmak hiç de zor değildir” derken, diğer yandan İstanbul Konferansı kararlarının değerlendirildiği toplantıda ayağa kalkıp “ Eğer bu muazzam devletin yıkılması mukadderse bizler onun enkazı altında gömülmeyi vazife biliriz. Şeref ve namus ile ölmek utanç içinde yaşamaktan iyidir” diyebiliyordu.³³⁰ Hatta Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Ermeni üyelerden Halep mebusu Monak Efendi ve Erzurum mebusu Hamazosb Efendi, Rus himayesine hiçbir zaman muhtaç olmadıklarını söylemişlerdi.³³¹

Ruslar'ın Ermeniler'e karşı tavrı ise bu döneme kadar pek tutarlı olmamış, bazı dönemlerde Ermeniler için Türkiye, Kafkaslar'daki Rus valilerinin imha politikasına karşı tek sığınak olurken ve Ermeni bağımsızlığının fiilen gerçekleşmesi söz konusu olduğunda çarlar bu isteklere kulak tıkamaktan çekinmezken, Ermeni gönüllülerine ihtiyaç duyduklarında bu milleti iltifata boğmaktan ve umutlandırmaktan geri durmamışlardı.³³² “Doğu Anadolu'yu elinde tutmayı planlayan Rusya, müstakil bir Ermenistan fikrine aslında taraftar değildi. Onun yapmak istediği şey Osmanlı Ermenileri'nin tıpkı Balkan milletlerinde olduğu gibi sempatisini kazanmak ve bunlar üzerinde nüfuz kurmaktı.”³³³

‘93 Harbi’nde Ruslar Doğu Anadolu’da işgal ettikleri yerlerde yaşayan Ermeniler’i kıskırtmak için çok uğraşmışlar, Ermeniler de yaptıkları yardımın karşılığını alabilmek için Şubat 1878 başlarında Patrik Nerses imzasıyla hazırladıkları bir muhtırayı Grandük Nikola’ya ve İgnatiev’e göndermişlerdir. Muhtıradaki şu cümleler , Ermeniler’in beklentilerini ortaya koymasından dikkat çekicidir: “...biz, Rumeli’deki dindaşlarımıza benzemekten başka bir şey istemiyoruz. Türkiye’de Ermenistan denilen bir vatana bağlı bir halk vardır. Kendileri için orada bir idare kurulması pek kolaydır... Büyük kurtarıcımız imparator hazretlerinin gölgesinde bir vatanda yaşamak, gelişmek için Ermeniler her türlü vasıtalara sahip bulunmaktadırlar... Eğer kendilerinin yeter derecede idare kudretine sahip olmadıkları ileri sürülürse Rumeli’de yapıldığı gibi bir idare şekliyle

³³⁰ Sadi Koçaş, Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk- Ermeni İlişkileri, Altınok Matb. Ank. 1967, s. 74-75

³³¹ Hakkı Tarık Us, Meclis-i Mebusan 1293 Zabıt Ceridesi, c. I, Vakit Matb. İst., 1939, s. 175.

³³² Granville, a.g.e, s. 22-23.

³³³ Küçük, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897), İst. 1984, s. 2.

bu işin temini mümkündür...»³³⁴ Ocak'ta başlayan barış görüşmeleri sırasında da Ermeniler'in Edirne Başpiskoposu Kevork Rusçukliyan, eski Filibe Rus Konsolosu Gerov aracılığıyla İgnatiev'in huzuruna çıkmış, İgnatiev kendisine şunları söylemişti: "Evet, Rus ordusu Erzurum'a kadar ilerlemiş ve orayı işgal etmiştir. Ermenistan'ın o kısmı şimdi hürriyetten istifade etmektedir. Fakat Ermeni milleti bir millet olarak Bulgarlar'ın elde ettiği hürriyete ulaşamayacaklardır. Çünkü Ermeniler Ermenistan'da hazır bulunmadılar, ölü kelime halinde kaldılar. BEN ÜÇ YILDAN BERİ ERMENİ DAVASININ SAVUNUCUSU VE VEKİLİ OLMUŞ İDİM. Taşralı Ermeniler'in yoksul ilgisiz, özellikle öteye beriye dağıtılmış vaziyetlerini bir tarafa bırakalım... Madem ki Türk tebaasınız gelecekte ümitli olarak bu dakikadan sonra ilim ve bilgi, medeni terbiye, maddi ve manevi araçlarla, iç örgütle, siyasetin size bağımsızlık vereceği gün için hazır bulununuz. Ben daima patrikinizi desteklemeye hazırım." Daha sonra defalarca Gerov, Nelidov ve İgnatiev'in aracılıklarıyla Grandük Nikola ile görüşen Rusçuklian, O'nun 8 Şubat'ta Ermeni kilisesini ziyaret etmesini sağlamış, Grandük, "Ermeniler'in sevgi gösterilerinden çok memnun kaldım. Memnuniyetimi ve ne Rumlar'dan ne de diğer milletlerden böyle iyi bir kabul görmediğimi kardeşim İmparator'a telgrafla bildirdim... Patrikinize yazınız, ümitleriniz boşa çıkmayacak. Ne ben ve ne de kardeşim İmparator sizi unutmayız. Müsterih olunuz, kardeşimle görüşmedeyiz" sözleriyle Rusya'nın Ermeni meselesini resmen ele aldığını açıkça ortaya koymuştu.³³⁵

Sonunda 3 Mart'ta imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16.maddesiyle Bâbîâlî Doğu Anadolu Ermenileri'ne karşı Ruslar'la işbirliği yapmaları yüzünden hiçbir takibatta bulunmamayı ve Ermeniler'in durumunu düzeltmek amacıyla reformlar yapmayı kabul etmiş, bu madde bağımsızlık bekleyen Ermeniler'i memnun etmemişse de Ermenistan denilen bir ülkenin varlığının kabul edilmesi ile Ermeniler'in Kürt ve Çerkes unsurlara karşı korunacağı sözünün verilmesi önemli kazançlar olarak kabul edilmişti. "Bunu da Balkanlar'daki bölünmeyi Anadolu'da da gerçekleştirmek için atılan bir adım saymak gerekirdi." ³³⁶

³³⁴ Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İst. 1987, s. 202

³³⁵ Uras, a.g.e., s. 212-215.

³³⁶ Y. T. Kurat, a.g.e., s. 71

Rus isteklerine göre Balkanlar'ın haritasına göre yeniden çizen³³⁷ ve yakındoğudaki tüm durumu değiştiren³³⁸ Ayastefanos Antlaşması'nın gözden geçirilmesi için bir kongrenin toplanması konusu tartışılırken İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bu iki devletin ittifakı ve Kongre'de İngiltere'nin Bâbîâlî'yi desteklemesine dair gizli görüşmeler başlamıştı.³³⁹ Ancak İngiltere'nin bu destek karşılığında Kıbrıs Adası'nın yönetimini istemesi Bâbîâlî'nin kolaylıkla kabul edemeyeceği bir şart idi. İngilizler ise Kıbrıs'ı özellikle seçmişlerdi. Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan bu stratejik ada, konumundan dolayı sonradan "hareketsiz duran bir uçak gemisine" benzetilmiş,³⁴⁰ bu dönemde ise Rusya'nın güneye inişi tehlikesine karşı kullanılmak istenmişti. İngiliz devlet adamı Disraeli, Kıbrıs'ın alınması fikrini daha 1847'de ortaya atmış 5 Mayıs 1878'de Kraliçe'ye yazdığı bir yazıda da "Eğer Bâbîâlî Kıbrıs'ı majestelerine verecek ve karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarını Rus istilasına karşı İngiltere'nin savunacağını taahhüt eden bir antlaşma yapacak olursa İngiltere'nin Akdeniz'deki kudreti büsbütün artacak ve majestelerinin Hindistan İmparatorluğu da son derece kuvvetlenecektir...Kıbrıs Batı Asya'nın anahtarıdır..." diyerek İngiltere'nin niyet ve kararlılığını ortaya koymuştu.³⁴¹ Ayastefanos Antlaşmasıyla "Rusya'nın Ermeniler üzerine kurmaya çalıştığı nüfuzdan korkan İngiltere O'nun sıcak denizlere inme emeline set çekmek uğruna, Elenizm ve Bulgarcılığa sahip çıktığı gibi bu seferde Hindistan yolunun emniyeti için Ermeni meselesine sahip çıkmaya hazırlanıyordu."³⁴² 1 Nisan'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Lord Salisbury yardım şartlarını Kıbrıs'ın kendilerine terki dışında bir madde daha eklemişti. Buna göre Osmanlılar Asya topraklarındaki Hıristiyan ahali için geniş reformlar yapmayı kabul edecekti. Buradaki "Hıristiyanlar" dan kasıt Ermeniler'di³⁴³ ve

³³⁷ F. Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matb. Ank. 1968, s. 34

³³⁸ R. W. Seton-Watson, The Rise of Nationality In the Balkans, London, 1917, s. 107

³³⁹ A. N. Kurat, a.g.e., s. 88

³⁴⁰ Atilla Atan, "Kıbrıs", BTDD., Sayı : 14 (Nisan-1986), s. 56

³⁴¹ Haslip, a.g.e, s. 157-158 ; Y. T. Kurat, a.g.e., s. 82

³⁴² Kocabaş, a.g.e, s. 47.

³⁴³ Timur, a.g.e, s. 316.

bu teklif Ermeniler'in memnun edilmek suretiyle Çarlık Rusyası'nın nüfuzundan uzaklaştırılması amacını gütmekteydi.³⁴⁴

İngiliz Elçisi Henry Layard, Kıbrıs'la ilgili teklifi 25 Mayıs'ta resmen Bâbiâli'ye bildirdi.³⁴⁵ 4 Haziran'da Hariciye Nazırı Safvet Paşa'yla İngiliz Elçisi Layard arasında imzalanan konvansiyon Sultan II. Abdülhamid tarafından, Rusya Doğu Anadolu'dan çekilince Kıbrıs'ın geri verilmesi şartı ve "Hukuk-u Şahaneme asla halel gelmemek üzere" kaydıyla ancak 15 Temmuz'da onaylandı.

Görüldüğü gibi İgnatiev'in faaliyetlerinin dolaylı sonuçlarıyla Osmanlı Devleti - Avrupa ilişkilerinde "Ermeni Meselesi" adıyla yeni ve uzun yıllar devam edecek bir problem ortaya çıkarken, ayrıca koca bir toprak parçası Ayastefanos'un ta'dilinde İngiltere'den yardım görme umudu besleyen Osmanlı Devleti'nden koparılmış oluyordu.

2.2.4. Berlin Antlaşması :

Burada Berlin Kongresi'nin ayrıntılarına girilmeyecek, ancak İgnatiev'in diplomatik zaferini ifade eden Ayastefanos Antlaşması'nın nasıl değiştirildiği ortaya konacaktır.

13 Haziran ile 13 Temmuz arasında toplanan Kongre " XIX.yüzyılın ikinci yarısındaki büyük diplomatları bir araya" getirmişti.³⁴⁶ İngiltere'yi Disraeli ve Salisbury, Avusturya'yı Andassy, Rusya'yı Gorçakov ve Şuvalov (Rusya'nın Londra Elçisi), Fransa'yı Waddington, İtalya'yı Kont Korti, Almanya'yı Bismarck ve Bâbiâli'yi de Aleksandr Karatodori Paşa'yla Mehmet Ali Paşa temsil ediyordu.

Bâbiâli'nin büyük ümidler beslediği Berlin Kongresi 13 Temmuz'da imzalanan antlaşmayla son buldu. Antlaşmadan Almanya dışında memnun devlet yoktu. Disraeli'nin çabalarıyla Ayastefanos'ta öngörülen " Büyük Bulgaristan" Tuna'yla Balkan dağları arasına sıkıştırılarak dar bir şerit haline getirilmiş, Balkan dağlarının güneyi " Doğu Rumeli" adıyla yapay bir eyalet haline getirilerek Türkiye'ye iade edilmiş,³⁴⁷ bu da Rusya'yı en büyük kazancından mahrum kıldıktan başka, İgnatiev'in 14 yıllık çabalarını

³⁴⁴ Mithat Sertoğlu, " 1878 Osmanlı-İngiliz Antlaşmasına Dair Bazı Yeni Belgeler", VII. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler) c.II, TTK.bs. Ank. 1973, s. 605

³⁴⁵ Y. T. Kurat, Henry Layard ..., s. 84

³⁴⁶ Y. T. Kurat, a.g.e., s. 119

³⁴⁷ Haslip, a.g.e., s. 162

boşa çıkarmıştır. Osmanlı Devleti de Büyük Bulgaristan'dan kurtulmuş ancak İngiltere'nin destek sözüne rağmen Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya bırakılmasına engel olamamıştır. Avusturya topraklarına katmak istediği Bosna-Hersek'in ancak işgali ve idaresini üstlenmeyle yetinmek zorunda kalmış, Doğu Anadolu'dan Rusya'nın uzaklaştırılmaması da İngiltere için iyi olmamıştır. Her ülkenin az da olsa kazançları da olmuş, bu cümleden olarak İngilizler Ayastefanos'taki Ermeniler'le ilgili maddenin Berlin Antlaşması'na 61.madde olarak girilmesiyle Ermeniler vasıtasıyla Protestan Hıristiyanların koruyucusu rolünü üstlenme fırsatı bulmuştur.³⁴⁸

"Büyük devletler bu antlaşma ile Osmanlı Devletinin durumunun sağlama bağladıklarını söylemişlerse de beşbuçuk milyon nüfus, 212 bin kilometre kare arazisini kaybeden Osmanlılar sonuçtan memnun kalmamışlar, bütün devletler Berlin muahedesi ile imparatorluğun zararına arazi ve başka menfaatler sağlamışlardı."³⁴⁹ "Berlin Kongresindeki gerginlikten en kârlı çıkan.... Prens Bismarck'tı.... O, doğu sorunun çözümündeki namuslu aracı rolünden kongrede ustaca yararlandı ve... her şeyde önce Alman sorununa hizmet etmiş oldu."³⁵⁰

³⁴⁸ Sander, Anka'nın..., s. 240

³⁴⁹ Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, Enderun Kitabevi, İst. 1986, s. 48.

³⁵⁰ Konstantin Kossev, "Bismarck'ın Doğu Politikası ve Bulgaristan'ın Kurtuluşu" Çev. Fahri Çeliker, ATB, sayı 9 (Şubat 1980), s. 100.

SONUÇ

General İgnatiev, Çar II. Aleksandr'ın Mart 1881'de bombalı bir saldırıda öldürülmesi üzerine³⁵¹ tahta geçen III. Aleksandr tarafından Louis Melikof'un yerine İçişleri Bakanlığına getirilmiş³⁵² ancak 1882'de Çar'a meclisi yeniden kurmasını önerince III. Aleksandr İgnatiev'i Bakanlık görevinden uzaklaştırmıştır. İgnatiev'in son görevi Rusya'nın Orta Asya topraklarının yönetimi için reform programı hazırlamak üzere oluşturulan bir komiteye başkanlık etmek olmuş,³⁵³ bir daha önemli bir yönetim görevi almayan İgnatiev 3 Temmuz 1908'de ölmüştür.

Daha 17 yaşında iken Rus muhafız alayında subaylığa başlayan ve 1856'da Rusya'nın Londra Askeri Ataşesi olan İgnatiev'in diplomatik faaliyetleri 1858'de Orta Asya Türk Hanlıkları ve 1860'da Çinliler'le yaptığı temaslarla başlar. Başarılı faaliyetleriyle Generalliğe ve Çar'ın yaverliğine kadar yükselen İgnatiev Rusya Dışişleri'nde Asya Masası'nın başındayken 1864'de bu ülkenin İstanbul Büyükelçisi olmuş, bu görevde bulunduğu 14 yıl boyunca ortaya koyduğu diplomatik yeteneği ile hem '93 Harbi'ne giden yolu açmış, hem de belki tarihin gördüğü en ağır antlaşmalardan biri olan Ayastefanos Barışı'nın imzalanmasında başrolü oynamıştır.

Bu çalışmayı hazırlarken ortaya konulmaya çalışılan "İgnatiev '93 Harbi sürecinde en önemli rolü oynamıştır" tezini, çalışma boyunca verilen bilgiler de doğrulamaktadır. Görüldüğü üzere İgnatiev göreve başladığı günden itibaren tüm faaliyetlerini panslavist Rus emellerini gerçekleştirmek amacı çerçevesinde yürütmüştür. Bu yoldaki faaliyetlerini dört grupta toplamak mümkündür :

Bunlardan birincisi Osmanlı idarecilerini etkisi altına almak idi. İgnatiev bu hususta başarılı olduğuna o kadar inanmıştı ki "bir defasında Çar'a takdim ettiği bir raporunda <<bu kulunuz tarafından vaki olan çalışmalar neticesinde Türkiye öyle bir hale gelmiştir ki Haşmetmeabın Rusya içindeki nüfuzu aynen Türkiye dahilinde de caridir. Bu memlekette hükümdar olan padişah, bu hükümetin resmi daireleri ve bilhassa Bâbîâî ile Harbiye ve Maliye Nezaretleri ve vilayetler sefaretimizin emri altındadır>> diyebilecek kadar

³⁵¹ Schevill, a.g.e., s. 607

³⁵² Blaisdell, a.g.e., s. 79.

³⁵³ Richard A. Pierce, Russian Central Asia (1867-19179, Los Angeles, 1960, s. 82

küstahlığını ileri götürmüştü.³⁵⁴ Bu yönde Mahmud Nedim Paşa'nın iki dönemdeki sadareti İgnatiev'in Bâbîâlî aleyhindeki faaliyetlerinde “ altın fırsatlar” oldu. Zaten devlet idaresinde ehil bir kimse olmayan M. Nedim Paşa'nın gaflet ve acizlik derecesindeki icraatları “ bir Rus istila ordusunun yapamayacağı tahribat” şeklinde nitelenmiş³⁵⁵ Abdurrahman Şeref Efendi ise “ General İgnatıyef ne kadar çalışsa daha fazla kötülük edemezdi” değerlendirmesini yapmıştır.³⁵⁶

İgnatiev'in ikinci grup faaliyetleri Osmanlı ıslahat girişimlerini sabote etmek yönünde olanlardı. Bu yöndeki en büyük çabası, göreve geldiği sırada kurulan Tuna Vilayeti'ndeki başarılı icraatıyla Bulgarlar'ın şikayetlerini gidermeye başlayan Vali Midhat Paşa'yı görevinden uzaklaştırmak idi ki bunu da sonunda başarmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi aynı amaçla çok yararlı bir girişim olan Rumeli Demiryolları Projesi'ni de durdurmayı başarmış, ıslahat projesi diye hazırladığı ancak, Osmanlılar'ın aleyhine olan pek çok düzenlemeyi M. Nedim Paşa sayesinde Bâbîâlî'ye uygulatmıştır.

Hakkında “ panslavizmin istikbaline onun kadar inanan bir kimse yoktu”³⁵⁷ değerlendirmesi yapılacak kadar panslavizm ülküsünün önemli isimlerinden birisi olan İgnatiev, üçüncü olarak Osmanlı Rumelisi'ndeki Slav teb'anın bağımsızlık yönündeki faaliyetlerini bazen bizzat direktif vererek yönetmiş ve himaye etmiş, Rus Elçiliği'ni “ panslavizmin propaganda ve casusluk merkezi haline” getirmiştir.³⁵⁸ Bu yönde özellikle ileride hükümdarı olmayı arzuladığı³⁵⁹ Bulgaristan üzerinde durmuştur. Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasında ve isyancı Bulgar çetelerinin faaliyetlerini yönlendirmede rol oynadığı gibi Girit'te 1866'da çıkan isyandan da faydalanmak istemiş, Abdülaziz'e yaptığı Girit'in Yunanistan'a terkine dair tavsiye sert bir dille cevaplanmıştı. İgnatiev'in Ayastefanos'ta beklenmedik biçimde Girit'in durumunu gündeme getirmesi herhalde 1866'da maruz kaldığı ve unutamadığı muamelenin intikamını alma düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır.

³⁵⁴ Çark, a.g.e., s. 117-118.

³⁵⁵ Danışman, a.g.e., c. XII, s. 188

³⁵⁶ A. Şeref, a.g.e., s. 149

³⁵⁷ Haslip, a.g.e, s. 67

³⁵⁸ A. N. Kurat, “ Panslavizm”, s. 267

³⁵⁹ A. N. Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 86

İgnatiev son gruptaki faaliyetleriyle sonuçta kaçınılmaz gördüğü bir Osmanlı-Rus Savaşında Bâbîâlî'yi askeri ve diplomatik bakımlardan suçlu ve desteksiz bırakma yönünde çaba sarfetmiştir. Avrupa'daki gelişmeler zaten Paris uyumunu ortadan kaldırmış, Almanya'nın kuruluşu sırasındaki savaşlar, Fransa ile Avusturya'yı Rusya'nın faaliyetlerine tepki gösteremeyecek derecede sarsmış, Almanya ise Fransa ve Avusturya'ya karşı Rusya'nın dostluğunu korumayı ilke edinmişti. Geriye İngiltere kalıyordu ki uzun uğraşlarla bir yandan Balkan isyanları bir Hıristiyanlık davası haline getirilerek, bir yandan Londra protokolünün Bâbîâlî'ce reddiyle Türkler uzlaşmaz taraf konumuna getirilerek ; diğer bir yandan " Tenzil-i Faiz" kararı çıkarttırılıp İngilizler'in en çok değer verdikleri mali çıkarlarının Bâbîâlî tarafından zedelenmesi sağlanarak, bu devlet de Türkiye aleyhtarı ülkeler grubuna dahil edildi.

İgnatiev'in ve diğer Rus panslavistlerinin baştan beri amaçları "asırlar boyunca nüfus yapıları bakımından Anadolu vilayetleri kadar Türk özelliği taşıyan" topraklar üzerinde,³⁶⁰ sözde "Ortodoks-Slav kardeşleri Türk boyunduruğundan kurtarma rolünü üzerlerine alan Rus Çarları"³⁶¹ himayesinde büyük bir Slav Devleti kurulmasını sağlamak idi. Türkler tüm destek yollarından mahrum bırakıldıktan sonra çıkan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, bu amacın gerçekleşmesi çabalarının bir ürünüdür. "Çok milletli bir imparatorluk toprağında tek milletli bir devlet yaratmak için girişilen köklü bir operasyon hareketi"³⁶² olan bu savaşta Ruslar ve Bulgar yandaşları, Bulgaristan'ı yalnızca Bulgarlar'ın yaşadığı bir ülke haline getirmek için büyük bir soykırım uygulamışlar, savaş boyunca Tuna ve Edirne Vilayetleri'nden yaklaşık 600 binden fazla Türk 500 yıllık yurtlarından sökülüp atılırken,³⁶³ 350 bin Türk de vahşice katledilmiştir.³⁶⁴ Savaş sonunda imzalanan ve İgnatiev'in 14 yıllık çabalarının sonucu olan Ayastefanos Antlaşması'yla " Büyük Bulgaristan" hedefine ulaşıldıysa da Ruslar'dan bu kadar kesin askeri ve diplomatik

³⁶⁰ Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan ve Bulgaristan Türk Azınlığı Sorunu", HÜ. AİİTE, Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu, TTK.Bs., Ank. 1992, s.115

³⁶¹ A.N.Kurat, a.g.e., s.100

³⁶² Şimşir, a.g.e., c.II s.XXX

³⁶³ Bu büyük göçte Türkler'in yaşadıklarının trajikliğini A. Saib, "Bu hengâmda Rumeli ahali-i müslimesinin çektiği eziyet ve cefa kalemle yazılacak şeylerden değildir" diyerek ifade etmiştir. (Ahmet Saib, Son Osmanlı - Rus... s. 338.)

³⁶⁴ Memişoğlu, a.g.m., s.116

zaferler beklemeyen İngiltere ve Avusturya'nın arabuluculuğuyla toplanan Berlin Kongresi panslavistleri hayal kırıklığına uğratan şekilde sonuçlandı.

İgnatiev'in faaliyetleri her şeye rağmen, uzak vadede de olsa Osmanlı Devleti'nin aleyhindeki bazı gelişmelere zemin hazırlamıştır. Her şeyden önce İgnatiev vasıtasıyla seslerini yükselten Ermeniler Ayastefanos'ta ve Berlin'de birer maddeye sahip olmuşlar bu tarihlerden itibaren yalnızca Türk-Rus ilişkilerinde değil, belki daha çok Türkiye-Avrupa ilişkilerinde yapay bir “ Ermeni Meselesi” ortaya çıkarılmıştır. İkinci olarak bu savaşta Osmanlı Devleti aleyhinde geniş kapsamlı bir bloğun oluşması ve hatta İngiltere'nin bile diplomatik destek karşılığında Kıbrıs'ı ele geçirmesi³⁶⁵ Bâbıâli'nin dış politikasında yön değişikliğine neden olmuş, İstanbul'dan zaman içinde etkili olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yerini Germen nüfuzu almış özellikle Sultan II. Abdülhamid Almanya ile dostluğa büyük önem vermeye başlamıştır.³⁶⁶ İgnatiev'in neden olduğu gelişmelerle dolaylı yoldan Almanya'ya yanaşmak zorunda kalan Sultan II. Abdülhamid, kendi deyimiyle bazen Rusya'ya bazen Almanya'ya dostluk gösterip politikasını “ daima teraziyle tarttığı”³⁶⁷ için Osmanlı Devleti bu dostluktan zarar görmezken İttihat ve Terakki Partisi egemenliğinde geçen II. Meşrutiyet devrinde bu dostluk, Osmanlıları I. Dünya Savaşı felaketine sürüklemiştir.

Çalışmamızın sonunda İgnatiev'le ilgili bir olayı nakletmek ve bu olayla İgnatiev'in 14 yıllık faaliyetine temel oluşturan misyonu ortaya koymak istiyoruz. İgnatiev'in Rum Patrikhanesi'ni ziyaretlerinden birinde o zamanki Patrik Yermanos, bir sandıktan 1821'deki Yunan İhtilali'ne yardım suçuyla asılan Patrik Gregorius'un Çar I. Aleksandr'a yazdığı bir mektubu çıkarır ve İgnatiev'e okur. Mektup İgnatiev'in ifadesiyle “ Türkler'i dünya siyasi ve askeri hayatında korkulacak bir varlık olmaktan çıkaracak hatta bağımsız

³⁶⁵ II. Abdülhamid bir muhtırasında İngiltere'ye olan kızgınlığını şu suçlayıcı cümlelerle ifade etmiştir : “ İngiltere Devleti ... Rusya ile vuku bulan muharebe-i ahireye sebebiyet vermiş ve muahharen donanmasını Dersaadet'e idhal için Rusya'yı Ayastefanos'a kadar getirmiş ve daha sonra Kıbrıs'ı zabt için Berlin kongresini cem'e muvaffak olmuş ve bu sırada Devlet-i Aliyye'nin mazarratına olarak müstefid eylemediği bir hükümet bırakmamıştır ...” (bkz. Uzunçarşılı, “ İkinci Abdülhamid'in İngiliz siyasetine dair muhtıraları”, TD.c.VII, sayı : 10'dan ayırbaşım, Osman Yalçın Matb., ist. 1954, s. 50)

³⁶⁶ Tahsin Paşa, Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları, Milliyet Matb. İst. 1931, s. 62

³⁶⁷ Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, Selçuk Yayınları, Konya, 1986, s. 49-50

bir millet olabilmekten mahrum edecek çok dikkate değer tavsiyeler ihtiva ediyordu.”³⁶⁸ Bu tavsiyeler özetle şunlardı : “ Türkler’i maddeten ezmek ve yıkmak mümkün değildir... Onların bütün meziyetleri hatta kahramanlık ve şecaat duyguları da geleneklerine olan bağlılıklarından ahlaklarının sağlamlığından gelmektedir. Türkler’de önce itaat duygusunu kırmak ve manevi bağlarını yok etmek dini inançlarını zayıflatmak gerekir. Bunun da en kısa yolu milli ve manevi geleneklerine uymayan dış fikirler ve davranışlara onları alıştırmaktır... Maneviyatları sarsıldığı gün Türkler’i kendilerinden şeklen çok güçlü kalabalık ve zahiren hakim kudretler önünde zafere götüren asıl kuvvetleri sarsılacak ve maddi araçların üstünlüğüyle yıkmak mümkün olabilecektir...”

General İgnatiev yukarıdaki tavsiyeler hakkında “ Benim Osmanlı Devleti nezdinde görevli olduğum sırada bu teşhisler tamamen tecelli etti” yorumunu yapmıştır.³⁶⁹ “ İgnatiev ‘93 Harbi’nin her safhasında en önemli rolleri oynamıştır” tezini savunan çalışmamız sanırız O’nun bu “ tecelli”nin gerçekleşmesindeki katkısını bir yüksek lisans tezi çerçevesinde ortaya koymuştur.

³⁶⁸ Ercan, a.g.e., s. 26

³⁶⁹ Ercan, a.g.e., s. 27

BİBLİYOGRAFYA

I-ARŞİV BELGELERİ : (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) :

İrade (Bulgaristan Kataloğu) :

- Nr. 8 : Bulgar topraklarına giren Sırp tahrikçilerin dağıttıkları ilanlarla halkı kışkırtıklarına dair
- Nr. 16 : Bulgar İhtilal çetelerinden bir kısmının Sırp topraklarında üslendiklerine dair
- Nr. 18 : Stefanaki Bey'in papasevi açma izni için yaptığı başvuruya dair ...
- Nr. 68 : Katolik olmak isteyen Bulgarlar'a dair..
- Nr. 92 : Sırp'ların Bulgarlar'la ilgili tahriklerine dair...
- Nr. 93 : 1868'deki Tuna isyanı üzerine Midhat Paşa'nın olağanüstü görevle bölgeye gönderilmesine dair
- Nr. 96 : 1868 Tuna isyanı sırasında çetecilerin amaçları ve halkı tahriklerine dair..
- Nr. 101 : 1868 Tuna isyanı sonucunda Hacı Dimitri ve Stefan Karaca'nın ölümlerine dair...
- Nr. 102 : 1868 Tuna isyanının bastırılması sonrasında bazı Bulgarlar'ın Bâbîâlî'ye teşekkür mektubu gönderdiklerine dair...
- Nr. 110 : Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşuyla ilgili olarak Rum Patrikhanesi'nin bildirdiği itiraza dair...
- Nr. 123 : Levski'nin 1872'de yakalanıp asıldığına dair
- Nr. 133 : Hersek'te çıkan isyan üzerine buranın Bosna'dan ayrı bir vilayet haline getirilip, Valiliğine Rauf Paşa'nın tayinine dair ...
- Nr. 134 : Hersek isyancılarının faaliyetine dair...
- Nr. 149 : İngiltere'nin baskısıyla Edirne Valisi Akif Paşa'nın azledilip, yerine Tuna Valisi Asım Paşa'nın tayinine dair...

Yıldız Esas Evrakı :

- Kısım : 36, : Evrak : 130/17, Zarf : 152, Karton : X : Bâbîâînin İstanbul Konferansı öncesinde tüm ülke çapında ıslahat yapmaya niyetli olduğunu İngiliz Dışişleri Bakanı Derby'e bildirdiğine dair....

Kısım : 14, : Evrak : .../17, Zarf : 126, Karton : II, : Lord Salisbury'nin II. Abdülhamid'e sunduğu rapora ve buradaki uyarılarına dair....

Kısım : 36, : Evrak : 130/24, Zarf : 152, Karton : X : Lord Derby'nin Osmanlılar'a İngiliz yardımı beklememeleri yönündeki uyarısıyla ilgili sözlerine dair...

Kısım : 36, : Evrak : 130/65, Zarf : 152, Karton : X : Londra Protokolü'nün Meclis-i Mebusan'da reddedilmesine dair ...

İrade (Hariciye) :

Nr. 12045 : İgnatiev'in elçi tayini öncesinde 1861'de cülus tebriki için İstanbul'a geldiğine dair....

Nr. 13168 : İgnatiev'e Rusya tarafından "Büyükelçi" ünvanının verildiğine dair....

Nr. 16143 : Adalet Fermanı'nın Rusya'da iyi karşılandığını bildiren, Petersburg'daki Osmanlı Elçiliği'nden gelen telgraf

Nr. 16187 : Adalet Fermanı'nın İngiltere'de iyi karşılandığını bildiren, Londra'daki Osmanlı Elçiliği'nden gelen telgraf

Nr. 16329 : " Selanik Vak'ası"nda öldürülen Alman ve Fransız konsoloslarının ailelerine ödeme yapılmasına dair...

İrade (Meclis-i Mahsus) :

Nr. 1459 : Rumeli'de inşa edilecek demiryolları için düşünülen güzergaha dair...

II- TÜRKÇE BASILMIŞ KİTAPLAR :

1. AKARLI, Engin Deniz, Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978
2. AKÇURA, Yusuf, Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, TTK Basımevi, İstanbul, 1940.
3. ARMAOĞLU, Fahir, Siyasi Tarih Dersleri (1789-1919), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961
4. AYDIN, Mahir, Şarkî Rumeli Vilayeti, TTK. Basımevi, Ankara, 1992
5. AYVERDİ, Samiha, Osmanlı-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri, Turan Neşriyat Yurdu, Bâhâ Matbaası, İstanbul, 1970
6. BALTALI, Kemal, 1859-1871 Yılları Arasında Karadeniz'in Tarafsızlığı Sorunu, Elif Matbaası, Ankara, 1973

7. BELİĞ, Mahmud, Bulgar Komitacılarının Tarihi ve Balkan Harbinde Yaptıkları, Askeri Matbaa, İstanbul, 1936
 8. BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978
 9. BERKOK, İsmail, Tarihte Kafkasya, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958
 10. BOZKURT, Gülnihal, Alman- İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), TTK. Basımevi, Ankara, 1989
 11. ÇARK, Y.G, Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953), Yeni Matbaa, İstanbul, 1953.
 12. ÇAVLI, Emin Ali, Kırım Harbi, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1957
 13. DANIŞMAN, Zuhuri, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c. XII, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1966
 14. DANIŞMEND, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972
 15. DEMİR, Neşide Kerem, Türkiye'de Ermeni Meselesi, Şafak Matbaası, Ankara, 1976.
 16. ERASLAN, Cezmi, II. Abdülhamid ve İslam Birliği, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1992
 17. ERCAN, Yavuz, Ondokuzuncu Yüzyılda Balkanlarda Kilise, Şafak Matbaası, Ankara, 1987
 18. ERENDİL, Muzaffer, Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1976
 19. ERGENÇ, Leman, Bulgar Yayınlarında Türkler, TTK. Basımevi, Ankara, 1989
 20. ERKAN, Süleyman, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon, 1996
 21. ERKİN, Feridun Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara, 1968
 22. GİRGİN, Kemal, Çağdaş Politika ve Diplomasi El Kitabı, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975
 23. GÖRELİ, İsmail Hakkı, İl İdaresi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1952
 24. GÜRSEL, Haluk F., Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, Ak Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul, 1968
-

25. HAYİT, Baymirza, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, TTK. Basımevi, Ankara, 1995
26. İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, Son Sadrazamlar, c.I, Dergah yayınları, İstanbul, 1982
27. İNALCIK, Halil, Tanzimat ve Bulgar Meselesi, TTK. Basımevi, Ankara, 1943
28. İPEK, Nedim, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890), TTK. Basımevi, Ankara, 1994
29. KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c. V, TTK. Basımevi, Ankara, 1988
30. -----, Osmanlı Tarihi, c. VII, TTK. Basımevi, Ankara, 1956
31. KOCABAŞ, Süleyman, Tarihte Türk-Rus Mücadelesi, Vatan Yayınları, İstanbul, 1989
32. -----, Avrupa Türkiye'si'nin Kaybı ve Balkanlar'da Panislavizm, Vatan Yayınları, İstanbul, 1986
33. -----, Türkiye'nin Canı Boğazlar, Vatan Yayınları, İstanbul, 1994
34. -----, Osmanlı İsyenlerinde Yabancı Parmağı, Vatan Yayınları, İstanbul, 1992
35. -----, Tarihimizde Yanlışlıklar Geçidi, Vatan Yayınları, İstanbul, 1997
36. -----, Ermeni Meselesi Nedir, Ne Değildir? Vatan Yayınları, İstanbul, 1987.
37. KOÇAŞ, Sadi, Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri, Altıok Matbaası, Ankara, 1967
38. KOÇU, Reşat Ekrem, Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, Türkiye Matbaası, İstanbul, 1934
39. KODAMAN, Bayram, Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1983
40. KORAY, Enver, Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat, Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul, 1991
41. KÖSOĞLU, Nevzat, Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1990
42. KURAN, Ercümen, Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1783-1821), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988
43. KURAT, Akdes Nimet, Rusya Tarihi, TTK. Basımevi, Ankara, 1987

44. -----, Türkiye ve Rusya, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1970
45. KURAT, Yuluğ Tekin, Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, TTK. Basımevi, Ankara, 1968
46. KURDAKUL, Necdet, Belgelerle Şark Meselesi, Dergah Yayınları, İstanbul, 1976
47. KÜÇÜK, Cevdet, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897), İstanbul, 1984.
48. MUMCU, Ahmet, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971
49. ORTAYLI, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayın, İstanbul, 1987
50. -----, Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), Sevinç Matbaası, Ankara, 1974
51. ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, c. VII, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1983.
52. PAKALIN, Mehmet Zeki, Son Sadrazamlar ve Başvekiller, c. I, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1940
53. PEREMECİ, Osman Nuri, Tuna Boyu Tarihi, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1942
54. SALAHİ, Mehmed, Girid Meselesi, hazırlayan. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1967
55. SANDER, Oral, Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, İmge Kitabevi, Ankara, 1993
56. -----, Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969
57. SARAY, Mehmed, Afganistan ve Türkler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1987
58. -----, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875), TTK. Basımevi, Ankara, 1994
59. SEDES, İ. Halil, 1877-1878 Osmanlı Ve Romen Savaşı, c. I, Askeri Matbaa, İstanbul, 1935
60. SERTOĞLU, Mithat, Osmanlı Tarih Lügatı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986.
61. ŞAHİN, Turhan, Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988
62. ŞENTÜRK, M. Hüdayi, Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875), TTK. Basımevi, Ankara, 1992

63. ŞİMŞİR, Bilal N., Bulgaristan Türkleri (1878-1985), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986
64. -----, Rumeli'den Türk Göçleri, c. I, TTK. Basımevi, Ankara, 1989
65. -----, Rumeli'den Türk Göçleri, c. II, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1970
66. TİMÜR, Taner, Osmanlı Çalışmaları V Yayınları, İstanbul, 1983
67. TOĞROL, Beğlan, 112 Yıllık Göç, (1878-1989), Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1989
68. TUKİN, Cemal, Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, İstanbul, 1947
69. UÇAROL, Rifat, 1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Ada'nın İngiltere'ye Devri), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1978
70. -----, Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi (Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976.
71. UNAT, Faik Reşit, Osmanlı Sefirleri Ve Sefaretnameleri, tamamlayıp yayımlayan : Bekir Sıtkı Baykal, II. Baskı, TTK. Basımevi, Ankara, 1987
72. URAS, Esat, Tarihte Ermeniler Ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul, 1987
73. US, Hakkı Tarık, Meclis-i Mebusan 1293 Zabıt Ceridesi, c. I, Vakit Matbaası, İstanbul, 1939.
74. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım, I, TTK. Basımevi, Ankara, 1975
75. ÜÇOK, Coşkun, Siyasal Tarih, 5. Baskı, Türk-Ajans Matbaası, ?, ?
76. YALÇINKAYA, Alaeddin, Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997
77. YENİAY, İ. Hakkı, Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, Ekin Basımevi, İstanbul, 1964
78. YERLİKAYA, İlhan, XIX.Yüzyıl Osmanlı Siyasi Hayatında Basiret Gazetesi, Yüzüncüyıl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Van, 1994

III-TÜRKÇE MAKALELER :

79. AKŞİN, Sina, " Osmanlı Devleti", Türkiye Tarihi, Kitap-3, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993

80. ATAN, Atilla, "Kıbrıs", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı : 14, (Nisan-1986),
81. BALTALI, Kemal, " 1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", Belleten, C. LI, Sayı : 199, TTK. Basımevi, Ankara, 1987
82. BAYKAL, Bekir Sıtkı, " Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi (1876)", Ankara Üniversitesi, Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. VI, Sayı : 4'ten ayrıbasım, TTK. Basımevi, Ankara, 1948
83. -----, " 100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler", Belleten, C. LII, Sayı : 202, TTK. Basımevi, Ankara, 1988
84. -----, " Lord Salisbury'nin İstanbul'da Fevkalade Murahhaslığı" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. II, Sayı : 4'ten ayrıbasım, TTK. Basımevi, Ankara, 1944
85. -----, "Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğunu Taksim Planı", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. II, sayı, 5'ten ayrıbasım, TTK Basımevi, Ankara, 1944.
86. -----, " Midhat Paşa'nın Gizli Bir Siyasi Teşebbüsü", III. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler), TTK. Basımevi, Ankara, 1948
87. BOZKURT, Gülnihal, " Islahat Fermanı'nın Düşündürdükleri", Tarih ve Toplum dergisi, c. XXV, sayı : 146, (Şubat-1996),
88. ÇABUK, Vahid, " Büyük Dönüş" Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Sayı : 14 (Nisan-1986),
89. ÇAVUŞ, Mehmed, " 1877-1878 Rus-Türk Savaşı ve Aşık Hıfzı'nın Plevne Destanı", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı : 121, (Ocak-1997),
90. DERİN, F. Çetin, " Osmanlı Devleti'nin Siyasi Tarihi" Türk Dünyası El Kitabı, C. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992
91. GÖÇMEN, Muammer, " Duyun-ı Umumiyye Kanburu Nasıl Doğdu, Nasıl Atıldı ?" Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı : 78 , (Haziran-1993),
92. HAMZA, Yusuf, " 1877-1878 Büyük Doğu Buhranında Rumeli", Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı : 47, (Kasım-1990),
93. KARACA, Ali, " Osmanlı Devleti'nin İlk Borçları Ve Duyun-I Umumiyye İdaresine Doğru Gidiş" Türk Dünyası Tarih Dergisi sayı : 20, (Ağustos-1988)
94. KOCABAŞ, Süleyman, " Rusya'nın Osmanlı Sefiri General İgnatıyef'in Entrikaları", Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı : 29, (Mayıs-1989)

95. KODAMAN, Bayram, “ Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi”, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu, TTK. Basımevi, Ankara, 1992
96. KOLOĞLU, Orhan, “ Gladstone Abdülhamit'e Karşı” Tarih ve Toplum Dergisi, C. XXV, sayı : 148, (Nisan-1996)
97. KULOĞLU, Abdullah, “ Balkan Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılma Sebepleri”, Askeri Tarih Bülteni, sayı : 9, (Şubat-1980)
98. KURAN,ERCÜMEND, “ Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri”, Türk Dünyası El Kitabı, C. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992
99. KURAT, Akdes Nimet, “ Panslavizm” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. XI, sayı : 2-4'ten ayrışım, TTK. Basımevi, Ankara, 1953
100. KURAT, Yuluğ Tekin, “ 1877-78 Osmanlı Rus Harbinin Sebepleri” Belleten, C. XXVI, sayı : 103'ten ayrışım, TTK. Basımevi, Ankara , 1962
101. -----, “1878 Kıbrıs Konvansiyonu ve Enosis Kıvılcımları” Tarih Araştırmaları Dergisi, C. III, sayı : 4-5 Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967
102. KÜÇÜK, Cevdet, “ Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika” İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, Sayı : 32, (Mart-1979)
103. MEMİŞOĞLU, Hüseyin, “ Bulgaristan Ve Bulgaristan Türk Azınlık Sorunu”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke Ve İnkılâpları Enstitüsü, Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu, TTK. Basımevi, Ankara, 1992
104. MERDİVENCİ, Ahmet, “ Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bulgar Yayımcılığı” Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı : 50, (Şubat-1991)
105. -----, “ 1877-1878 Türk-Rus Savaşında Bulgar İstihbaratçılar” Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı : 30, (Haziran-1989).
106. ÖZCAN, Besim, "93 Harbi Felaketi ve Elviye-i Selase Dramı", Tarih ve Medeniyet Dergisi, sayı: 39 (Haziran 1997).
107. ÖZDEN, Mustafa, “ Sultan Abdülaziz'in Hal'i Ve Çerkes Hasan Vak'ası” Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı : 113, (Mayıs-1996)
108. RIZAJ, Skender, “ İstanbul Konferansı Kararlarının Niteliği Ve Neticeleri (1876-1877)” VIII. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler), TTK. Basımevi, Ankara, 1983

109. SARAY, Mehmed, "Rusya'nın Asya'da Yayılması" Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı : 10-11, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1981
110. SERTOĞLU, Mithat, "1878 Osmanlı- İngiliz Antlaşması'na Dair Bazı Yeni Belgeler", VII. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler), C. II, TTK. Basımevi, Ankara, 1973
111. TURAN, Şerafeddin, "1829 Edirne Antlaşması" Ankara Üniversitesi, Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. IX, Sayı : 1-2, Ankara, 1951
112. UÇAR, Nail, " Bulgar Papaslarının Pan-Slavizm ve Bulgar Gençlerini Yetiştirmekteki Rollerini", Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı : 22, (Ekim-1988)
113. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şura Mazbatası" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. VI, sayı : 9, İstanbul, 1954
114. -----, "İkinci Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıraları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. VII, sayı : 10'dan ayrışım, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1954
115. ÜÇOK, Coşkun, "1876 Anayasasının Kaynakları", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976), Kanun-i Esasinin 100. Yılı Sempozyumu, Haz. Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara, 1976.

IV- TÜRKÇE BASILMIŞ ÇEVİRİLER :

116. BOURNE, Kenneth, " İngiltere ve Girit İsyanı (1866-69)" Çev. Y. Tekin Kurat, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. I, sayı : 1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964
117. DJUVARA, T. G.-EMİR ŞEKİP, Türkiye'yi Parçalamak İçin 100 Plan. Çev. Yakup Üstün, Damla Yayınevi, İstanbul, 1979
118. FEHER, Geza, Bulgar Türkleri Tarihi, Çev. Heyet, TTK Basımevi, Ankara, 1984
119. GRANVILLE, Edgar, Çarlık Rusyası'nın Türkiye'deki Oyunları, Çev. Orhan Arıman, Yarın Yayınları, Ankara, 1967.
120. HASLIP, Joan, Bilinmeyen Tarafları İle Abdülhamit, Çev. Nusret Kuruoğlu, Toker Matbaası, İstanbul, 1964

121. HENZE, Paul B., Marks'ın Ruslar ve Müslümanlar Hakkında Yazdıklarından Seçmeler, Çev. Y. Tekin Kurat, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Ankara, 1984
122. -----, Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direniş, Çev: Akın Kösetorunu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Asya - Afrika Araştırmaları Grubu, Ankara, 1985.
123. KEDOURİE, Elie, Avrupa'da Milliyetçilik, Çev. Haluk Timurtaş, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1971
124. KOHN, Hans, Panislavizm Ve Rus Milliyetçiliği, Çev. A. Oktay Güner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, ?
125. KOSSEV, Konstantin, " Bismarck'ın Doğu Politikası vs Bulgaristan'ın Kurtuluşu." Çev. Fahri Çeliker, Askeri Tarih Bülteni, sayı : 9 (Şubat-1980)
126. PALMER, Alan, Osmanlı İmparatorluğu ; Bir Çöküşün Yeni Tarihi, Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, 6. Baskı, Sabah Kitapları, Acar Matbaacılık, İstanbul, 1997
127. RYWKIN, Michael, Asya'daki Rusya, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975
128. SEIGNOBOS, Charles, Avrupa Tarihi, Çev. A. Kemali Aksüt, Vakit Matbaası, İstanbul, 1938
129. SHAW Stanford-Ezel Kural, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çev. Mehmet Harmancı, C. II, E Yayınları, İstanbul, 1983
130. SOREL, Albert, Avrupa ve Fransız İhtilali, Çev. N. Sırrı ÖRİK, C. V, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951
131. WELLS, H. G., Kısa Dünya Tarihi, Çev. Ziya İshan, Varlık Yayınları İstanbul, 1959
132. YERASİMOS, Stafanos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Çev. Babür Kuzucu, Kitap-2, Belge Yayınları, İstanbul, 1987
133. YORGA, Osmanlı Tarihi (1774-1912), Çev. B. Sıtkı Baykal, C. V, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1948

V-YABANCI DİLDE BASILMIŞ ESERLER :

134. BLAISDELL, Donald C., European Financial Control in The Ottoman Empire, New York, 1929.

135. HUREWITZ, J.C., Diplomacy in the Near and Middle East, Volume I (1535-1914), Toronto, 1958.
136. JELAVICH, Charles – Barbara, Russia In The East (1876-1880), Leiden, 1959
137. LITTLEFIELD, Henry W., History Of Europe, New York , 1959
138. MARRIOTT, J. A. R. The Eastern Question An Historical Study In European Diplomacy, Oxford, 1947
139. PARES, Bernard, A History Of Russia, Washington, 1944
140. PIERCE, Richard A., Russian Central Asia (1867-1917), Los Angeles, 1960
141. ROBERTS, John, The Age Of Expansion (1848-1917), London, 1974
142. SCHEVILL, Ferdinand, A History Of Europe, New York, 1938
143. SETON-WATSON, R. W., The Rise Of Nationality In The Balkans, London, 1917
144. TREVELYAN, George Macaulay, British History In The Nineteenth Century And After (1782-1919), London, 1945
145. YASAMEE, F.A.K., Ottoman Diplomacy, Abdülhamid II and The Great Powers (1878-1888), The Isis Press, istanbul, 1996.

VI-OSMANLICA BASILMIŞ TÜRKÇE ESERLER :

146. AHMED HAMİD-MUSTAFA MUHSİN, Türkiye Tarihi, Milli Matbaa, İstanbul, 1926
147. AHMED MİDHAT EFENDİ, Üss-Ü İnkılap, C. I, Takvimhane-i Amire, İstanbul, 1294
148. AHMED RASİM, Resimli Ve Haritalı Osmanlı Tarihi, C. IV, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1328
149. AHMED SAİB, Abdülhamid'in Evail-i Saltanatı, Mısır, 1326
150. —————, Son Osmanlı Rus Muharebesi, Hindiyeye Matbaası, Mısır, 1327.
151. ALİ HAYDAR MİDHAT, Tabsıra-i İbret, Hilal Matbaası, İstanbul, 1325
152. ALİ REŞAD, Asr-ı Hazır Tarihi, Milli Matbaa, İstanbul, 1926
153. MAHMUD MUHTAR PAŞA, Maziye Bir Nazar, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürakası, İstanbul, 1341.
154. MEHMED TEVFİK, Tarih-i Osmani, İstanbul, 1308
155. OSMAN NURİ, Abdülhamid-i Sani Ve Devr-i Saltanatı, C. I, İstanbul, 1327

VII- HATIRALAR :

156. AHMED MUHTAR PAŞA, *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanesi*, 1294 Anadolu'da Rus Muharebesi, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1328.
157. ALİ HAYDAR MİDHAT, *Hatıralarım (1872-1946)*, Güler Basımevi, İstanbul, ?
158. BOZDAĞ, İsmet, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975
159. HÜSEYİN RACİ EFENDİ, *Zağra Müftüsünün Hatıraları (Tarihçe-İ Vak'a-İ Zağra)*, Baskıya Hazırlayan : Ertuğrul Düzdağ, Tercüman-1001 Temel Eser, İstanbul, ?
160. OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, Konya, 1986
161. OSMANOĞLU, Şadiye, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, Bedir Yayınları, İstanbul, 1966
162. TAHSİN PAŞA, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1931

VIII-TÜRKÇE BASILMIŞ OSMANLICA ESERLER :

163. ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ, *Tarih Musahabeleri*, Sadeleştiren : Enver Koray, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985
164. AHMED CEVDET PAŞA, *Tezakir*, 40- Tetimme, Yayınlayan: Cavid Baysun, TTK Basımevi, Ankara 1967.
165. TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, Yayına Hazırlayan : B. Sıtkı Baykal, C. III, TTK. Basımevi, Ankara, 1987
166. EBUZZİYA TEVFİK, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Hazırlayan : Ziyad EbuZZiya, Kervan Yayınları, İstanbul, 1974
167. HAFİZ MEHMED BEY, *Hakayık'ül Beyan Fi Hakk-ı Cennetmekan Sultan Abdülaziz Han*, Sadeleştiren : Yaşar Koçak, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1978
168. LUTFİ EFENDİ, *Vekayiname*, Yayına Hazırlayan : Münir Aktepe, C. XV, TTK. Basımevi, Ankara, 1993
169. MAHMUD CELALEDDİN PAŞA, *Mir'at-ı Hakikat*, Hazırlayan : İsmet Miroğlu, Berekat Yayınevi, İstanbul, 1983

IX- OSMANLICA BASILMIŞ ÇEVİRİLER :

170. DRIAULT, Eduard, Şark Meselesi, Çev. Nafiz, İstanbul, 1328
171. ENGELHARDT, Türkiye ve Tanzimat, Çev. Ali Reşad, İstanbul, 1328
172. GORIANOV, Sergei, Devlet-i Osmaniye-Rusya Siyaseti, Çev. Ali Reşad-M. İskender, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1331
173. SEIGNOBOS, Charles, Tarih-i Siyasi (Asr-ı Hazırda Avrupa), Çev. Ali Reşad, Kader Matbaası, Dersaadet, 1325

X- BASILMAMIŞ TEZLER :

174. ADIYEKE, Ayşe Nüzhet, Osmanlı İmparatorluğu Ve Girit Bunalımı (1896-1908), Basılmamış Doktora Tezi, 9 Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994
175. AYDIN, Mahir, Bulgar Meselesi (1876), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1986

ÖZGEÇMİŞ

Alırıza BÜTÜN, 6 Şubat 1971 yılında Samsun'da doğdu. İlkokulu Samsun-Sakarya İlkokulu'nda, ortaokulu İstanbul-Ümraniye Lisesi'nde, liseyi İstanbul-Tuzla Lisesi'nde okuduktan sonra 1990 yılındaki üniversite giriş sınavlarında başarılı olarak ilk tercihi olan Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümü'nde Milli Eğitim Bakanlığı'nın burslu öğrencisi olarak yüksek öğrenimine başladı. 1994'te bu bölümden mezun oldu ve aynı yıl Tarih Öğretmeni olarak Yozgat-Akdağmadeni'ndeki Bozhüyük Şehit Yüksel Aksu İlköğretim Okulu'nda öğretmenlik görevine başladı.

1995'te Erzurum Atatürk Üniversitesi'nce açılan yüksek lisans sınavlarını kazanan BÜTÜN, burada yüksek lisans öğrenimine başladı. 1995-96 öğretim yılının ikinci yarısından itibaren Erzurum-Pasinler İmam Hatip Lisesi'nde Tarih Öğretmeni olarak görev yaptı. Halen Erzurum Hava Meydan Komutanlığı 75. Yıl İlköğretim Okulu'nda Tarih/M. Tarih Öğretmeni olarak çalışmaktadır.